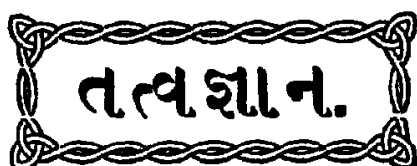

વર્ધમાન સાહિત્ય મન્થમાળા

પુસ્તક ત્રીજું.

લાલા જનું-રાજ કીય

કર્તા: બાલકૃષ્ણભાઈ.

વર્ધમાન એન્ડ સોન્સ.
પાયકુની ટ્રામ જંકશન, મુંબઈ ૩.

ધી આર્ટ ઓફ મી. એચ. મનુમદારનાં આલ્પમ.

પ્રસિદ્ધ બંગાળી
ચિત્રકાર મીયુત એચ.
મનુમદાર જેના ચિત્રે
આત્માને નિયત કરે
નારાં, અને કર્મનાને
સતેજ કરનારા છે,
અને જેની કલાયુક્ત
પીછીથી આપું હિંદુ-
સ્તાન નિર્ણયિતું છે
તેમના ચિત્રોનો સમ્રાટ
જુદા જુદા આલ્પમ
રૂપે રજુ થયો છે
પહેલો ભાગ રૂ. ૧।।
બીજો „ ૧।।।
ત્રીજો „ ૧।

પોષ્ટેજ અલગ.

મળવાતું માત્ર
એક જ ટેકાણું:-

THE INDIAN ACADEMY ART

વર્ધમાન એન્ડ સન્સ,

પાયધુની, ટાંમ જ'કશન, મુંબઈ નં. ૩.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઇટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૨૨૦૦૨ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ લાલિત્ય-૨૧ જી ૫ વર્ગીક

વિષય લ઼ ૨ ૨૪૬૭. ૧૧૨

શ્રી વર્ધમાન સાહિત્ય ગ્રંથમાળા

પુસ્તક ત્રીજી

લાલાજીનું રાજકીય તત્વજ્ઞાન.

અનુવાદક — લાલજી પેડેસે.

પ્રકાશક,

મેસર્સ વર્ધમાન એન્ડ સન્સ,

માયધુની દ્વાર જ કશન,

મુબઈ નં ૩

કીંમત બાર આના.

મુદ્રણસ્થાન આદિત્યમુદ્રણાલય, રાયખડરોડ, -અમદાવાદ
મુદ્રક મા. સ્વામીનાથ, પાઠક

સ વત ૧૯૮૧

સને ૧૯૨૪

આવૃત્તિ પહેલી

પ્રત ૨૦૦૦

આવૃત્તિનો સર્વ હક પ્રકાશકને સ્વાધીન છે

શ્રી વર્ધમાન સાહિત્ય ગ્રન્થમાળાના સ્થાયી ગ્રાહકોના નિયમો.

ઉદ્દેશ — હિન્દની ભૂમિ એની એ છે, ધર્મો પણ એના એ છે, આકાશમા સૂર્ય અને ચંદ્ર પણ એના એ છે, છતાં એ ભારતવર્ષમા કાળીકાળનો કહેર સર્વત્ર દેખાય છે, દિન પ્રતિદિન દેશની, જાતની, ધર્મની અધમ દશા થતી જાય છે તેનું કારણ મારે બાળુથી વિદ્વાનો અને સ્વદેશ પ્રેમીઓ શોધી ગયા છે. ગોષ્ઠતા શોધના એક એ વાનની ખબર પડતી મધ કે દેશ તદ્દન અજ્ઞાન દશાની ધોર નિદ્રામા ધોરી ગયા છે અને એ અજ્ઞાનતાને લઇને આ દશા કિપસ્થિત થઇ છે. માટે પ્રજાને જાગૃતિમા લાવવાની ખાસ જરૂર છે ને તે ખાતર પ્રજા જાગૃતિમા આવે અને તેને ખબર પડે કે દુનિયામા પોતાનું સ્થાન ક્યા છે તેનું જ્ઞાન થાય વધી શિક્ષીત અને સમયના જાણુ બનાવે એવા સાહિત્યની ખાસ જરૂર છે આ ઉદ્દેશ લક્ષમા રાખી અમારા તરફથી એક ગ્રન્થમાળાની યોજના કીધી છે ને તેમા પ્રજાને ચારિત્રવાન, ધર્મિષ્ઠ, સદાચારી, શૌર્યવાન, બાહોશ અને સંપૂર્ણ સ્વદેશાભિમાની બનાવે, તેમનામા નવચેતન સ્ફુરે, સ્વદેશાભિમાનનો અખૂટ ઝરો ઉદ્ભવે એવા, તેમજ સાથે સાથે ધાર્મિક નૈતિક અને તત્ત્વજ્ઞાનના ગ્રન્થો, ગ્રન્થમાળાના ગ્રાહકોની સેવામા રજુ કરવામા આવશે. પુસ્તકો જેમ અને તેમ સચિત્ર, દેખાવડા, કલાવત, ગુણોભિત અને સરતા બનાવવામા પુરતું લક્ષ આપવામા આવશે આ યોજના સફળ થયે પુસ્તકોને જેમ અને તેમ વધારે સરતા કરવા હચ્છા છે પણ એ સધળો આધાર ગ્રાહકોપર છે.

૧ રૂપીઓ એક પ્રવેશ શી આપવાથી આ ગ્રન્થમાળાના સ્થાયી (લાઇફ મેમ્બર-જી લગી સુધીના) ગ્રાહક થઇ શકાય છે.

૨ સ્થાયી ગ્રાહકોને ગ્રન્થમાળાના સર્વ પુસ્તકોપર ૨૫ (પચીસ) ટકા-રૂપીએ ચાર આના કમીશન આપવામા આવશે

૩. ગ્રન્થમાળાના ગ્રાહકોને પુસ્તકો બહાર પડયેથી ટપાલદ્વારા ખર્ચ આપવામા આવશે

૪ પુસ્તક મંગાવ્યા બાદ કોઇ પણ કારણ વિના વી પી. પાછુ ફેલનાગ્ને ગ્રન્થમાળાની ગ્રાહક શ્રેણીમાથી કમી કરવામા આવશે પરંતુ યોગ્ય કારણ હશે તો આગલો ટપાલ ખર્ચ વસુલ કરી ગ્રાહક શ્રેણીમા કાયમ કરવામા આવશે.

૫ ખાસ લાભ —અમારે ત્યા રાષ્ટ્રીય અને અન્ય પુસ્તકો-ધર્મના, વાર્તાના અને ઐતિહાસિક નોવેલો આદિ અનેક જાતના પુસ્તકો વેચાય છે તેમાથી કોઇ પણ પુસ્તક ખરીદનાગ્ને (જો ગ્રન્થ માળાનો ગ્રાહક હશે તે) ૧૦ ફસ ટકા થી લઇને ૫૦ ટકા સુધી કમીશન આપશુ

આ ગ્રન્થમાળામા દરેક પ્રકારના, પ્રગતે રચિત થઇ પડે તેવા વારાફરતી પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ કરતા રહીશુ ધર્મ અને તત્ત્વજ્ઞાનના, યોગ અને ફિલસોફી ઉપગના પણ પુસ્તકો રજુ કરવામા આવશે

અમારી અર્જ —છેવટે ધનિકો પ્રત્યે અમારી નમ્ર વિનંતિ એ છે કે આવા પુસ્તકો જોમ અને તેમ સરસે ભાવે ફેલાવી શકાય તે ખાતર પોતાનો ઉદાર હાથ જરૂર લાંબાવશે અને ગ્રન્થમાળાના ગ્રાહકો પ્રત્યે પણ અમારી નમ્ર અરજ એ છે કે ગ્રન્થમાળાના ગ્રાહકોએ પોતાના તરફથી એકેક ગ્રાહક વધારી જરૂર મદદરૂપ થશે

આજેજ ગ્રાહક થવા માટે વિચાર કરો ને નીચેના સંસ્થાને રૂપીએ એક મોકલાવી ગ્રન્થમાળાના ગ્રાહક તરીકે નામ નોંધાવો.

પાયધુની ટ્રામ જ કશન,
સુબાઇ નં. ૩.

}

લી સેવકો,
વર્ધમાન એન્ડ સન્સ.

શ્રી વર્ધમાન સાહિત્ય ગ્રન્થમાળાનું પ્રથમ પુસ્તક.

સ્વીટ્ઝરલેન્ડની સ્વતંત્રતા.

સ્વતંત્રતા એ મનુષ્યજાતિનો જન્મસિદ્ધ હક્ક છે એ હક્કની પ્રાપ્તિ માટે રક્ષણ કરવા માટે કેટલાય દેશોએ લડત ચલાવી છે, અને સ્વીટ્ઝરલેન્ડ પણ એમાંનો એક છે. ઓરફ્રીયન શાસનકર્તાઓના અત્યાચારથી, અન્યાયવૃત્તિથી, સ્વાતંત્ર્યનો ઉન્નિષેદ કરવાના ચત્રોથી પચાવી પાડી હોખ્યા કરી જવાના ઇરાદાથી, સ્વીટ્ઝરલેન્ડ મહાવિકટ દશામાં આવી પડ્યો હતો. તેને કૌનનિસ્થાનમાં લાવવા, તેનો ઉદ્ધાર કરવા સ્ત્રીસંબોધોએ અમલ ધૈર્ય ધાગણ કરી, શત્રુઓ સાથે કેવી સખત લડત ચલાવી હતી, સ્વદેશ માટે કેવો સ્વાર્થ લાગ કર્યો હતો, જનમાલ, સ્ત્રીપુત્રાદિ સામાજિક સુખોને તિલાંજલી આપી હતી. હમને વહેને મૃત્યુને આલિંગન આપ્યું હતું એકમતી, એક મન બની સ્વદેશોદ્ધારનું અતિમ ધ્યેય સાધ્ય કર્યું હતું, તેનો સર્વ વૃતાત પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં યથાર્થ રીતે આલેખવામાં આવેલો છે. હાલની હિંદુસ્થાનની સ્વતંત્રતાની લડાઈ વખતે આ પુસ્તક દરેક ભારત-વાસીએ ખાસ વાંચી જવાની જરૂર છે. સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત કરવા પહેલાં કેટલી કુશળીઓ આપવી પડે છે તે વિચારવા યોગ્ય છે. જ્યારે દેશભરમાં દમનનીતિનો પાર રહેતો નથી ત્યારે આવા પુસ્તકો વાચવાથી કેવા પ્રકારની લડાઈના મોરચા ઉભા કરવા અને દેશને એ અગ્નિકુડમાંથી ઉગારવાનો ક્યો રસ્તો ગ્રહણ કરવો એ બતાવશે. ૩૧-૧-૪૮-૦ ગ્રન્થમાળાના આલેખને પોણી કીંમત મળશે. આલેખ બધા અસખ્ય લાભ મેળવેા પોષ્ટેજ અલગ.

શ્રી વર્ધમાન સાહિત્ય ગ્રન્થમાળાનું પુસ્તક ખીન્નું. ઈટલીનો રણુચંદ્ર.

ભારતવર્ષમાં અત્યારે આઝાદી માટે અહિંસાત્મક લડત ચાલી રહી છે એ સમયે આ પુસ્તક વાંચી જવાની ખાસ જરૂર છે ઇટલીના અસખ્ય વીર પુત્ર પુત્રીઓએ પોતાની માતૃભૂમિની ખાતર જે સફરો વેઠ્યા, ભોગો આપ્યા અને જીવનના જે બલિદાનો આપ્યા, એ જતાવનારી રૌમાચક અને વીરસભરી કથા વાંચવાથી માલમ પડશે કે આઝાદી મેળવવી એ કાંઈ રમત નથી. જેના હૃદયમાં દેશાભિમાનની ધગધગતી જવાળા ભભુકી રહી હોય એજ સ્વતંત્રતા મેળવી શકે છે ઇટલીનો આખો જવલત ઇતિહાસ આ પુસ્તકના પાને પાને સિંચેલો જોશે.

મહાત્મા ગેરિમાદ્દી, વીર મેનાની મેઝિની અને કુશળ રાજપુત્ર ટાવૂરના અદ્ભૂત પરાક્રમો વાંચવાથી સ્વરાજ્યની લડત કેવી હોય છે તેનું ભાન થાય છે પુસ્તક વાંચવાનું શરૂ કરીશું કે આખું પુસ્તક વાંચી ગયા શિવાય જગપણ સમુદ્રી ગાંધી શકાય તેમ નથી.

ગ્રન્થમાળાના ગ્રાહકને પોણી ટીમતે મળશે તમે ગ્રન્થમાળાના ગ્રાહક ના બન્યા હો તો આજે જ ગ્રાહક બની એક રૂપિયા મોકલારી નામ નોંધાવી લેજો પાછળથી પુસ્તક મળે કે નયે મળે તેની ખાત્રી આપી શકાય તેમ નથી કારણ કે પુસ્તક તેવું જ લખાયું છે ક્રાઉન સાઇઝ, સુદર એન્ટીક કાગળ, પૃષ્ઠ સખ્યા ૩૨૫ ગેરિમાદ્દી, મેઝિની, ટાવૂર અને તે વખતની લડાઇના કુલ પેઇજ ૧૬ ચિત્રો, સર્જન છોટ, પાકું પુકું, સોનેરી ટાઇપ. કી, માત્ર રૂ ૨-૮-૦

અલ્પ નિવેદન.

હિંદી સ્વાતંત્ર્યનો જયધોષ અને સ્વરાજ્ય મંત્રનો ધ્વનિ આજકાલ રથળે રથળે સભળાઈ રહ્યો છે. અસહકારના પ્રચંડ આદેશન પછી ભાગ્યે જ એવો ભારતપુત્ર હોય કે જેના હૃદયમાં સ્વાતંત્ર્યના કિરણો હજીએ પ્રકાશીત થયા ન હોય, સ્વરાજ્યની અમૃતધારાથી તે પુનીત થયો ન હોય.

પણ અશક્ત અને શસ્ત્ર કે સાધન વિનાની પરવશ અને ગુલામ પ્રજાના મદા પ્રયાસો પણ નિષ્ફળ નિવડ્યાનો આભાસ થવાના અનેક પ્રસંગ આવી ચઢે છે વિવિધ મનોરચનાને લીધે તેવે પ્રસંગે પ્રજામાં નિરતસાહ પણ ફેલાઈ જાય છે દુનિયાપરના ભૂતકાળમાં પરત્ર હોવા છતાં અત્યારે સ્વાતંત્ર્ય ભોગવતા દરેક રાષ્ટ્રોના ઇતિહાસમાં આવા બનાવો મળી આવવા મુશ્કેલ નથી.

અસહકારની એ વર્ષની પ્રવૃત્તિ પછી આવો સમય આપણા દેશમાં પણ આવી પહોંચ્યો. લાલાજી કહે છે “હા, આમ થવાનું એ તો અપેક્ષીત જ છે. ઉલટું આમ ન બને તો જ નવાઈ” આમ થવાના કારણો તથા તેવે વખતે જાળવવાની સાવચેતીનું સુદર વિવેચન સદર પુસ્તકમાં ચોથા અને પાંચમા ભાગમાં વાચકોને મળી આવશે અને તે વિવેચન કર્યા પછી લાલાજી કહે છે, ‘ખાત્રી રાખજો કે આમ થાય તોએ અ તે જય તો તમારો જ છે ફક્ત ગીતાના ઉદ્દેશોધક મંત્રો જાપીને કાર્ય કરવા મડી જવાનું છે.’

ત્યારે આ ઉદ્દેશોધક મત્રો કયા એનો વિચાર કરવો જરૂરનું છે
 “સુક્ષ્મદુ સ્વે સમેકૃત્વા લાભાલામૌ જયાજયૌ । તતો યુદ્ધાય
 યુજ્યસ્વ નૈવ પાપમવાપ્સ્યસિ ॥”

આવી અશ્વેભ મનોવૃત્તી કેળવવા માટે જ સઘટના અને શિક્ષ-
 શૂની ભારે અગત્ય છે. એ વિષેનું વિવેચન પણ પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં
 લાક્ષણ્યે મથાર્થ રીતે કરેલું છે.

આપણું સ્વરાજ્યનું કાર્ય એ તો એક યુદ્ધ છે. આવા કર્તવ્ય
 થઇ પડેલા યુદ્ધ વિષે ગીતાજીનો બીજો મંત્ર એ છે

“સ્વધર્મમપિચાવેક્ષ્ય ન ચિકમ્પિનુમર્હસિ । ધર્મ્યાન્દિ
 યુદ્ધાચ્છ્રેયોઽન્યતઃક્રિયસ્ય ન વિચતે ॥”

કર્તવ્ય જોઇને મભગાઇ ન જવું જોઇએ પણ સુખદુઃખ, લાભ
 હાની, જય કે હાર એનો વિચાર સમ્પ્રોએ ન કરતા આવા ધર્મ-
 યુદ્ધમાં ચાહોમ કરવું એ જ ખરૂં કર્તવ્ય હોઇ શકે.

પણ મનની આવી તૈયારી થઇ કર્તવ્યને માટે આત્મબલિદાન
 કરવાની સ્ફૂર્તિ ક્યારે થાય ?

“ક્લૈવ્યમાસ્મગમ પાર્થનૈવત્વશ્ચ પ્રપચતે । શુભ્ર હૃદય-
 દૌર્બલ્ય ત્યવક્ષ્યોતિષ્ઠ પરન્તપ ॥”

નામદાઇ-આયલાપણાનો સ્વિકાર ન કરવો, તેથી શયદો ન
 થાય હૃદયની દુર્બલતાનો ત્યાગ કરી (કર્તવ્યને માટે) ઉભા થઇ
 જવું જોઇએ.

લાક્ષણના પ્રસ્તુત વિવેચનમાંથી આજકાલના કાર્યકર્તાઓને
 ઘણી શિખામણ મળી આવે તેમ છે. રાષ્ટ્રની ઉન્નતિ એક જ એક

કાર્ય પદ્ધતિમાં રહેતી છે એમ માનવું બૂલભરેલું છે આ ત્રિવિધ જગત્માં ત્રિવિધ વૃત્તિના મનુષ્યો વસે છે. એટલે દરેકની વૃત્તિ મુજબ તેની સાધનપ્રિયતા પણ ભિન્ન હોઈ શકે. જેથી સાધ્ય વિષે જે હ્રદયમાં જવાળા બબડા રહી હોય તો દરેકે પોતપોતાની અનુકૂળતા મુજબ સાધનોના ઉપયોગ કરી લેવો જોઈએ અમુક એક માર્ગે જ જવું એ તો એક પ્રકારની માયા છે ખરા કાર્યકર્તાઓ તથા દેશના એક માત્ર નેતાએ આ માયાને મિથ્યા ગણી મત્તને શોધ કરી લેવાનો છે. ‘સાધનાનામનેકતા’ એટલે કાર્ય સાધવામાં સાધનો અનેક હોઈ શકે પણ એક સત્ય સંકલ્પમાંથી જ અનેક સાધનો ઉદ્ભવતા હોય તો તેઓ ધ્યેયને હાનિ કર્યા નિવડે એ બય જ ખોટા છે. એ ભ્રમણા કહેવાય

તેથી લાલાજી કહે છે કે સાધનોની ઉપાધી છોડીને ધારાસભામાં જનારા ધારાસભામાં જઈ દેશતુ કાર્ય કરે, બહિષ્કારવાદીઓ તેમને રસ્તે જાય. અહિંસા અને આદીવાળા પોતાનું કામ કરી લે.

કાશી જત્રા કરવાનું નક્કી થયા પછી કોઈ બજારગાડીને રસ્તે જાય, કોઈ મોટરમાં જાય કે કોઈ આગગાડીમાં જાય આપણી સરત કાશી જત્રાની છે, મોટર કે આગગાડીની નથી તેમ જ સ્વરાજ્ય મેળવવું છે. પછી કોઈ કયે રસ્તે જાય, કોઈ કયો માર્ગ લે એ જેની તેની અનુકૂળતા પર આધાર રાખે છે

તેથી આજે દૈન્યમાન ચતી શિથિલતાને લીધે મુઝાઈ ન જતા કાર્યકર્તાએ ફળરહીત ભાવથી કર્તાવ્યને ધર્મ ગણીને ઉપાડી લેવું જોઈએ. પોતપોતાની આવડત મુજબ સાધનો નક્કી કરી લઈ “હતો વા પ્રાપ્સ્યસિ સ્વર્ગં જિત્વા વા મોક્ષસે મહામ્” એ

ભગવદ્વચનને પ્રમાણુ માની દેશ સ્વતંત્રતાને અર્થે તસ્માદુત્તિષ્ઠ
કૌન્તેય યુદ્ધાયકૃત નિશ્ચય ।

અભિનવ ભારતીઓને ચરણે સેવકનુ ઝેજ નિવેદન હોઇ શકે
સને ૧૯૨૪ની મહાસભા પહેલા આ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કરી ઘણી
ઉતાવળે ખ્હાર પાડવાનુ ધારી છાપવાનુ કામ બહુ ઝડપથી કરતા
કેટલેક સ્થળે અશુદ્ધતા રહી ગઇ છે તો તે પ્રત્યે વાચક વર્ગ
ક્ષમા કરશે સેવક, લાલછ.

x x

સંસાર સ્વપ્ન.

હિન્દના તત્ત્વજ્ઞાન અને પ્રાચીન સંસ્કૃત સાહિત્યમા તરબોળ
ચયેલા ડક્કન કોલેજના પ્રખ્યાત પ્રોફેસર બેઇનના “ The
Descent of the Sun ” ના પુસ્તકોનો મુદ્ર અનુવાદ છે અત્યાર
સુધીમા પ્રોફેસરના જે જે અનુવાદો ગુજરાતી ભાષામા ખ્હાર પડયા
છે તે બધા ગુજરાતી આલમને બહુજ પસંદ પડયા છે

આ વાર્તા પ્રાચીન હિન્દુઓની એક હસ્તલિખિત પુસ્તકમાથી
મળેલી દેવ માધર્વની કથા છે તેમની કૃતિમા સાહિત્યની દૃષ્ટિએ જે ગારવ
રહ્યું છે તેમા જગ પણ હણપ આવવા દીધી નથી તે અગ્રેજી પુસ્તકનું
ભાષાત્મક પણ તેવીજ રીતી અને મધુર ભાષામા ગુજરાતીમા વિતાર્યું છે
આ પુસ્તક જે જે વિદ્વાનો અને પ્રવકારોના હાથમા ગયું છે તેમણે
તેના મુક્તકંઠે વખાણુ કીધા છે પુસ્તક પ્રસિદ્ધ થયાની વાત એક
કાનેથી બીજે કાને જતા જતામા તો પુસ્તકો ઉચકાઇ જવા લાગ્યા
છે તેજ તેની ઉપયોગીતા અને પ્રિયતા બતાવે છે

કિમત રૂ. ૧-૦-૦ અન્ધમાળાના ગ્રાહકને ૦-૧૪-૦

લાલાજીનાં ગુણાનુવાદ.

(લે. પ્રો. તારકનાથ દાસ. અમેરિકા.)

માન્યવર લાલા લજપતરાયજીના જૂટવાના શુભ વર્તમાન સાબળતા અમેરીકામાં રહેનાર હરકોઇ હિંદી ભાષાને આનંદ થયો. બ્રૂમા-તાની સેવા કર્યાના પ્રાયશ્ચિત તરીકે તેમને મળેલી સભા તેમણે ઉમંગથી વધાવી લીધી એ તેમને માટે ધન્યવાદ ભર્યું જ કહેવાય. પણ તેથી તેમની તખ્તીયત બગડવાના અશુભ સમાચાર સાબળી દીલમાં દિલગીરી ઉપજ્યા વિના પણ રહેતી નથી. હિંદુમાના આગેવાનો તથા જાહેર પ્રજા આ જ્ઞાનવૃદ્ધ દેશભક્તનું જાનતું ગૌરવ કદશે જ એવી અમે આશા રાખીએ છીએ પરંતુ લાલાજી રક્ત કોષ એક 'બડા આદમી' છે એટલું જ નહીં, પણ જેમની દૂર દષ્ટિને ભવિષ્યના દર્શન થઇ ચુક્યા એવા જે થોડા પુરૂષો આ દુનિયા પર વસે છે, તેમાં લાલાજીની ગણતરી અગ્ર ભાગે થાય છે. હિંદી ભાષાઓના ધ્યાનમાં આ વાત આવી નથી એવી અમને શકા રહે છે.

વિધાયતના રાજ્યદારી ક્ષેત્રમાં લાલાજી વિખ્યાતી ધરાવે છે. ખુદ બાદશાહને પણ વિરોધ કરનારો પાલમેન્ટમાં એક પક્ષ હોઇ તેના અગ્રેસર મિ. રૅમસે મેંકડોનાલ્ડ (જેઓ ઇંગ્લેન્ડના મુખ્ય મંત્રી બન્યા હતા) જેવા ગ્રહસ્થ સાથે તેમનો પરિચય છે. સાહેબે તે પોતાના 'હિંદુસ્થાનનું રાજ્ય' (Government of India) નામના પુસ્તકમાં લાલાજીની નોંધ કરેલી છે. અમારા દેશભાઇઓ કરતા પણ વધુ દુર્લભ લોકોએ આ હીરાનું પાણી ઠીક રીતે પારખ્યું છે. શી રીતે તે નીચેના ઉતારા પરથી જણાઇ આવશે.

૪. સ ૧૯૧૫ ની સાલમા જ્યારે હુ કૉન્સ્ટેન્ટિનોપલમા હતો ત્યારે અનવર પાશાની મુલાકાતનો મને લાભ મળ્યો હતો ત્યાના 'ઇકદાન' નામના સમાચાર પત્રમા મે 'તુર્કસ્થાન અને પૂર્વના દેશો' એ નામનો એક લેખ લખેતો તે લેખ અનવર પાશાને એટલો તો પસંદ પડ્યો કે તેમણે મને પોતાની મુલાકાત માટે બોલાવ્યો. સદર લેખમા પરશો સાથેના તુર્કસ્થાનના સંબંધની તો મે અર્થ કરેલી જ, પણ વધુમા એમ પણ સિદ્ધ કરેલું કે હિંદુસ્થાનને નિર્ભેળ સ્વતંત્રતા નથી મળી ત્યામુઘી તુર્કસ્થાન પણ કદાપિ નર્ચીત થઇ શકે નહીં માત્ર લખાણુ તે તુર્કી વીરલાને ગળે ઉતર્યું સદર મુલાકાતમા મારી નજરે એક વાત આવી, અને તે એ કે અનવર પાશા દિ દી રાજકીય ચળવળ તરફ સુક્ષ્મ નજરે જોનારા હોઇ તેઓ દરેક બામ-તની પુર્તી માહીતી ધરાવે છે શરૂઆતમા જ તેમણે લાક્ષણના કુશળ સમાચાર પુછ્યા તુર્કસ્થાન અને હિંદુ એ બે દેશોની ખરી મિત્રાચારી વધે એ હેતુથી એક વિદ્વાન, કુશળ અને બારોશ મનુષ્ય હિંદુસ્થાનના પ્રતિનિધી તરીકે તુર્કસ્થાનમા મોકલાવવો જોઇએ એમ પણ તેમણે મને સૂચ્યું 'આપને એવો કયો મનુષ્ય યોગ્ય લાગે છે' એવો મે સલાહ કરતા તેમણે કહ્યું 'હુ તો મુસલમાન કરતાએ હિંદુનેજ પસંદ કરે કાગળુ તેથી તુર્કી લોકોને હિંદુ મુસલમાનોની એકત્રીતુ કેતુ મહત્ત્વ ભાસે છે એ વાત હિંદુમાના મુસલમાનોની નજરે આવી જાય આ કામને માટે મારી સાથે પગિય ધરાવતા મહમ્મદઅલી કરતા પણ અગ્રેજોએ અહ્મદશના કેદખાનામા પુરી રાખેલા લજપતગાય-ને જ હું વધારે પસંદ કરે'

લાક્ષણને જાપાની લોકો પણ ઓળખે છે તેઓએ થોડા વર્ષ પહેલા જાપાનમા રહી તે દેશ વિષેના અભ્યાસ કર્યો છે જાપાની

લોકોએ આજ સુધી જે કાંઈ મેળવ્યું તે વિષે લાલાજીએ તેમના ઘણા જ વખાણ કર્યા છે, અને પોતાના જાપાન વિષેના પુસ્તકમાં તેમણે આ વાત હર્ષ સાથે કહેલી છે સદર પુસ્તક મોર્ડન ગ્રિંથુએ પ્રસિદ્ધ કરેલું છે

હિંદી કોંગ્રેસ પક્ષના (વિશ્વ પક્ષના નહી-) લાલાજી એજ પહેલા પુરૂષ છે કે જેમણે ખ્રીડીશના વર્તનપત્ર દ્વારા એમાડવાને ખાતર અમેરીકા તથા જુદા જુદા દેશોમાંના (Inter National) લોકોના મત કેળવવા એ અગત્યનું છે એ વાત જાણી લીધી અમેરીકામાં પણ તેમણે તેમની દૃષ્ટીએ અનેક મહત્વના કામે કર્યા છે તેમની દૃષ્ટીએ કહેવાનું કારણ એ છે કે તેમના મતો સાથે હું મળતો થતો નથી. હું તો અંગ્રેજોની જરાએ છાયા ન હોય એવી નિર્ભેજ સ્વતંત્રતામાં માનનારો હોવાથી લાલાજીની ' ઇન્ડિયા હોમ રૂલ લીગ ' સાથે સંમધ ધરાવતો નહીં એટલું જ નહીં પણ અનેક પ્રસંગે ખાનગી તેમજ જાહેર રીતે પણ મેં તેમનો વિરોધ કર્યો છે પણ લાલાજીએ તો ઉત્તમ ઉત્તમ વર્તમાન પત્રોના અધિપતી તથા ગૃહપદ્ધતી પુરૂષો સાથે દોસ્તી બાધી છે આજે જો કે તેઓ અત્રે નથી, તો પણ રચનાત્મક રૂપની મોટી કામગીરી તેઓ કરી ગયા છે વિશેષે કરીને તેમનું ' ઇન્ગ્લેન્ડને માથે હિંદુ કરજ ' (England's debt to India) નામનું પુસ્તક મારા આ લખાણની સહયોગ દર્શાવી આપે છે અત્રે રહીને પણ જો કે તેઓ હિંદની ધણી જ સેવા બજાવતા, તો પણ સ્વદેશમાં જવા તેઓ ધણા જ આતુર થએલા હતા કારણુ દેશબાધ-વોમાં રહીને પુષ્કળ કામ કરી શકાય એવી તેમની માન્યતા હતી.

સ્વદેશમાં પાછા ફરવાનો ખ્રીડીશ સરકારે જરૂરીયાત ધરવાનો- પાસપોર્ટ-આપવાનો અનેકવાર ઇનકાર કર્યો હતો. પણ તે દરમ્યાન એવો

એક સન્મેગ બની આવ્યો કે જેથી તેમને પોતાનો ખનકાર ફેરવવો પડ્યો. ન્યુયૉર્ક શહેરમા બરાએલી એક જાહેર સભામા લાલાજીએ બાપજી કહ્યું, જેમા તેમણે અમૃતસરની કતલ અને હિંદુમાની સ્વરાજ્ય વિષયક ચળવળ એ વિષે લાખી ચર્ચા કરી તથા બ્રીટીશ સરકારની રાજનીતીને તિવ્રતાથી નિષેધ કર્યો. તેમજ અમેરીકન લોકોને હિંદુવાનોની આ લડતમા મદદ આપવાની તેમણે અરજ કીધી. પ્રસ્તુત સભામા કેટલાક લીબરલ પક્ષના બ્રીટીશ લોકો હાજર હતા બ્રીટન તથા અમેરીકાની દોસ્તી તેમની ઉદારમતવાદની શરતે પર ઘડવા માટે તેઓ તે વખતે અત્રે આવેલા હતા અને આ સભામા જો કે લાલાજીના મનને બાહ્ય રીતે તેમને ટેકો આપવો પડ્યો, તો પણ આવા બાપજીથી આપણુ કામ પુરી રીતે બઝડશે એવી તેમને અદરથી બીક તો લાગીજ તેથી તેમણે બ્રીટીશ સરકારને સમજાવવાનો પ્રયાસ શરૂ કર્યો તેમની સલાહ એવી હતી કે લજપતરાયને હવે હિંદુમા પાછા ફરવાની પરવાનગી આપવી. કારણુ અહીં રહીને તેઓ બ્રીટીશોએ હિંદુમા કેવો જુલમ વર્તાવ્યો છે તેની અમેરીકન લોકોને માહિતી આપી રહ્યા છે. જેનો આપણે કોઈ પણ રીતે અટકાવ કરી શકીએ તેમ નથી ઉલટુ હિંદુમા રહી જો તે આવુ કાંઈ કરે તો તેમને જોલની અંધારી કેટડી સહેજે ખતાવી શકાય આ વાત બ્રીટીશ સરકારને ઠીક લાગી અને લાલાજીને સ્વદેશ જવાની પરવાનગી અપાઈ છતા પ્રવાસ વિષે કેટલાક નિયમ તો રાખવામા આવેલા હતા જ. પાછા ફરતા ઈંગ્લેન્ડમા ઘણો વખત રહેવાની તેમને મનાઈ ફરવામા આવેલી હતી

એ રીતે હિંદુમા જમ કાર્ય શરૂ કરતાજ જોલમા જવાના સમવર્તી તેઓ કોઈ પણ રીતે અણવાડે નહતા તે તો આ વાતને માટે તૈયાર જ હતા. લાલાજી જ્યારે અહીંથી સ્વદેશ જવા નીકળ્યા

ત્યારે તેમના સન્માનમાં કેટલાક અમેરિકન મિત્રોએ તેમને મિન્ન્યાની આપી. તે પ્રસંગનું દર્શન મને પણ થઇ રહ્યું છે.

ન્યૂયૉર્કના તેજન નામના વર્તમાન પત્રના અધિપતિ મિ. વિલડ તે પ્રસંગે પ્રમુખ સ્થાને હતા તેમણે કહ્યું “લાલાજી તમે મનથી તો અમેરીકન જ છો એમજ અમો માનીએ છીએ હિંદવાસીએને અમારી શુભેચ્છા દર્શાવનારા તમો અમારા વડીલ હો એમ માનીને જ અમો તમને આજે રજા આપીએ છીએ. તમારી માતૃભૂમીમાં તમો જે કાર્ય કરશો તે પ્રત્યે અમો નીગાહથી ધ્યાન આપીશું.”

લજપતરાય આ દુનિયાપરના એક શ્રેષ્ઠ પુરુષ છે તેમના છુટકા રા પછી તેઓ મહાસભાના કામકાજમાં ભાગ લઇ શકે એ તો હિંદી ભાઇઓના ભાગ્યજ ગણાય લાલાજી એકાદ સ્વનત્ર દેશમાં જન્મ્યા હોત, તો તેઓ ત્યાના મુખ્ય પ્રધાનને પદે જરૂર બિરાજત, પરંતુ મહાસભાના મત્રી મહાન પ્રમુખ તરીકે ચુટીને તેમનું બહુમાન આજે પણ હિંદી ભાઇઓ કરી શકે છે

એ દૃષ્ટીથી એક સૂચના અત્રે કરવી ઘટે છે, અને તે એ કે મહાસભાને ચર્ચા કરનારા મહાન રૂપમાં ન રાખતા જે તેને ખરેખરી કાર્યકારી સંસ્થા બનાવવી હોય, તો કૌંએસે એક મત્રિ મહાન સ્થાપી લાલાજીને તે મહાન અધ્યક્ષ જ નિમવા જોઇએ જે તેમને આ સ્થાન માટે ચુટવામાં આવે તો તેઓ પરદેશ ખાતું, રાષ્ટ્ર-રક્ષણ ખાતું, શિક્ષણ ખાતું વિગેરે જેવા મહત્વના ખાતા સ્થાપી પોતાના મત્રિ મહાન દ્વાગ દેશને જલદીથી આબાદીનીએ ચઢાવે લાલાજી જેવી યોગ્યતાવાળો સુત્રધાર હોવામાં દેશને ધણો ફાયદો રહેશે છે તેથી ટુર્કસ્થાન, જાપાન, ફ્રાન્સ, અમેરીકા, ગ્રીસ અને ઈંગ્લેન્ડ વિગેરે દેશોમાં વિશ્વાસ ઉત્પન્ન થાય હિંદના પ્રશ્નોને (Inter-national) આંતર-રાષ્ટ્રીય વ્યવહારનું રૂપ આપવાનું મહત્વ તેઓ સારી રીતે જાણે

છે તેથી બીજા નેતાઓ મુજબ લડન અને અગેરા પરજ આધાર ન રાખતા યુરોપનું રાજદ્વારી અગ્રસ્થાન-પેરીસ, એશીઆનુ-કેન્-ટોકીઓ, અને ઇનિયાના મધ્યબિંદુ-વોશ્કિગ્ઝન, વિગેરે સ્થળ તેઓ હિંદના પ્રતિનિધી મોકલશે. લાલાજી પ્રબોધક, દાતા, સમાજ સુધારક, લેખક, મુત્સદ્દી એવા અષ્ટવિધાની પુરૂષ છે આજની સ્થિતિમા તેમના જેવા ગ્યનાત્મક કાર્ય કરનારા રાજ્યદ્વારી આગેવાનો હિંદમા બાગ્યે જ હોય ! પરમેશ્વર તેમને દિર્ઘાયુ આપે અને તેમના હાથથી દેશને સ્વતંત્રતા અપાવે !

* * *

મહા મુશીબતે અનેક ગ્રન્થો ઉપરથી તૈયાર કીધેલું પુસ્તક.

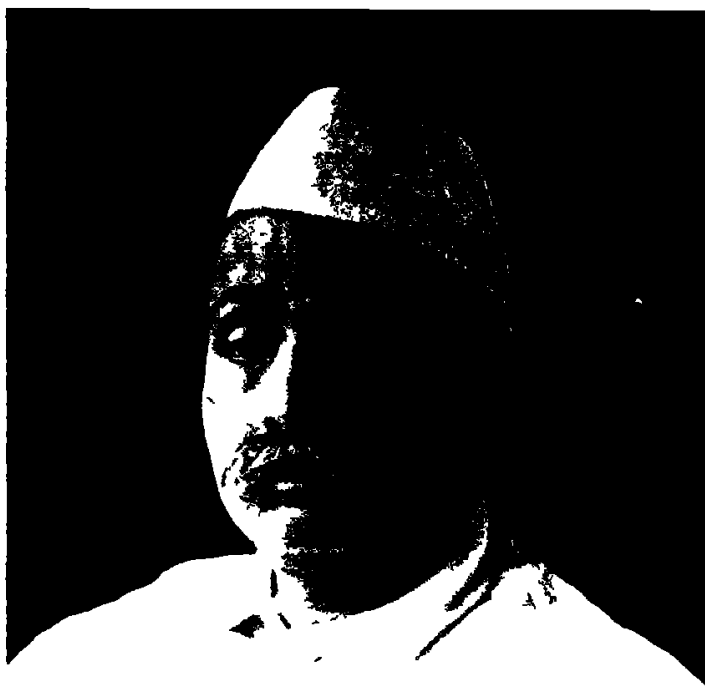
રસાયણ.

જેમા સોનુ, ચાદી, ગ્રામ્, અખરખ, પારો આદિ અનેક ધાતુ-ઓનું વણન, શોધન, મારણ, બનાવટ અને ઉપયોગ આપેલ છે.

આગળના જમાનામા આવા રસાયણના પુસ્તકો પરથી બે ચાર કીમીઆ, હુન્નર, ઉદ્યોગ શીખી લેતા ને પછી વગર મુડીએ ધધો ધમધોકાર ચલાવ્યે રાખતા અને સપુર્ણ સ્વરાજ્ય ભોગવતા

દ	વૈદને	}	આ રસાયણનું પુસ્તક ધાર્ણજ ઉપયોગી છે
	ડોક્ટરને		
રે	સ્કુલને		
	વિદ્યાલયને		
	વિદ્યાથીને		
ક	સોનીને		
	કારીગરને		

કલેથ બાઉન્ડ પુષ્ટ ૨૦૦ સમિત કી ૧-૧૨-૦ પોષ્ટ અલમ.
વર્ધમાન એન્ડ સન્સ પાવધુની મુંબઈ નં.૩

Lala Lajpat Rai

लाला लजपतराय

A. L. Nanavati & Co 15 Bhandari Street Bombay 5 I A P II

લાલાજીનું રાજકીય તત્ત્વજ્ઞાન

: ૧ :

અસહકાર એટલે શું ?

અસહકારની ચળવળના બે અંગ છે એક ગ્યનાત્મક અને બીજું વિધ્વ સક કે સહારક માગણી કર્યે પણ સહકાર કરવો નહિ એવો આપણી ચળવળનો હેતુ કદાપિ હતો નહિ મયા દોઢ સૈકાથી આપણે બ્રિટિશ સરકાર સાથે સહકાર કરી રહ્યા હતા, પણ આજ સુધી વખતોવખત જે વચનભંગ કરવામા આવ્યો તથા વિશ્વાસઘાતથી આપણા મુળભૂત હકોને છીનવી લેવામા આવ્યા તેના સક્રિય નિષેધને અર્થે જ આપણે સહકારનો ત્યાગ કર્યો છે. આપણી સ્થિતિના વરુદ્ધર્જન પરથી પણ એ વાત સ્પષ્ટ થઇ ચુકી છે કે નિર્ભેળ અને પૂર્ણ અસહકાર સ્વીકારવા યોગ્ય છે જ નહિ.

‘ શાંતિપૂર્ણ અને ન્યાયમાર્ગે ’ જ પોતાનો ઉદ્દેશ સાધવાનો જેમનો હેતુ છે તેમનાથી સરકાર સામે નિર્ભેળ અસહકાર થવો અશક્ય

છે એ વાન પ્રારંભથી ચોકખેચોકખી રીતે કહી દેવામા આવેલી છે. ઇ. સ. ૧૯૨૦ ની કલકત્તા તથા નાગપુરની મહાસભાઓમા પસાર થયેલા અસહકારના ઠરાવોના શબ્દો તરફ ધ્યાન દઇએ, તો એ વાત સારી રીતે ધ્યાનમા આવે છે, અને જવાબદાર આગેવાનોએ પોતાના બાષણોમા પણ તેની તે જ વાત ફરીફરીને કહેલી છે.

કલકત્તાની ખાસ મહાસભામા નીચે મુજબનો ઠરાવ પસાર થયો હતો -

“ ખિલાફતની બાબતમા હિંદુસ્થાન સરકાર અને બ્રિટિશ સરકારને હિંદુ મુસલમાનો તરફનું પોતાનું કર્તવ્ય સમજાયુ નથી અને મુખ્ય પ્રધાને તેમને આપેલા વચનોનો જાણીજોઇને ભંગ કર્યો છે. આ બીના ધ્યાનમા લેતા મુસલમાન વિનાના બીજા હરેક હિંદુવાસીએ મુસલમાનભાઇને તેમની ધાર્મિક આપત્તિમાથી મુક્ત થવાને કામે ન્યાયભર્યા માર્ગે મદદ કરવી એ તેની ફરજ છે ”

“ તેમજ ૧૯૧૯ સાલના એપ્રિલ માસમા બનેલા બનાવો તરફ જોતા ઉપલી બંને સરકાર પંજબમાની નિરપરાધ પ્રજાનુ રક્ષણ કરી શકી નહિ, અથવા તેમ કરવામા તેમણે આનાકાની કીધી. તેમ જ લોકો સાથે સિપાઇને ન છાજે તેવું જગતી વર્તન કરનારા ગુન્હેગાર અમલદારોને સજા આપવામા પણ ઉપલી સરકારે આનાકાની કે બેદરકારી બતાવી, તથા અમલદારોના જગતી વર્તન માટે તેમ જ તેમના અમત નીચે લોકોને જે હાડમારી વેઠવી પડી તે માટે મર માયકેલ ઝોડવાયર પ્રત્યક્ષ રીતે જવાબદાર હોવા છતાં તેને નિર્દોષ ગણી છોડી દેવામા આવ્યો અને ઉમરાવોની સભામા થયેલી ચર્ચામા હિંદી પ્રજા તરફ લાગણી સરખીએ ન દેખાઇ એટલું જ નહીં પણ

પળખાયા ચાલેલી દહેશત ઉપજવનારી પદ્ધતિને જ ટેકો આપવામા આવ્યો. તેમજ થોડી મુદત પહેલાના વાઇસરૉયના જાહેરનામા પરથી પણ સરકારને ખિલાફત તથા પળખ પ્રકરણ વિષે દિલ્લીની સાગતી હોય એમ જરાએ જણાતુ નથી, તેથી આ કૉંગ્રેસ એવો મત જાહેર કરે છે કે ઉપલા બંને સવાલોનો નિર્ણય થયા વિના હિંદી પ્રજાનું સમાધાન થઇ શકે તેમ નથી તેમ જ આવા બનાવો ફરીથી ન બને તે માટે તથા દેશને થએલા અપમાનના બદલામા સ્વરાજ્યની સ્થાપના કરવી એ એક જ ધ્વજ હોઇ શકે, તેથી મિ. ગાધીએ ધડેલો રચનાત્મક અહિંસા-પ્રધાન અસહકારનો ઠરાવ ઉપલા દુ બે બંને ધ્વજો સ્વરાજ્ય સ્થપાય ત્યાં સુધી તેને અમલમા ઉતાર્યા વિના હિંદી પ્રજાનો છૂટકો નથી. ”

“ જેથી આજસુધી જેમણે લોકમત કેળવવાનું તથા લોકોના પ્રતિનિધિ તરીકેનું કામ કર્યું, તેમણે જ હવે પછી પણ કાર્ય કરતા રહેવું. તથા સરકાર લોકોને માન અને પદવીઓ આપીને તથા પોતાના તાબામાની શાળા, ન્યાયકોર્ટ યા ધારાસભાઓ દ્વારા પોતાનો અમલ મજબૂત કરતી જાય છે તેથી તેમ જ આ લડત ચલાવતા બંને તેટલા ઓછા જોખમે આપણા હેતુ-સાધનને અર્થે અવશ્ય હોય તે થોડો વ્રણો સ્વાર્થ ત્યાગ કરવો જોઇએ, તેથી આ કૉંગ્રેસ જાહેર કરે છે કે -

(૧) સરકારી હોદ્દા, માન, પદવી કે માનવી અધિકારોનો ત્યાગ કરી સ્થાનિક સંસ્થાઓમા હાલ જે સભાસદો હોય તેમણે પોતાની જગાઓના રાજીનામા આપવા.

(૨) સરકારી સભા, દરબાર કે બીજા સરકારી અથવા તે વલણના સમારંભ, કે જે સરકારી અધિકારીઓ તરફથી અથવા તે

તેમના સન્માન માટે બોલાવવામાં આવે તેમાં હાજરી આપી ભાગ ન લેવો.

(૩) સરકારના તાબાની કે ઍટ વા અન્ય કોઇ રીતે સરકારી મદદથી ચાલનારી શાળા અને કૉલેજોમાંથી છોકરાઓને ઉઠાડી લેવા અને તેમની કેળવણીને માટે પ્રાતે પ્રાતે રાષ્ટ્રીય શાળાઓ અને કૉલેજો સ્થાપવી.

(૪) સરકારી ન્યાયઅદાલતોનો પક્ષકાર તથા વકીલોએ બહિષ્કાર કરવો તથા લોકોની તકરારો પતાવવા માટે પચા-ચત નિમવી

(૫) લશ્કરી સિપાઇ, કારકુન અને મજૂરોએ મેસોપોટેમિયામાં મોકરી કરવા જવાની ના પાડવી.

(૬) ધારાસભાઓની નવી ચુટણીને માટે ઉભા ગ્રેલા ઉમેદવારોએ પોતાની ઉમેદવારીની અરજી પાછી ખેંચી લેવી તેમ જ કૉંગ્રેસની આજ્ઞા તોડીને જેઓ ચુટણી માટે ઉભા રહે તેમને કોઇએ પણ મત આપવો નહિ

(૭) પરદેશી માલનો બહિષ્કાર કરવો

કેળવણી (Discipline) અને સ્વાર્થત્યાગ વિના કોઇપણ રાષ્ટ્રનો અભ્યુદય થતો નથી અને અસહકારને કેળવણી તથા સ્વાર્થત્યાગના શસ્ત્ર તરીકે ઉપાડવામાં આવે છે, જેથી રાષ્ટ્રમાંની હરકોઇ વ્યક્તિને તેણે શિક્ષણ મળે તે અર્થે આ કૉંગ્રેસ સ્વદેશી કાપડનો પુરસ્કાર કરે છે દેશમાં આજે ચાલુ મિલોમાંથી પુરતું કાપડ અને સુતર પેદા થતું નથી. તેમ જ તે જલદીથી તેમ કરી શકે એવો સંભવ પણ નથી તેથી કાપડની અછત મટાડવા માટે ધરદીઠ રેટીયો ચાલુ

કરવો અને જે લાખો લોકોએ ઉત્તેજન ન મળવાને લીધે પોતાનો વશુ-
વાનો ધધો છોડી દીધો તે વશુકરોની સાળોનો જીર્ણોદ્ધાર કરવાની
અનતી કોશિષ કરવી જોઈએ એવો આ કૉંગ્રેસ ઠરાવ કરે છે. ”

હવે નાગપૂર મહાસભાના ઠરાવો જુઓ —

“ આ કૉંગ્રેસનો મત એવો છે કે હિંદુસ્થાન સરકારે દેશનો વિશ્વાસ
ઘાત કર્યો છે તથા જાહેરખજાનો તો સ્વરાજ્ય સ્થાપવાનો નિશ્ચય
થઈ ચુક્યો છે, અને છેલ્લી ખાસ મહાસભા પહેલાં વિશેષ કરીને ખિલા-
ફત અને પંજાબની કનલ સંબંધેના દુષ્પ્રબંધને અર્થે જે ઉપાયો
યોજવામાં આવ્યા તેમને જરાએ ઉપયોગ થયો નથી, જેથી આ
કૉંગ્રેસ કલકત્તામાં પસાર થયેલો અહિંસામય અસહકારનો ઠરાવ અત્રે
પણ માન્ય કરીને જાહેર કરે છે, કે એક છેડે સરકારની સાથે કરવામાં
આવના સહકારના બહિષ્કારથી બીજે છેડે કર ન આપવા સુધીની
અસહકારની સર્વે કલમોનો મહાસભા અથવા ઍ. ઇ. કૉંગ્રેસ દંનિદી
મુકરર કરે તે તે વેળાએ અગીકાર કરવો અને તે દિશાએ દેશની
તેયારી કરતા નિચેના કામો કરવા —

(૧) ૧૬ વર્ષની અંદરની ઉંમરના છોકરાઓના પાલકોએ સર-
કારની માલેફીની કે તેની મદદથી ચાલનારી અથવા અન્ય કોઈ પણ
રીતે સરકાર સાથે સમઘ ધરાવતી શાળાઓમાંથી પોતાના છોકરા-
ઓને ઉઠાડી લેવા અને તેમને રાષ્ટ્રીય શાળામાં અથવા તેવી શાળા ન
હોય ત્યાં અન્ય રીતે શિક્ષણ આપવું

(૨) ૧૬ વર્ષ ઉપરાંતની ઉંમરના વિદ્યાર્થીઓ જે રાજ્યપદ્ધતિને
આખા દેશે નાબુદ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો છે તેવી રાજ્યપદ્ધતિને આધીન
હોય એવી શાળામાં જવું સહિવેક બુદ્ધિથી ઉલટું છે એમ માનતા

હોય, તો બવિધ્યની સ્થિતિનો વિચાર સરખોએ ન કરતા તેવી શાળાઓનો તેઓ તત્કાળ ત્યાગ કરે અને અસહકારના અગભૂત કાર્યક્રમમાં જોડાઈ જાય અથવા રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ લેતા થાય.

(૩) તેમ જ મ્યુનિસિપાલિટી અને લોકલ બોર્ડોની શાળાઓના ચાલકો, શિક્ષકો તથા ટ્રસ્ટીઓએ તે શાળાઓ સાથેના સરકારી સબ્બંધ તોડીને તેમને રાષ્ટ્રીય બનાવવી

(૪) વકીલોએ વકીલી તહકુબ કરી અદાલતોનો બહિષ્કાર વાદી-પ્રતિવાદીતહકુબ યશસ્વી કરવાના પ્રયત્નોમાં જોડાઈ જવું અને ખાનગી પચાચતો માર્ફેતે લોકોની તકરારો પતાવવી

(૫) હિંદુસ્થાનને આર્થિક દૃષ્ટિએ સ્વતંત્ર કરવાને અર્થે વેપારીઓએ વિલાયતી માલનો બહિષ્કાર કરી શુદ્ધ સ્વદેશી ધધાને ઉત્તેજન આપવું આ કામ માટે ઓલ ઇ કૉ. કમિટિએ આર્થિક બહિષ્કાર જાણીભૂત કરવા માટે જાણુકારોની એક કમિટિ નિમી તે દ્વારા એક યોજના ધઢી કાઢવી.

(૬) અસહકારનો વિજય સ્વાર્થત્યાગ પર અવલબી રહેલો છે, એટલે દેશમાના હરકોઈ સ્ત્રી પુરુષે દેશકાર્યને માટે વધુ ને વધુ સ્વાર્થત્યાગ કરવા લોકોને ઉત્તેજવા

(૭) અસહકારની ચળવળ જોગથી આગળ વધે તે માટે ગામડે ગામડે અથવા કેટલાક ગામડાઓએ મળીને એક કમિટી નિમવી, તથા પ્રાતેપ્રાતના દરેક મુખ્ય શહેરમાં એક એક મધ્યવર્તી કમિટિ સ્થાપવી

(૮) રાષ્ટ્રીય કામો કરનારા સ્વય સેવકોની સઘટના (organisation) કરવી અને તેને 'હિંદી રાષ્ટ્રીય સેવાસંઘ' એ નામ આપવું. આ સઘ પાસે 'હિંદ સ્વરાજ્ય ૪૬' એ નામથી

અસહકારની ચળવળ ચલાવવાને માટે જોઈતા પૈસા ભેગા કરવા-વિગેરે કામો કરાવવા.

અસહકારની ચળવળમાં દેશની આજ સુધી જે પ્રગતિ, -વિશેષે કરીને ધારાસભાનો બહિષ્કાર કરીને- થયું છે, તે વિષે કૉંગ્રેસને ધન્યવાદ થયે છે અને જે રીતે આ બહિષ્કાર ફત્તેહમંદ થયો તે તરફ ધ્યાન આપી આ કૉંગ્રેસ જાહેર કરે છે કે ચાલુ ધારાસભામાં દેશના પ્રતિનિધિ-તરવો નથી જોઈતા તે તે જાહેરાતમાં બહુ સખ્યાએ મત આપવાને ઠેકાણે ન જવાનો નિશ્ચય કર્યા છતાં પણ જે લોકો ચુટણી માટે ઉભા રહી સફળ થયા, તેમણે હવે પોતાની જગાના રાજનામાં આપવા. છતાંએ લોકમતની દરકાર ન કરતા અને પ્રજાસત્તાના તરવો વિરોધ કરી જો તેઓ રાજનામાં ન આપે તો તેવા લોકો તરફથી કોઈ પણ પ્રકારનું રાજકીય કામ કરાવી લેવાની મતદારોએ સાફ ના પાડવી. વળી લોકપક્ષ, લશ્કર, અને પોલીસોમાં દિનપ્રતિદિન મિત્રાચારી વધતી હોવાનું કૉંગ્રેસની નજરે આવતું જાય છે આથી જ્યારે દેશને વિધાતક થઈ પડે એવા હુકમ અધિકારીઓ તરફથી પ્રમાણવામાં આવે ત્યારે તેવા હુકમોનો અમલ બળવણી કરવાનો તેમણે સાફ ધનકાર કરવો, તથા લોકો સાથે સખ્યતાથી અને વિચારપૂર્વક વર્તા તેમને આજ સુધી લાગેલું કલક-કે તેઓ લોકમતને તરછોડનારા છે તે-તેમણે પોતાના વર્તનથી ધોઈ નાખવું તેમ જ સરકારી નોકરોએ લોકપક્ષના કાર્યમાં ખુલી રીતે પશુ પ્રત્યક્ષ કામ ન કરતા-સામેલ થવું અને લોકો સાથે સહૃદયતા તથા પ્રમાણિકપણાથી વર્તવું તેમ જ રાજકીય ચળવળને ખુલી રીતે પૈસાની મદદ આપવી, તથા દેશ બોલાવે ત્યારે પોતપોતાની નોકરીઓ છોડી

હેવા તૈયાર રહેલું એવી આ કૌંગ્રેસ તેમને સૂચના કરે છે અહિં સા એ તો અસહકારનો અભિન્ન ભાગ છે, તેથી લોકોએ અનત્યાયાર પર વિશેષ ધ્યાન આપવું એવી કૌંગ્રેસની ભલામણ છે ભાષણ કે કૃતિમા પણ નરકાગ્ર સામે અનત્યાયાર જોટલો અગત્યનો છે તેટલી જ જરૂરીયાત આસપાસમા અનત્યાયાર જાળવવાની છે અત્યાયાર ખરી પ્રજાસત્તાને તો ગુસ્સાનકારી છે જ, પણ તે અસહકારના પીળાં અંગેને પણ હાનિકારક છે છેવટે ખિલાફત અને પંજાબના રમખાણનો નિર્ણય આણીને એક વર્ષમા સ્વરાજ્ય સ્થાપન કરવા માટે આ કૌંગ્રેસ દેશમાની અન્ય સંસ્થાઓને સંગઠન સામે અનત્યાયારી અસહકાર શરૂ કરવા લોકોને ઉત્તેજવ ની ભલામણ કરે છે. તેમ જ અસહકારનો વિજય લોકોના પગરપગ નરકારમા સમાએલો હોવાથી આ કૌંગ્રેસ દેશમાની સર્વે સંસ્થાઓને દિલ્હી-મુસલમાનની એડતા વધારવાની ભલામણ કરે છે તેમ જ આ કૌંગ્રેસના દિલ્હી પ્રતિનિધિ દ્વચ વર્ણના દિલ્હીએને ‘આલેખ અપ્રાલેખ’નો ઝગડો મટાડી દિલ્હીને અરપૂર્યતાનો લાગેલો ડાઘ ધોમ નાખવાની, તેમ જ ધમધુરઓને પગલ કોમોમા સુધારણા કરવામા મદદ આપવાની વિનંતી કરે છે ”

ઉપર મુજબની પાસ થએલી અસહકારની કલમો મૂળુ તો નથી જ પણ જોધએ તેવી તે વ્યાપક પણ નથી. અસહકારનો હેતુ ચાલુ રાજ્યપદ્ધતિ નિર્વર્ણ કરવા માટે અથવા તેની પ્રતિષ્ઠા ઉતારવા માટે લોકોના મન બદલી નાખવાનો હતો તેના મુળ ઇતિહાસનો અથવા તેણે મેળવેલા યશ કે અપયશનો અત્રે વિચાર કરવાનો નથી તેમા સમાએલા તત્ત્વ જ ફક્ત તપાસવાનો આ પ્રયાસ છે. પ્રથમ આપણે સહારક કે વિનાશક ભાગનું નિરીક્ષણ કરીએ તેમા -

- (૧) ધારામહા, ન્યાયઅદાલતો અને વિદ્યાખાતાનો ત્રિશુલ અહિંકાર.
- (૨) પદવી, માનની જગા અને અધીકારનો અહિંકાર
- (૩) વિલાયતી કાપડનો અહિંકાર
- (૪) અંગ્રેજોના હાથ નીચેની નોકરીઓ-વિશેષે કરીને લશ્કરી અને પોલીસખાતાની નોકરીઓનો અહિંકાર અને
- (૫) કરવેરા ન ભરવા

એટલા પ્રકારના અહિંકાર ગણાવી ચડાય.

હવે ખીજી એટલે ગ્યનાત્મક બાબતો જુઓ તેમા -

- (૧) એકતારૂપ રાષ્ટ્રીયભાવના ઉત્પન્ન કરવી
- (૨) સદ્ગુણભાવનાનો વ્યવહારમા ઉપયોગ કરી શકાય તે અર્થે મહામહાની સંવતના કરી તેની ગામડા, તાલુકા, શહેરો અને જિલ્લાવાર સભ્યકમિટીઓ સ્થાપવી

- (૩) હિંદુ મુસલમાનનું એકત્ય
- (૪) ખાદીની ઉપજ અને પુરવાર કરવી
- (૫) રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ માટે શાળાઓ, વિદ્યાલયો તથા વિદ્યા-પીઠો સ્થાપવા.

- (૬) રાષ્ટ્રીય પચાસતો નિમત્રી
- (૭) ' ટિળક સ્વરાજ્ય કાળો ભેગો કરવો '
- (૮) અસ્પૃશ્યતાનો ભાગ કરવો, અને—
- (૯) કામદાર લોકોની સહયોગ કરવી

એટલી બાબતોને સમાવેશ થાય છે.

ઉપલી બાબતો પૈકી દરેક કલમમા આપણું રાજકીય તત્ત્વ દર્શાવેલું હોય તે તત્ત્વનો વ્યવહારમા શી રીતે ઉપયોગ કરી શકાય તેનું જ્ઞાન આપવામા આવ્યું છે

હિંદુ-મુસલમાનોનું ઐક્ય —

ઉપરોક્ત રચનાત્મક કાર્યક્રમમાની અનુક્રમ નંબર ૧, ૨, ૩, ૮ અને ૯ એ કલમો આપણી ભવિષ્યની પ્રજાસત્તાના બીજભૂત સિદ્ધાંત કહેવાય.

હિંદુ મુસલમાનની એકતા એ શબ્દપ્રયોગ આ દેશમા વસતા સર્વે બિન્ન પથીઓની એકતા સૂચવે છે આ પ્રશ્ન વિષે મે અન્યત્ર ચર્ચા કરેલી છે જ, પણ તેનું મહત્ત્વ જ એવું છે કે તે યુગી ફરીને ચર્ચાય તેમ વધારે સારું હિંદુ અને મુસલમાન એ આ દેશમાની બે મુખ્ય કોમો છે, એટલે તેમની સખ્યા પણ મોટી જ છે અને તેથી ફરીને જ તે કોમો મુખ્ય છે એમ નહિ પણ બીજી દૃષ્ટિએ સુદ્ધા તેમનું મહત્ત્વ છે મુસલમાની પ્રજાનો અદ્ય ભાગ જ હિંદ બહારના દેશોમા જન્મેલા લોકોનો છે મોટો ભાગ તો સામાજિક તથા જાતિદૃષ્ટિએ પણ હિંદુથી બિન્ન નથી જ એ જ વાત જૈન, શીખ તથા હિંદી ખ્રિસ્તીઓને પણ લાગુ પડે છે પરંતુ પારસીઓ અને બૌદ્ધ તો પરદેશમા જ જન્મેલા છે બૌદ્ધલોક મુળ બ્રહ્મદેશના વતની, આજના બ્રિટીશ હિંદી સામ્રાજ્યમા જો કે બ્રહ્મદેશનો સમાવેશ કરવામા આવેલો છે, તો પણ તે દેશ મુળથી હિંદુસ્થાનથી વિખુટો જ, એટલે તેઓ સબધે વિચાર કરવાનું કારણ નથી. આપણા દેશના અંગ બનવામા નથી તેમને ફાયદો, નથી આપણને ફાયદો બાકી રહ્યા જૈન અને શીખ પણ તે તો મુળથી જ હિંદુ સંસ્કૃતિના વારસદાર છે જોથી

સામાજિક કે જાતિદષ્ટિએ તો તે હિંદુ કહેવાય જ પણ સંસ્કૃતિથી સુદ્ધ તેઓ સપૂર્ણ રીતે હિંદુ જ છે મુસલમાન કે ખ્રિસ્તીઓનો મોટો ભાગ જો કે હિંદુ જાતીમાથી ઉત્પન્ન થએલો છે, તો પણ તેમણે હવે અહિંદુ ધર્મ અને અહિંદુ સંસ્કૃતિનો સ્વીકાર કર્યો તેથી હિંદુ-અહિંદુ તત્વ તથા રૂઢિથી તેમની સંસ્કૃતિ મિશ્રણ રૂપ બની આપણી સામે આજે જે સવાલ છે તે આપણી કોમોમા તેમને શી રીતે સમાવી દેવાય એ નથી, પણ અભિન્નભાવ કેમ ફેલાવી શકાય એ છે. આવી અભિન્નતા નિર્માણ કરતા કોઈને પણ પોતાના સમાજની સ્વતંત્રતા નષ્ટ થઈ અથવા ઓછી થઈ એમ તો ન જ લાગણુ જોઈએ. પણ સર્વદેશીય બ્રાતૃભાવના માત્ર જાગૃત થવી જોઈએ.

એ એક દેશીયભાવના જાગૃત કરવા કોઈને પણ પોતાની જાત નાબુદ કરવાની જરૂર નથી હિંદી હોવા છતાં હિંદી મુસલમાન કે હિંદી ખ્રિસ્તી તરીકે સુખેથી રહી શકાય તેમ છે. આથી દરેક ધર્મને સ્વતંત્રતા મળે તથા એક દેશની ભાવનાની સંપટના, સ્થાપના અને અભિવૃદ્ધિ પણ થઈ શકે આ વાત ન બને લાસુધી રાષ્ટ્રીયત્વનો વિચાર કરવો વૃથા છે આ ઐક્ય સામે મને દુનિયાની સંપત્તિ કે સત્તાની પણ પરવાહ નથી.

તેમનો ધર્મ અને તેમની સત્તા સત્યપૂર્ણ છે પણ તેમની નજરે તો તેમનો ધર્મ અને શ્રદ્ધા એટલે જ આખું વિશ્વ-પરબ્રહ્મ; તેથી ધર્મ કે શ્રદ્ધા એ બેમાથી એકે છોડવા તેઓ તૈયાર નથી હોય તો બન્ને, ન હોય તો એકે નહિ-એવી તેમની માન્યતા છે ભવિષ્યમા કદાચ એ બે જાતીમાથી એક કોમ શક્તિમાન બનીને બીજી કોમ પર અધિકાર ચલાવી શકે, પણ તે પ્રજાસત્તા ન કહેવાય.

તે તો હિંદુશાહી કે ખ્રિસ્તીશાહી જ હોય તથાપિ એ વાત સં
કે રાષ્ટ્રીયપક્ષ આવા વિશિષ્ટ પથમાં માનનારો નથી એ
ભાવિ હિંદુ વિષેની કલ્પના “ આદર્શભૂત પ્રજાસત્તા
રાષ્ટ્ર ”ની છે પરંતુ આપણે તે શી રીતે સાધી શકીએ એ ર
તરફ ધ્યાન અપાયું નથી હિંદુ મુસનમાનની એકતાના જ
હનનરો વખત પોકાગવામાં આવ્યા હશે, તેને સિદ્ધ કરવા તરફ માત્ર
ધ્યાન આપવામાં આવ્યું હોય

એ દષ્ટિએ જોતા મયા ત્રણ વર્ષમાં આ કાર્ય માટે લે
મનોબૂમિ તૈયાર કરવાનું એક મહત્વનું કાર્ય થયું ઇચ્છા જગૃ
તેની વૃદ્ધિ થઈ કાર્યમિદ્ધિ થાય તેવું વાતાવરણ પણ બની ચૂક
એટલે ઇચ્છા અને શક્તિ એ બન્ને જગૃત છે પણ કાર્યતત્ત્વ
દષ્ટિએ થવો જોઈએ તેવો સૂક્ષ્મ વિચાર માત્ર થયો નથી
કોંગ્રેસનો વારસો હજી પણ આપણા કામમાં આડે આવી રહ્યો
જીની કોંગ્રેસની ખટપટ સગકારી નિમણૂકો, તથા અધિકારીની જ
મેળવવાની હતી તેમને તે કાળના રાજ્યકારભારમાં પગપેસારો ન
હતો કોંગ્રેસના શરૂઆતના વીસ વર્ષમાં રાજ્યકારભાર સંબંધે
તકરારો કરવી, સુધારણા યાચવી, વિગેરે સિવાય કોઈપણ જ
બીજી કામ તેનાથી થયું નથી સ્વરાજ્ય અને સ્વાયત્તાની વા
દ્ધરજ હતી તેમની માગણી મુજબ સુધારા (Reforms
મળી ચૂક્યા, અને તેઓ માત્ર રાજ્યકારભારમાં જો
જો કાંઈ મળ્યું તેથી તેમનું પૂર્ણ સમાધાન થયું
એ વાત જો કે ખરી છે, નો પણ બીજાઓને
નાખવાના કામમાં સરકાર સાથે સહકાર કરવામાં હરકત નથી

તેમની ખાતરી થઈ ચુકેલી જણાય છે. એટલું જ નહીં પણ પૂર્વે જે નિઘ્નહકારી કાયદા સામે તેમણે વિરોધ ઉઠાવ્યો તેવા કાયદાઓને પણ હવે સમતિ આપવા માટે તેઓ આજે-મુધારા મળ્યા બાદ-તૈયાર થયા તેમની ઝેરી ખાસ માન્યતા જણાય છે કે હરીશામની પદ્ધતિથી જ હિંદુ-મુસલમાનોના પ્રશ્નનું નિરાકરણ થાય. કારણ આ દેશના રાજ્યકારભારમાં તેમણે યુરોપિય સામાજિક તત્ત્વજ્ઞાનનો જ અંગીકાર કરેલો છે.

માગણીનું તત્ત્વ આજકાલ જાતિવિષયક ક્ષેત્રમાં પણ દાખલ કરવામાં આવે છે બિન્ન ધર્મ માનનારી કેમો સરકારનો આશ્રય મેળવવા હરીશામ કરી રહી છે છ સ ૧૯૧૬ ની લખનાની કોંગ્રેસે જાતવાર પ્રતિનિધિ-પદ્ધતિનો તાત્કાલિક રીતે સ્વીકાર કર્યો અને તેનું કારણ મુસલમાનોને લાગતો ભય દૂર કરવાનું હતું પરંતુ હવે તો તે તત્ત્વ મુસલમાનોથી અન્ય કેમોમાં પણ લાગુ કરવામાં આવે છે પંજાબમાં શીખ અને મદ્રાસમાં અબ્રાહ્મણોને પણ આ જાતિપ્રધાન પ્રતિનિધિત્વનું તત્ત્વ લાગુ થયું છે. અને તે પણ કૌન્સીલમાંના પ્રતિનિધિ પુરતું જ નહિ પણ સ્થાનિક સંસ્થાઓમાં પણ ચાલુ કરવામાં આવે છે પંજાબ અને સંયુક્ત પ્રાંતોમાં આવી સ્થિતિ છે જ. પંજાબ કે જ્યાં મુસલમાનોની બહુ સંખ્યા છે ત્યાં પબ્લિક સર્વિસ અને કેળવણીખાતામાં પણ આ તત્ત્વ યોજવામાં આવે છે' અને તે વળી એટલેથી પુરું થાય એવી એ ખાતરી નથી મતાધિક્યના અધિકારનો ભય લાગતો હોવાથી તેમણે આવું ધાર્મિક જાતવાર-પ્રતિનિધિનું તત્ત્વ ખોળી કાઢી અદ્ય સંખ્યાનું રક્ષણ કરવાની યુક્તિ શોધી કાઢી ખરી; પણ આવી અવિચારી અને અપકવ યોજનાથી આગળ ઉપર કેવા

સ કટો આવી પડવાનો સભવ છે, તેનો કોઇ વિચાર સરખોએ નથી કરતું સરકાર સામે અસહકાર કરનારા લોકોને પણ આ તત્ત્વનો અગીકાર કરવો હીક લાગે છે. પણ આમા બય રહે છે કે આ માર્ગ આપણને આપણા સિદ્ધાંત તરફ દોગનાગે નથી. હું અત્રે એવો સવાલ કરવા માગુ છું કે જો આ તત્ત્વ સુધારાની પુર્તતારૂપ માનવામા આવતું હોય, તો તેના પર અસ્થિરતાનો સિકકો શા માટે ? જો તે વ્યવહાર અને યોગ્ય હોય તો તેનો પ્રસાર ખીજી જાતિઓમા કરીને ધારાસભા બહારની ખીજી સરથાઓને પણ તે કેમ લાગુ ન કરવામા આવે ? એથી ઉલટું જો તે અવિચારી છે એમજ લાગતું હોય તો તે કાઢી નાખી ખરા માર્ગનું ચિતન કેમ ન કરવામા આવે ?

હિંદુ મુસલમાનોમા મતભેદ થોડા છે, અને તકરાર કે ઝગડાના કારણે તો તેથી પણ થોડા છે હૈદરાબાદમા મુસલમાની રાજ્ય હોઇ ત્યાં હિંદુ પ્રજાની સખ્યા મોટી છે ત્યારે જમ્મુ અને કાશ્મીરમા હિંદુ રાજ્ય હોઈ ત્યાં મુસલમાનોની વસ્તી વધારે છે. એ બે રાજ્યોને તો હું ખ્રિષ્ટિય મુલકમા જ ગણું છું કારણુ ત્યાંના કારભારમા અંગ્રેજોનો ધણો અમલ ચાલે છે પણ હિંદુ મુસલમાનોમા જે રમખાણો જાગે છે, તેમાના વણાખરા તો ખાલસા એટલે ખ્રિષ્ટિય રાજ્યમા જ થાય છે, એ આપણે સૌ જાણીએ જ છીએ આવા ઝઘડા શિક્ષિત હિંદુ કે મુસલમાનોની પાછળ રહેલા વિદેશી લોકોના ગુપ્ત પ્રભાવના ફળ છે તેના મુળ કારણુ શોધીએ તો સાદા અને સ્પષ્ટ છે યૂરોપિય સામાજીક તત્ત્વજ્ઞાન આવી વ્યક્તિગત સ્પર્ધાને માટે ધણું અનુકૂળ છે. અધિકાર-લાલસાને તે જન્મ આપનાર છે, અધિકાર-લાલસા કર્તવ્યને છુલાવનારી હોય છે, અને આખરે આ વ્યક્તિગત લાલસાનો પ્રસાર કમેકમે વર્ગ, જાતી, અને

દેશમાં થતો જાય છે અધિકાર કરતા કર્તાવ્યનું સ્થાન ઉચ્ચ છે એ મુદ્દો આ યુરોપિય સામાજિક તત્ત્વજ્ઞાનને કળૂલ નથી. જ્યાં અધિકાર એ જ આદ્યતત્ત્વ હોય કર્તાવ્ય તેનું ઉપાગ લેખાય, ત્યાં સ્પર્ધા કે હરિફાઈનું શરૂ થાય એમાં શી નવાઈ ? ખીજી બાજુથી જોતા કર્તાવ્ય એ જ આદ્યતત્ત્વ, અને અધિકાર એ તો તેમાંથી જ નિર્માણ થનાર એક ઉપાગ એવી જ્યાં માન્યતા હોય, ત્યાં સહકાર જ તરી આવતો દેખાઈ આવે છે. હિંદુસ્તાનમાં પાશ્ચાત્ય સામાજિક અને આર્થિક ધોરણના વિચાર તરવરતા હોય પારસી સરકારની 'સામ્રાજ્યનીતિ'ના તેને ટેકો છે જેથી ધણી ગુંથવણ ઉત્પન્ન થાય છે એટલે સાપ્રત પ્રચારમાં જાતિવિષયક ઝગડાનું પારકી સત્તા નષ્ટ થએ નિરાકરણ થશે જ એમ નથી જે તત્ત્વ પ્રજ્ઞસત્તાને માટે હિતકારી હોય, તે તત્ત્વ પર જ એકંદ્રનું મંદિર રચવામાં આવવું જોઈએ અને તેથી જ એવું તત્ત્વ કયું તે તત્કાળ શોધી કાઢી તેનું અવલંબન પણ તુર્તાતુર્ત થવું જોઈએ

રાજયોગ

ભા ૧-૨ (સપૂર્ણ) સ્વામી વિવેકાનંદ કૃત ગ્રંથનું ભાષાતર-જે યોગ-ક્રિયાવડે સ્વામિ વિવેકાનંદે ઇશ્વર-દર્શન કર્યા તે જ સર્વ અનુભવસિદ્ધ ક્રિયાઓ, યોગાભ્યાસનું વિવેચન અથવા થી ઇતિ મુધી પ્રાણનું અહમ્મન સામર્થ્ય, પ્રાણાયામ-પ્રાણ કેવી રીતે વશ કરવો તેની પદ્ધતિ. પ્રત્યાહાર, ધ્યાન, ધારણા સમાધી આદી યોગાભ્યાસના સર્વ પગથિયા, યોગસિદ્ધિના ચિન્હ, ગુપ્ત તેજ પ્રકટ થવું યોગ્ય પરિશ્રમ કરવાથી છ મહિનામાં યોગ્ય સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય વિગેરે સર્વ પ્રકટ થયું છે. પ્રત્યેક ગૃહસ્થે અવશ્ય વાંચી અભ્યાસ કરવો જોઈએ કપડાનું પાકું સુદરં પુરું મૂલ્ય રૂ ૧-૧૪-૦ ગ્રંથમાળાના ગ્રાહકને રૂ ૧-૮-૦ પોષ્ટેજ ભૂદં

: ૨ :

હિંદુ મુસલમાનોનો નિવેડો શી રીતે આવે ?

જાતિવિષયક ઝગડામાં ઉમગથી આગેવાની કરનારા કેટલાક લોકોનો મને પરિચય છે, અને તેથી કરીને જ તેમના વર્તન પરથી હું એમ નિશ્ચિત કહી શકું છું કે આવા ઝગડા ધર્મના મતભેદમાંથી ઉત્પન્ન થતા હોય એમ માનવું ભૂલ ભરેલું છે ખરી વાત તો એ છે કે લોકોમાં ધર્મ વિશે ખરી સમજૂતી જ નથી જાતિ વિષેના ખરા કર્તવ્યનું જ્ઞાન ન હોવાને લીધે આવા બનાવો બને છે કેટલેક પ્રમોગે તો વ્યક્તિના ખોટા અભિમાનમાંથી જ આવી લડાઇઓ સળગી ઉઠતી દેખાય છે. એકાદ શિક્ષિત, વિશેષે કરીને યુરોપિય સામાજિક તત્વજ્ઞાનનો અભ્યાસી ધણું કરીને હોશીઆર અને બાહોશ હોય છે, જાહેર પ્રગળા મનોભાવ તે જાણી શકે છે, તથા તેમની ભાવના જાગૃત કરીને શી રીતે દોરી જવી એ કળા પણ તેને માધ્ય હોય છે પણ એટલેથી તે અવશ્ય ધાર્મિક કે એકદરે સારો માણસ હોય જ એવો કાંઈ નિયમ નથી. ધણી વખત તે મમત્વના અભિમાનથી ઉકેરાઈ જતો દેખાય છે, અને તે ઉબેરણી તેને કાંઈક પ્રેરણા કરતી રહે છે સાચો ધર્મચિંતાર, હક કે અધિકાર કરતા, કર્તવ્યને જ ઉચ્ચ લેખનારો હોય છે, ખરૂં સમાજશાસ્ત્ર હરિકાંઈને દૂર રાખી સહકારનેજ પ્રધાનપદ

હિંદુ મુસલમાનોનો નિવેડો શી રીતે આવે ? ૧૭

આપે છે. હરીદ્વાષ એ જ જીવનની સફળતા એ તો આધુનિક શિક્ષણનું સૂત્ર હોય અને તે સૂત્રે જ દુનિયાને વિશ્વવ્યાપક ઝગડામાં ઉતારી છે દેશ સામે દેશ, રાષ્ટ્ર સામે રાષ્ટ્ર, જાતિ સામે જાતિ, વર્ગ સામે વર્ગ અને છેવટે વ્યક્તિ સામે વ્યક્તિ એવા સ્વરૂપનો આ વિશ્વગ્રાહી ઝગડો ઉપલા મત્રનું સિધ્ધેસિધ્ધ પરિણામ છે વિજ્ઞાનશાસ્ત્રથી દુનિયાના સકુચિત વિભાગ પડ્યા, તેથી જો કે મનુષ્ય સમાજને પહેલા કગતા વધુ સન્નિધ આવ્યા, તો પણ અત કગળુ તો દૂર દૂર જ રહ્યા છે' સ્પર્ધા અને ઝગડાના જીવના કાગણોમાં આથી નવા કારણોનો ઉમેરો જ થયો છે પૂર્વે લોકોની લડાઇઓ માન, દેશ, ધર્મ અને સોના માટે થતી, હવે કોલમો, લોખંડ અને તેલ માટે તેઓ થાય છે આ નર્વે જીવના નવા ઝગડા સત્તાપ્રધાન હોવા છતાં પ્રત્યક્ષ હેતુમાં તેઓ બિન્ન છે. તુલના કરવી મુશ્કેલ અને અણુતટતી છે એ તો ખરૂં જ; પણ તે કરવી જ હોય તો એમ કહી શકાય કે ભૌતિક દૃષ્ટિએ આધુનિક વિજ્ઞાનશાસ્ત્રની જેમ જેમ ઉન્નતિ થતી ગઇ, તેમ તેમ નૈતિક અને ધાર્મિક (સમાજશાસ્ત્રના નીતિ અને ધર્મ એ બે પ્રધાન અંગ છે) દૃષ્ટિએ તેની પ્રતિક્રિયા તો શોકારક જ થતી જાય છે, એમાં સંદેહ નથી

પરંતુ આવી સ્થિતિમાં આવી પડ્યા પછી પાછા ફરવાનો સંભવ જ છે જીવનની આજની સ્થિતિમાંથી જ આપણને નવું સમાજશાસ્ત્ર નિર્માણ કરવાનું રહ્યું સ્પર્ધાના વિરુદ્ધ એટલે સહકારની તરફેણમાં આપણે પ્રયત્ન પ્રચાર કરવો જોઇએ અસહકારની તરફદારી કરનારા માણસને એ રીતે બોલતા સાબળાને તેનું કહેવું કોઇને વિષ-

રીત ભાસવાનો સમય છે. પણ તે શુદ્ધ સત્ય જ છે હિંદી અસહકારી મનુષ્યની સ્થિતિ સંપૂર્ણ રીતે તર્ક પ્રમાણે હોષ ઉપલા વિધાનો તેના તત્વને વિસંગત નથી. અમારો અસહકાર એ તો છેલ્લી ધડીનું સાધન છે

અમારી માન્યતા એવી છે કે હાલની સ્થિતિ વિપ્લવકારી છે, અને તેથી કરીને જ તે અ-નૈમર્ગીક, અ-સમાજિક અને અ-સહકારી કહેવાય તે શાસ્ત્રા અને શાશિત એટલે અધિકારીઓ અને પ્રજા વચ્ચે ભય કર ધર્ષણ ઉપજાવનારી છે, એટલું જ નહીં પણ તાબેદારોમાં પણ તે માહોમાહે કલહ ઉપજાવે. વિપ્લવ રાજશૂન્યતા-અરાજકતા નિર્માણ કરે અને કદાચ તેથી વધુ ખરાબ, ચઢેલ અને વર્ગ-પ્રધાન સરકાર કે બાદશાહી પણ ઉત્પન્ન થાય

શાંતિ, વ્યવસ્થા તથા ઉન્નતિ એ બાબત દરેક સરકાર સમાન રીતે સમજે એમ હંમેશ જ બનતું નથી અમને લાગે છે કે યુરોપ પણ આની ભય કર ક્રાન્તિની સ્થિતિમાં મપડાએલું છે યુરોપીય નુધારણાના રક્ષણને અર્થે જ ખૂબ જોના છેલ્લું મદાયુદ્ધ મડાયું પણ રક્ષણ થવાની તેમાં લાયકાત જ ન હોવાથી તે ટકી શકી નહીં આખો યુરોપ આજ લડાઈના નાનાનગથી ભડકી ઉઠેલો દેખાય છે આજે જે શાંતિ ભાસમાન થતી લાગે છે તે કૃત્રિમ ઝગજગ મમાન છે ઝગડા, વહેમ, અવિશ્વાસ, તિરસ્કાર, વેર વિગે રેને! નાજો નાચ ચાલુ છે રાષ્ટ્રોમાં માહોમાહે કલહ સળગે છે એ તો શું પણ અદરથી તો વર્ગ વર્ગમાં પણ ઝગડા ચાલુ છે એ પ્રકારના બંધન હોમકુડમાં આખી દુનીયાની આહુતી દેવાઈ રહી છે એશિયા, આફ્રિકા, અમેરિકા કોઈપણ તેમાંથી બચી ગય્યા નથી આ

હિંદુ મુસલમાનોનો નિવેડો શી રીતે આવે ? ૧૯

જાતનું એક અ ગ બંધ પડે એ દૃષ્ટિએ અમારી ચાહુ સરકાર સામે અસહકાર છે. અમારી માગણી તદ્દન સાદી, અદ્વય અને સરળ છે. આ ત્રગણમાં (મવાળોના મત પ્રમાણે સામ્રાજ્યમાં ભાગીદાર તરીકે સુદ્ધા નહી) ભાગ લેવાનો હક સરખોએ અમો ધૃત્વના નથી જીવનની સ્વતંત્રતા એટલે અમારી સસ્થા સ્થાપી અન્ય દેશોના સહકારથી નવી દુનિયાની સ્થાપના કરી શકાય તેટલા પુરતી સ્વતંત્રતા અમે ધૃત્વથીએ છીએ હિંદી અસહકારી તરીકે ઉપરોક્ત વિધાન (સ્પર્ધાની વિરૂદ્ધ અને સહકારની તરફેણમાં ચળવળ કરી નવું મમાજસાક્ષ સ્થાપવું) સાથે મારૂ વર્તન સગતી ધરાવનારૂ છે એ દર્શાવવાનો મારો હેતુ હોવાથી મને આટલું નિવેચન કરવું જરૂરનું થય પડ્યું

હિંદુ-મુસલમાન-એકતાનો પાથો —

મારી માન્યતા એવી છે કે હિંદુ મુસલમાનોની ભિન્નતા તરફ દુર્લક્ષ કરીને અથવા તે ભિન્નતા દબાવી દધને કે અક્ષાશ રેખાજી મુજબ જાતવાર અનેક વિભાગ પાડીને અથવા ધારાસભા, યુનિશ્ચિ-પાથીટી અને નોકરીઓ વિગેરેમાં બેદરબાવ કરીને કાંઈ પણ ઉપયોગ થવાનો નથી ઐક્યવર્ધનને સર્વોત્તમ ઉપાય એટલે બન્ને જાતિને ધાર્મિક શિક્ષણ આપી તેમની દરેક જાનને એક ગણીયતાના કર્તવ્યો અને જવાબદારી સમજાવી આપવી એ જ હોઈ શકે એક ફે ચલેખક De Macezta કહે છે ‘ રાજ્ય કે અરાજકતા એ એમથી એકબે સ્વીકાર કરવા ફરજ પાડનારી સ્થિતિ ખોટી કહેવાય પણ તે સામે ધલાજ કરી શકાય તેમ છે અને તે ધલાજ એટલે ‘ અનેકતા ’ તથા ‘ સમાનજન ’ નું તત્ત્વ અમલમાં આણવું આ ઉપાય કે તત્ત્વ તે સે

દેશ પુરતું જ નહીં પણ જે જે દેશો સાથે આપણો સંબંધ આવે તેવા સર્વે દેશોને લાગુ હોવું જોઈએ ’

ઉપલા બે તત્ત્વોમાના ‘સમાનબળ’ વિષે અમેરિકન લેખિકા મૅડમ એમ પી ફ્રાંસેટ લખે છે. . ‘પરંતુ જ્યારે અસમતા સાધનરૂપ હોય ત્યારે તેના પરિણામ રાજ્યનો અત કે અરાજકતામાં પણ ઉતરી શકે સમાનબળની તરફેણમાં જે તર્કશાસ્ત્ર આગળ કરવામાં આવે છે તે ગયા ત્રણ વર્ષની લડાઈના ઇતિહાસ પરથી તદ્દન નિષ્ફળ નિવડ્યું છે, એટલે ‘રાષ્ટ્રોના સમાનબળ’ વિષેનું આ તત્ત્વ કેવું જલ્દ ભરેલું છે તે સિદ્ધ કરવા અને અન્ય કારણો રજૂ કરવાની આવશ્યકતા નથી એક્ય એજ આપણું સાધ્ય હોવું જોઈએ. જ્યારે એકતાનો વિધાત થાય ત્યારે આવી સમતાનો, સ્પર્ધાનો કે એક રાષ્ટ્રના ખીજા રાષ્ટ્ર પડના અમલનો ઉદય થાય છે યુરોપીય રાષ્ટ્રો આવા અમલને તરછોડી ‘સમાનબળ’ સાધવા પાછળ પડ્યા છે પણ તેના પગિણા-મમાં તો લડાઈ ને લડાઈ જ ’”

આગળ ઉપર ‘એકત્વવાદી રાજ્ય’ (Monistic state) અને ‘એકીકૃત રાજ્ય’ (Unifying state) એમની તુલના કરતા તેઓ ખાધ લખે છે, “ .. ખરૂં એકત્વવાદી રાજ્ય એટલે જ્યાં સર્વ ચળઅચળ પદાર્થ એક જ મૂળ તત્ત્વમાથી ઉત્પન્ન થએલા હોવાથી જ્યાં જાતિભેદ જ ન હોય તેવું એકરૂપ રાજ્ય, અને એકીકૃત કે એકત્રિત રાજ્ય એટલે અનેક ભિન્ન ભિન્ન સમાજોના ભેદ જ્યાં એકરૂપ કરવામાં આવ્યા હોય તેવું અનેક સમાજોની હસ્તિવાળું રાજ્ય. આ રાજ્યમાં તે તે ભિન્નતાનું શું કરવું અથવા તે ભિન્નતાથી પણ કેવા ફાયદા મળી આવે તેનો બોધ થાય છે. ”

હિંદુ સુસલમાનોના નિવેડો શી રીતે આવે ? ૨૧

“ એકત્વવાદી રાજ્ય (Monistic state) ની પદ્ધતિ કોઈપણ પ્રદેશમાં હાથ ચાલુ નથી તાત્વિક દૃષ્ટિથી જોતા તે જ પદ્ધતિ સર્વોત્તમ લેખાય પણ વસ્તુતઃ આપણે જોઈએ છીએ કે એક જ રાજ્યમાં અનેક અધિકારી પક્ષ નિર્માણ થએલા હોય છે માનવી શ્રદ્ધા હવે અવિભક્ત રહેલી નથી દરકોઈ રાજ્યમાં આજે અનેક જાતના લોક છે કે જેઓ રાજનિષ્ઠાને બીજી પાયરીએ લેખતા હોવાથી પોતપોતાના પક્ષ વિષેની નિષ્ઠાને તેઓ ઉચ્ચ સ્થાને માને છે આવી સ્થિતિ જે રાજ્યમાં અધિકારલાલસા, ઝગડા, અને સમાજજની દરીશાંત્ર ચાલુ હોય ત્યાં જ ઉત્પન્ન થઈ શકે. પરંતુ એકીકૃત રાજ્યમાં (Unifying state) માત્ર વિશેષાત્મક કાર્ય પ્રયોજનનું મહત્ત્વ અને તેના ગુણધર્મ એકત્ર થએલા હોય તો આવી ભિન્નતા કે પૃથક્ભાવ પણ કાયદાકારી નિવડી શકે.”

‘ સમાનજાળના પ્રત્યક્ષ પરિણામ એટલે પ્રથમ વિરોધી સ્વાર્થ, પછી ઇર્ષ્યુક્ત સ્વાર્થ, તે પછી સ્પર્ધાવાન સ્વાર્થ અને આખરે અધિકાર તૃષ્ણાનો સ્વાર્થ એમ એક પછી બીજો એ રીતે પરપરાના રૂપમાં ઉત્પન્ન થતા જાય છે. ’

ભિન્નતાનું શમન.

જાતવાર પ્રતિનિધિ-પદ્ધતિ ઉપર દર્શાવ્યા મુજબ વિરોધી કે જાતિજાતિના પૃથક્ હિત તરફ ધ્યાન દેનારી છે તેથી આવા જાતિ-પ્રધાન સ્વાર્થના પક્ષપાતીઓને ઉપરોક્ત ઉતારામાંના ઉદ્દગારો સપૂર્ણ રીતે લાગુ પડે છે આવા પક્ષપાતીઓની દલીલ એ છે કે સેળસેળ પ્રતિનિધિક પદ્ધતિમાં વધુ સંખ્યાવાળી જાત ફાવી જાય અને, અલ્પ સંખ્યાવાળી જાત રવડી મરે તેથી અલ્પ જાતિના હિત તરફ

ધ્યાન દેતા પૃથક્ પ્રતિનિધિત્વ હોય એ જરૂરનું છે. તેમની કલ્પના મુજબ એ જ એક સર્વોત્તમ માર્ગ હોઇ શકે કેટલાક પ્રાંતોમાં હિંદુ-ઝોન અને ખીજામાં મુસલમાનોનું સંખ્યાબળ છે, એટલે જાતવાર પ્રતિનિધિત્વને લીધે સમાનબળ સાધી શકાય એવો તેમનો અભિપ્રાય છે. પણ મંડમ ફોલેટ લખે છે કે, “ પ્રતિનિધિક પદ્ધતિના એક પ્રકાર તરીકે ચાલનારા રાજ્યમાં કદાપિ ચૈતન્ય હોઇ શકે નહીં.. એકાદ રાજ્ય કે જેની પાર્લામેન્ટમાં એકથી વધુ પક્ષ હોય તો તે પક્ષોની હિતવિષયક બિજતાનું એકીકરણ પ્રથમ થવું જોઇએ પણ હવે તેવો સભવ નથી કારણ એવું એકીકરણ કરના આપણને ધારાસભાઓ છોડી પુરાતન કાળ તરફ જવું પડે સ્પર્ધાયુક્ત ધારાસભાઓ આપણને જોઇતી નથી. પક્ષ વિવિધતાની કલ્પના તે તે પક્ષના સભાસદો પાર્લામેન્ટમાં ગયા બાદ અધિક તીવ્ર બને છે એટલે પરસ્પર મનોવિગ્રહ પણ વધે જ તેમ જ હરકોઇ પ્રતિનિધિ તેના મતદાર સંઘની મગજ વિરૂદ્ધ જઈ શકતો નથી કાગળ મતદારોના વિશેષ પ્રચારના કાર્યક્રમને તે પ્રતિસાધી બધાએલો હોય છે આવા અનેક પક્ષ ભેગા થાય ત્યારે તેમાંના દરેક પક્ષનો હેતુ ખીજાથી ચઢીઆતા જવાનો હોય છે. ખરી લોકસત્તાનો જે આદેશ-કે ફરકના હિત સ્વઅર્થ અને યોજના એ બન્નેનું એકીકરણ કરવું-તે સાધવા તરફ તેમનો પ્રયત્ન સરખોએ થતો નથી ” એકના કે એકીકરણનો હેતુ આવી જાતવાર કે વર્ગવાર પ્રતિનિધિક પદ્ધતિથી યશસ્વી થઇ શકે તેમ નથી.

તથાપિ જેમ આપણા મતભેદ સામે આડી નજર કરવી નિરર્થક છે તેમ જ આવી બિજતામાંથી ઐક્યવર્ધન કરવા જવું પણ નિરર્થક

હિંદુ મુસલમાનોનો નિવેડો શી રીતે આવે ? ૨૩

જ છે એને માટે મૅડમ ફ્રાંસેટ એક જ ઉપાય સૂચવે છે, અને તે એ કે આવા સર્વે ભેદભાવોનું એકીકરણ કરવું. જેઓ પ્રજાસત્તાનો અર્થ સમજ્યા હોય અને તે મત્તાની સ્થાપના કરવાનો માર્ગ જેમણે વિચાર્યો હોય તેઓ જ આ એકીકરણનો માર્ગ સમજી શકે તેમ છે.

લોકસત્તા એટલે શું ? મૅડમ ફ્રાંસેટ લખે છે “... લોકસત્તા એટલે અનેક વ્યક્તિનું અકૃત્રિમ એકત્ર સંખ્યાબૃદ્ધિ કે બહુમતિ નહિ ” તેઓ બાઇને બહુમતીના અધિકાર પર વિશ્વાસ નથી. હાલ તો આવી બહુમતીની પદ્ધતિ જ ચાલુ છે ખરી, પણ તેને લોકસત્તા-લોકશાહી ન જ કહેવાય એવો તેમનો સ્પષ્ટ નિર્ણય છે કારણ તેઓ બાઇ કહે છે “વધુમતીનો અધિકાર કેવળ સંખ્યાબળથી જ ચાલે છે, લોકસત્તાનો આધાર, કે-અનેક લોક અથવા તેમની સંઘટના એટલે જ કાંઈ સમાજ હોય એમ નહિ પણ માનવી સંબંધના રજૂની જ્યાં એકત્ર થયા હોય તે જ સમાજ-આવી સમાજવિષયક પ્રશ્ન કદના પર તે રહે છે લોકસત્તા એટલે મત આપવાના સ્થાન (Polling Station) ઉપરનું પ્રદર્શન નહિ. એકત્વભાવનામાં એટલે દરેક મનુષ્યે પોતાનું સકીર્ણ જીવન એક મધ્ય બિંદુ તરફ દોરવું એવી જિજ્ઞાસા ખરી લોકસત્તાનો ઉગમ હોય છે ”

‘... એ રીતે લોકસત્તાની રચના થતી જાય છે પક્ષસંઘટના એ તો પ્રજાસત્તાનું સાકેતિત્વ લક્ષણ હોય છે વિવિધ પક્ષોની મંઘટનાને માર્ગે એકત્વ ભાવનાની ઉત્ક્રાંતિ થવી જોઈએ’ એ તત્ત્વ પર સદર બાઇનો વિશ્વાસ હોય બિનતાનું એકીકરણ કરવાનો માર્ગ તેઓનીચે મુજબ દર્શાવે છે “એકતા-(સમરૂપતા નહિ)-એ જ આપણો ઉદ્દેશ

હોવો જોઈએ એકમ હ મેશ વિવિધતામાથી જ ઉત્પન્ન થાય છે બેદ-
ભાવોનું એકીકરણ થવું જોઈએ એટલે તેમનો મુળમાથી નાશ કરવો
કાન્તિ એટલે જેમનો એક બીજા સાથે સંબંધ નથી તેવા અસંબંધિત
બેદ (Anarchy means unorganised unrelated differen-
ces) સમાનતાવાળા અને એકીકરણ પામેલા બેદ આપણી ધ્યેયાત્મક
સમાજરચનાનું પૂર્ણત્વ દર્શાવનારા હોઈ શકે આપણે આપણા પ્રતિ-
પક્ષીઓની અવગણના કરવા નથી માગતા આપણને તો તેમની સાથે
એકમન કર્યું જ છુટકો, અને તેથી જ આવા એકમતાના લક્ષણો પણ
જાણી લેવા જોઈએ. જ્યાં સુધી આપણી સમજણ એવી હોય છે કે
બેદમાથી એ બનાવ જ નિર્માણ થાય ત્યાં સુધી આપણને બેદ અપ્રિય
જ લાગે પણ બેદ ઔદયવર્ધક પણ હોઈ શકે છે એવી ખાતરી થતી
જાય તેમ આપણે તે બેદનો અગીકાર કરતા થઈશું x x x બેદ
પ્રત્યે દુર્લક્ષ કરવું એ તો આંતરરાષ્ટ્રીય, આંતરોગિક કે રાજકીય બાબત-
માની એક મહાન ભૂલ છે મહાન ધાગણામાં આવા ભેગોનો વિલય
થાય તો તે સમાજને પોષક અને અભિવૃદ્ધિકારક નિવડે પરંતુ
હિલટ ભેદભાવ તરફ આઠી નજર કરીએ તો તે સમાજને કુચ્છેદક
કે નાશકારક જ નિષ્ફળ આપણા બેદબીજાને આપવા, તેમના બેદનો
અગીકાર કરવો અને તે બંનેનું એકીકરણ કરવું એ અભિવૃદ્ધિનો
નિયમ છે એકીકૃત બેદ એ જ જીવનનો શાશ્વત માર્ગ હોઈ શકે.”

અન્યોન્યાશ્રય.—

ભવિષ્યના જગતની સઘટના વિષે ચર્ચા કરતા મૅક્ઝમ કૉન્ટે
ફરીથી લખે છે ‘ક્રિસ્તદર્શી નીતિશાસ્ત્રજ્ઞો અન્ય રાષ્ટ્રીયતાની અભિ-
લાષા ઉત્પન્ન કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. આમ કરતા તે રાષ્ટ્રીયતામાં

હિંદુ મુસલમાનોનો નિવેડો શી રીતે આવે ? ૨૫

અને આપણામા કેવુ સાગ્ય છે તે દિગ્દર્શીત કરવાનો તેમનો આગ્રહ હોય છે. પણ આવા ભેદની ખરી પારખ થાય ત્યાં સુધી લડાઈઓનો અત કદાપિ આવે નહિ. ભેદ કાઢી નાખીને ન ચાલે, તે તો રાખ્યે જ છુટકો x x x કેટલાક વિરોધભંજક શાતિકર્તાઓ (Pacifists) શત્રુત્વ સહેવાનો ઉપદેશ કર્યા જાય છે. તેમાના કેટલાક તો આ ગાલ પર માર પડે તો બીજો ગાલ આગળ કરવાની શિખામણુ આપે છે પણ તેવે વખતે સદનશક્તિ જ અસલ હોય છે શત્રુના પંજમા ગેહુ અશક્ય છે પણ નીતિશાસ્ત્રીઓ કહે છે તેમ આપણે દુશ્મનાઇ તો કાઢી નાખી જ જોઈએ શત્રુને હરાવીને દુશ્મનાઇ નથી મટવાની પ્રાચીન વીર શત્રુ પર વિજય મેળવવાને માટે સ્વારીએ ચઢના, અર્થાત્તીન વીરોએ સમાધાનીથી દુશ્મનાઈ કાઢી નાખવા ઘેડે ચઢવુ જોઈએ ”

હવે એક જ ઉતારો આપી બાહતુ નિરપણ પુર કરીએ “ ભાવના પ્રજ્વલિત દેશભક્તિમા એકાત્મજીવનમાથી નિર્માણ થઇ તે જ જીવનને ઉપકારી થઇ પડે એવા હેતુનો સમાવેશ થવો જોઈએ આપણામાના કેટલાક પ્રાણીશાસ્ત્રજ્ઞો (Biologists) રાષ્ટ્રનું ધ્યેય સર્વજન મુહુરનો ‘સમાન દરજ્જો’ હોય એમ કહીને આપણને દિશા-ભૂલ કરાવે છે x x x અખિલ રાષ્ટ્ર એટલે જો મતુષ્યોનો એક પ્રયત્ન સમુદાય, તો સ્વદેશભક્તિ એટલે વશીકરણુ વિદ્યા જ મળાવી જોઈએ ’ જો દેશ ખરેખર જ આત્મસમર્થક અને પુરોગામી પક્ષવાળો-સચુકત રાષ્ટ્ર-હોય તો સ્વદેશભક્તિ સ્વવિકાસિત હોઈ શકે ’ ‘ રાષ્ટ્રમાની વ્યક્તિ વ્યક્તિના સબ ઘોતુ કેદરથાન જેમ અન્યોન્ય આશ્રયમા હોય છે તેમ જ દેશોદેશોના સબ ઘતુ કેદર પણ તે જ અન્યોન્યાશ્રયમા રહેલુ છે.

: ૩ :

સંયુક્ત-હિંદુસ્થાન.

ગત વિભાગમા વર્ણવેલા તત્ત્વો આપણી દૃષ્ટિએ જો કાંઈ મહત્ત્વ ધરાવતા હોય તો આ બેદમય સવાલોનું નિગકગ્ણ કરવામા તે તત્ત્વોનું અવલંબન આપણે કરવું જોઈએ “ પોતપોતાના વિશિષ્ટ ગુણબોદોના નાશ કર્યા વિના એકે દેશીયતા શી રીતે કલ્પન થઈ શકે ” એવો તે સવાલ છે પ્રથમ આપણે હિંદુ મુમલમાનોની એકતા લક્ષ્યે એ જો જોતોમા મતભિન્નતાના કયા કયા પ્રકાર ચાલુ છે તેનું નિરીક્ષણ કરીએ તો પ્રથમ ધાર્મિકતા નજરે પડે છે દરેકને પોત-પોતાના ધર્મ વિષેની-ધર્મમત, પૂજા, ધર્મકૃત્ય માટે સઘટના પ્રચાર વિગેરે બામનોમા-પૂર્ણ સ્વતંત્રતા જોઈએ છે ઠીક, તેવી સ્વતંત્રતા તેમને કેમ ન મળે ? ખરી રીતે જોતા ધણે અશે આજે પણ જોને તેને આ સ્વતંત્રતા છે જ તો પછી તે ભવિષ્યના હિંદી રાજ્યમા પણ તેવી જ રીતે ચાલશે એવી ખાતરી કેમ ન અપાય ? આપણા ભવિષ્યના રાજ્યનત્રનું એ આદ્યમત્ર હોવું જોઈએ મુખ્યત્વે કરીને ધાર્મિક વિધિ, કલ્મવ, સરધસો અને દેવસ્થાનોમાથી જ ધણા ખરા ગ્રંથકા કલ્પન થાય છે પરંતુ હિંદુ-મુસલમાનોના આગેવાનોએ એકાદ કમિટી નિમી તેવા ગ્રંથકાના મુળ નાશુદ કરવાનો પ્રયત્ન સરખોએ કર્યો નથી દેવ-સ્થાન કે મસીદ કયે ઠેકાણે બંધાય તેનો નિર્ણય કરવો અશક્ય નથી

અર્થાત્ આ કલમ નવા મદિરે કે મસીદાને જ લાગુ પડે તેમ છે. તેમ જ ઉત્સવ, સરવસો વિગેરે વિષે સર્વે લોકોની યોગ્ય લાગણી તરફ પુરતું ધ્યાન દેખે તથા સહેજમા અનર્થ ન ઉપજે એવી દક્ષતા ગાખીને કેટલાક નિયમો ઘડી કાઢવા પણ અશક્ય નથી.

ગૌહત્યા વિષે—

તથાપિ ગોવધ વિષેનો સવાલ તો બાકી જ રહ્યો. આ સવાલના બે અંગ છે એક ધાર્મિક અને બીજું આર્થિક મારી ધારણા એવી છે કે બંને જાતિની ધાર્મિક ભાવનાને માન આપીને પણ આ તકરાર દૂર કરવાનો રસ્તો મળી આવવો મુશ્કેલ નથી થોડા દિવસ પૂર્વે એક મોલવી સાથે મારું સમાપણ થયું, ત્યારે તેમણે મને કહ્યું કે વર્ષભાથી ત્રણ દિવસ પુગતો મુસલમાનોનો ધાર્મિક ‘કુરબાની’ નો હક્ક કબુલ રાખવામા આવે તો મુસલમાનો પણ બાકીના દિવસોમા ગોવધ ન કરવાની વાત માને. પ્રથમ તો વર્ષભાથી ત્રણ દિવસ પણ આવી ધાર્મિક કુરબાની માટે ગૌહત્યા કરવાની દસ્તાવેજમા આગ્રા નથી ગયા ત્રણ વર્ષોમા મુસલમાન નેતાઓએ પોતાના જાતબાઈઓને તે ત્રણ દિવસોમા પણ ગૌહત્યા ન કરવાનો જ ઉપદેશ કર્યો છે પણ તેવો કાયદો કરી પોતાનો હક્ક ગુમાવવા તેઓ તૈયાર નથી ઉલટું મહાત્મા ગાંધીજીના કેટલાક જાહેર વચનો પરથી હિંદુ લોકોની એવી માન્યતા થઈ છે કે કાયદાથી નહિ તો પણ મુસલમાનોની સદ્વિચારથી પણ મહાત્માજી ગોવધ બંધ કરાવી શકશે. પણ સાથે સાથે કહેવું જરૂર છે કે જ્યાં સુધી મુસલમાનો ‘કુરબાની’ ના હક્કનો ત્યાગ કરવા તૈયાર થતા નથી ત્યાં સુધી આપણી આશાને પ્રત્યક્ષ દેખીતું રજા આવશે નહિ.

એવી હિંદુઓને સભય શકા છે આજની સ્થિતિ માત્ર ભય કર છે ખાસ ' કારણ આજે નથી વિશ્વાસ કે નથી શાશ્વતી ' સેતાનની છુરી પ્રમાણે એક પ્રકારનું ભય માથે ભમતું હોય એમ આપણને લાગ્યા કરે છે છતાં આવા પ્રકાર મટાડવાના જોરદાર પ્રયાસ હજી પણ થતા નથી હિંદુ-મુસલમાનોના ઝઘડા મટ્યા એટલે આપણે આપણા ખ્રિસ્તી દેશબાધવો તરફ દૃષ્ટિ ફેરવી શકીએ હું 'દેશબાધવો' એ શબ્દો જાણીજોઇને વાપરે છું જેમણે જેમણે હિંદ દેશનો માતૃભૂમિ તરીકે સ્વીકાર કર્યો તે તે સર્વે, ગમે તે ધર્મના હોય તેા પણ દેશબાધવ જ કહેવાય એ જો કે ખરૂં છે, તેા પણ મારી ખ્રિસ્તી બાધવો વિષેની કદપનામાયે વિધર્મી પારકા લોકોનો અને સમાવેશ કરેલો નથી જો-હત્યા વિષે વિચાર કરતા તેા ખ્રિસ્તીનો કોઇ પણ પ્રકારની ધાર્મિક અડચણ નથી તેમનો તે બાધવિષયક પ્રશ્ન છે, અને આર્થિક તથા સામાજિક રીતે તેનો નિર્ણય પણ આણી શકાય તેમ છે

તે પછી સાપ્રદાયિક સંસ્થાઓને સરકારી આશ્રય મળે કે કેમ? એ પ્રશ્ન ઉત્પન્ન થાય છે, અને તેમા જ ગ્રાનિક સંસ્થાઓ ગણાવી શકાય બીજા દેશોએ એની સંસ્થાઓની શી વ્યવસ્થા કરી તે જોવા માટે લાયક માણસોનું એક મહાન નિમણુ તથા તે માહિતી મળના જ એક યોજના ઘડી કાઢવી જાતે હું તેા તે વિષે કોઇ જ કરવા માગતો નથી કારણ મારો મત એવો છે કે કોઇપણ પ્રકારની ધાર્મિક કે સાપ્રદાયિક સંસ્થાને રાજ્યનો આશ્રય ન મળે અથવા તેા પાછળ બીજા વિભાગમા અસહકારના સ્વનાત્મક કાર્યનું વર્ગીકરણ કરતા દર્શાવ્યા મુજબ એકતાત્પ રાષ્ટ્રીય બાવના જનગૃહ કરવાને અર્થે આવી સંસ્થાઓને ગૃહીય અનાવવા પુરતી જ તે

વિષે ખટપટ કરવી ધાર્મિક વર્ષાસન, નિમણૂક કે ઇનામ વિગેરે બાબતો ધાર્મિક સંસ્થાને અકિત જ હોય દેશમાના સ્વયંસેવક મહોળા પર રાજ્યનો જેવો અને જેટલો અધિકાર તેવો ને તેટલો જ અધિકાર આવી સંસ્થા પર હોઈ શકે બિન ધર્મીય લોકોમા માલકી હક વિગેરે વિષે તકરાર થાય તો તે તે જાતિના લોકોને માન્ય હોય તેવા લોકોની પાયાત નિમી ન્યાય નિવેડો કરાવી આપવો પ્રગ્નને મક્ત અને ફરજિયાત વ્યવહાર શિક્ષણ તથા તેવા શિક્ષણની સોંપ કરી આપવી એ રાજ્યનું પ્રથમ કર્તવ્ય છે, એવી માન્યતાથી શુદ્ધ શિક્ષણના કાર્ય-ને જ અર્પણ થએલી સંસ્થાઓ પ્રત્યે માત્ર રાજ્ય તરફથી પુરતું ધ્યાન આપવામા આવવું જોઈએ તે બાદ છેલ્લો મુદ્દો સગકારી નોકરીમા લોકોની ભરતી કરવા વિષેનો, આ મુદ્દો ઘણો વિકટ છે એ વાત ખરી છે, છતાં દેશમાની સર્વે જાતિ કેળવણી પામીને ધાર્મિક કે જાતિ વિષયક ભેદ છોડી દર્મ આર્થિક ઉન્નતિ તરફ ધ્યાન દેતી થઈ જાય એટલે આ મુદ્દામા આજે જે વિકટતા દેખાય છે તે ઓછી થઈ શકે.

સંયુક્ત હિંદુસ્થાન —

આજની બદલાતી સ્થિતિમા આપણા સ્વાભાવિક દુરાગ્રહ તરફ દુર્લક્ષ કરવું જ ઘટે, તો પણ આપણે આપણું ધ્યેય યોગ્ય તેને પોષક થઈ પડે તે રીતે માહોમાહેના દુરાગ્રહી જગદા મટાવવાની કોશિષ કરવી જોઈએ દેશમાના સર્વે ધર્મ અને પંથના લોકોનું હિત એક કેદ્રમા સમાવિષ્ટ થવું જોઈએ એટલે રાષ્ટ્રીય આચાર, વિચાર, સ્વવિકસિત ઉચ્ચ નિષ્ઠા તથા સર્વે જાતિ અને પંથના હિતની

જવાબદારી વધતી જઈ એકરાષ્ટ્રીયતામાં આવી ભિન્નતાનો વિલય થઈ જાય.

પચાસતો સ્થાપીને આ કામ પુરૂ ન પડે આપણને જે તંત્ર જોઈએ છે તે તકરારો તોડનારૂં નહિ પણ તે ઉપસ્થિત થવાના કારણો નષ્ટ કરનારૂં હોય જોઈએ આજકાલ વિચારવન્ત દેશભક્તોના હૃદયમાં એક નવી કલ્પનાનો વિકાસ થતો જણાય છે આ કલ્પના સંયુક્ત એશિયા-એશિયા ખંડમાંના સર્વે દેશોનું સંઘટન કરવાની છે પણ હિંદમાં જ એકીકરણનો ઉદ્દેશ થયો નથી ત્યાંસુધી એશીયાની સંયુક્ત સંઘટનાની આશા ફોગટ છે અને હિંદુ મુસલમાનોના ભેદભાવ નષ્ટ ન થાય ત્યાંસુધી હિંદુ પણ સી રીતે સંયુક્ત થઈ શકે? ઇસ્લામની ઉન્નતિ માટે સંયુક્ત એશીયાસહ નિર્માણ કરવામાં હિંદુઓની સહકાર તથા સમાનતાની ગરજ મુસલમાનોને બાંસે ત્યારે તેમની મદદની જરૂર હિંદુઓને બાંસે. આમ થાય ત્યારે જ અને તેવા તત્વો પરજ આ ભેદભાવ નષ્ટ થવાનો સંભવ છે હિંદુસ્થાન શુ કે એશિયા શુ? ખન્નેની ભવિતવ્યતાની દૃષ્ટિએ જેતા એશીયામાં સમાએલા સર્વે ધર્મના અનુયાયીઓ અન્યોન્ય જવાબદારી સૂક્ષ્મ રીતે ઝોળખે એ અગત્યનું કહેવાય. દરેક હિંદવાસી ગમે તે ધર્મ, પથ કે જાતિનો હોય પરંતુ આખા હિંદી રાષ્ટ્રની જવાબદારી મારા પર છે એમ માનતો થઈ જાય, તેમ જ પ્રત્યેક એશિયાવાસી સંયુક્ત એશીયાનું મહત્ત્વ ઝોળખતો થઈ જાય ત્યારે જ સંયુક્ત એશીયાની કલ્પના રણીભૂત થઈ શકે

એક માનવતા ફ્રેન્ચ લેખકે લખ્યું છે કે હિંદુસ્થાન આખા એશિયાનું કેદસ્થાન હોવાથી હિંદના સવાલને એશિયાના મધ્યવર્તિ સવાલનું રૂપ પ્રાપ્ત થાય છે ખરેખર તેમ જ છે. એશિયાખંડમાંની

યુરોપીય સત્તાને ઉગમ હિંદુમાથી થયો એટલે તેની સ્વતંત્રતામા પણ હિંદુ જ આગેવાની પડતો ભાગ હોવો જોઈએ જેમ હિંદુસ્થાન એશીયાનું તેમ એશીયા હુનિયાનું કેન્દ્ર છે. આ જગત પર વસતી મનુષ્ય-જાતિનો અડધાથી પણ વધુ ભાગ એશીયા નિવાસી છે સર્વે ધર્મોનું જનનસ્થાન એશીયા જ જગત પરની સર્વે પ્રકારની સંસ્કૃતિ અને સુધારાઓનો ઉગમ આ જ મહા ખંડમાથી થયેલો છે તેથી જ્યાં સુધી હરકોઈ રીતે એશીયા ચુકત નથી થયો ત્યાંસુધી હુનિયા સ્વતંત્ર થઈ શકે જ નહિ જે બીજાને સ્વતંત્રતા બક્ષી શકે તે જ ખરો સ્વતંત્ર ! ભૂત માત્રને ટુંકાણે એક જ આત્મા તથા એ જ આત્માના અનેક વ્યક્ત કે દૃષ્ય સ્વરૂપ (એકમા અનેકતા તથા અનેકતામા એકરૂપતા) ‘ હું અને બીજો એ વિરાટરૂપના ક્વણ એ પ્રતિબિંબો છીએ ’ એ તત્ત્વ એક એશીયા જ—અને મુખ્ય-વે હિંદુ-સ્થાન જ—હુનિયાને શિખવવા સમર્થ છે એકાદ મનુષ્યનો અવિરોધ અને અખંડ કાર્યનું કુદૃગ્તી પરિણામ એટલે જ સ્વતંત્રતા ! મનુષ્યના ખરા સ્વભાવની પારખ તેના સમષ્ટીરૂપમા જ થાય છે ‘ અહ બ્રહ્માસ્મિ—અખિલ બ્રહ્મ મારૂ જ વિરાટ સ્વરૂપ છે એવી જેની વૃત્તિ થએલી હોય તે જ વિભતિ હુનિયાનું કાર્ય ખગ આનંદથી કરી શકે આપણને સ્વતંત્રતા જોઈએ છે, તે આપણા પુરતી નહિ જ પણ દરેક મનુષ્ય માત્ર—આખી જાતિ—પ્રજા નિર્મિતોને માટે જોઈએ છે એ વાત કેમ ભૂલાય ? આપણું ધ્યેય આખા જગતના વિસ્તાગવાળું છે એટલે તેમા સર્વે દેશોના ધ્યેયોના સમાવેશ થવો જોઈએ. આપણી પાસે જે જે સાઈ હોય તે તે બીજાને આપવાનું છે. પણ પારકી સુધારાની બેડીમાથી અને ગળે લાગેલી પરકીય સંસ્કૃતિની ફાસોમાથી

આપણે મુક્ત ન થઈએ ત્યાં સુધી આ વાતો બનવી અશક્ય છે. પારાકાની સત્તા ફેફસા દેવામાં લાભ કે દ્વેષ છે જ નહિ પારકી સુધારણા પરસ્વત્ર મનુષ્ય તરીકે શ્રેય કરી શકાય તો અમે બેશક કરીશું ! પણ તેનો અગીકાર કરવો કે કેમ તે અમારી મરજીનો સ્વત્ર સવાલ હોઈ શકે બલાત્કારનું ધ્યેય કોણ-કોને ગર્વ ઉતારી શકે ? પણ આ તો વિષયાતર થતું જાય છે.

પરંતુ હિંદુ ધ્યેયની ભાવનાને ચંગડોળે ચઢતા પ્રત્યક્ષ સ્થિતિ તમ્બ નજર કરવી જરૂર છે અને તેમ કરતા પ્રીતી હિંદુ મુસલમાનોના વિશ્વનું નિરાકરણ શી રીતે થઈ શકે એ જ સવાલ દષ્ટિ સામે ઉભો રહે છે આ તો ધર્મનો સવાલ છે. આજકાલ કોઈપણ સ્થાનિક કે પ્રાતિક અધડાતુ રૂપાતર હિંદુ-મુસલમાનોના સાર્વજનિક અધડામાં થતું જાય છે સમજી કે અમુક એક સ્થળે મારામારી થઈ અને તેમાં હિંદુ-મુસલમાનો મામસામે લડ્યા પણ તેથી દુરના શહેરો કે પ્રાંતોમાંના હિંદુ-મુસલમાનોએ તે જ મુદ્દા પર શા માટે ગમખાણ મચાવવું ? કદાચ કોઈ કહેશે કે સ્વન્નતિ તમ્બ દોરાવું એ મનુષ્ય સ્વભાવ જ છે પણ તે જ મનુષ્ય સ્વભાવને શું એવો વિવેક ન સુઝે કે આવી મારામારીનો પ્રચાર ન થાય અને તેનું તત્કાળ શમન થાય તેમાં જ દેશનું હિત સમાજેલું છે' અન્ય પ્રાંતોમાં વસતી બંને કોમોએ આવી માગમારીઓમાં ધવાએલા લોકો વિષે સહાનુભૂતિ અને દયાની લાગણીથી જ વિચાર કરવો જોઈએ આપસ આપસમાંના અધડા મટાડી ગુન્હેગારોને શિક્ષા કરવા ત્રીજાને વચમાં બેલાવવાની અપેક્ષા જ શું માટે રાખવી ? ગુન્હેગારોને સજા મળી એટલે ગુન્હા ચતા અટકે જ એવો કાંઈ નિયમ નથી વેર લેવું એ શાંતિ પ્રસ્થાપન કર-

વાનો માર્ગ નથી લડાઈમાંથી લડાઈનો જ ઉગમ થાય, શાનિ કદાપિ અવતરે નહિ. ત્યારે આવી તકરારોના કારણે ધાર્મિક ભિન્નતા માયે શી રીતે જોડી શકાય ? આપણા મનોધર્મનું વલણ જ એવું આપવામાં આવેલું છે કે આપણે અજ્ઞાણતા પણ આવી ભુલો કરતા જ રહીએ. એટલે આપણી સામે મહત્ત્વ કાર્ય તો એ રહ્યું કે પ્રથમ લોકોના મનને પલટી નાખવા જોઈએ જેમ એક ઘરમાં કે દિંદુ-હિંદુ-ઓમાં બેદિલી થાય તો આપણે તે અરસપગસ તોડી નાખીએ છીએ તે જ રીતે હિંદુ-મુસલમાનોની તકરારોના નિવેડો કરવો જોઈએ આપણી એકતા માત્ર શાબ્દિક જ રહી શકે એમ કહેવામાં આવે છે તે મને માન્ય નથી મારી તો ઉલટ એવી સમજણ છે કે નજીવી બાબતોમાં પણ તકરારના કારણે શોધી કાઢવાની આપણી જીતી કુટેવ કાઢી નાખવાના યોગ્ય ઉપાયોની અમલબજવણી આપણે કરી શક્યા જ નથી

ગામડાઓમાં વસતી અશિક્ષિત પ્રજા કરતા શહેરમાંની બન્ને જાતિના શિક્ષિત લોકો પર જ ઉપરોક્ત બાબતનું મહત્ત્વ સમજી લઈ ઐક્યભાવનાને ઉત્તેજન આપવાની જવાબદારી રહે છે વિશિષ્ટ સાપ્ર-દાયિક સંસ્થા, મહાજો, વૃત્તપત્રો, સામાજિક સમેલનો કે જે તે તે જાતિ પુરતા જ હોય (જેમાં ખીજી જાતિથી ભાગ ન લેવાય) તેમનાથી આ મહત્ત્વ સમજી શકાય નહિ. સર્વે જાતીના મેળાવડા થવા જોઈએ. જેથી મિત્રાચારીના સબધ અને પરસ્પર લાગણી પણ વધે. કોઈ મુસલમાનને તેના જાતબાઈ સાથે મિત્રાચારી કરવી વધુ અનુકૂળ લાગે, સ્વજાતિ તરફ લાગણી દોરાય એ સ્વાભાવિક છે. પરંતુ એવી

લાગણી કે મિત્રાચારીમાં હિંદુઓ પ્રત્યે અનુદાર ભાવ ન હોવો જોઈએ મારા અવલોકનમાં ધણી વાર એમ આવે છે કે એકાદ મુસ-લમાન અધિકારીએ હાથ નીચેના જાતભાઈ તરફ વધારે ધ્યાન આપ્યું કે તરત ખીજા હિંદુઓ તેને પક્ષપાતી કહે છે અધિકારીઓએ પક્ષ-પાત કરવો એ મુળમાં જ ઓછાપણાનું તથા સક્રિય વૃત્તિનું લક્ષણ ગણાય પણ એક પ્રત્યે લાગણી એટલે ખીજા વિષે તિરસ્કાર એમ પણ ખાત્રીપૂર્વક કહી ન શકાય સરકારી અધિકારીઓ વિષે એમ કહી શકાય કે જાહેરપ્રજા સાથે વર્તતા તેણે પક્ષપાત કન્વો એ ખોટું છે પરંતુ નિ પક્ષપાત અને એકસરખું વર્તન એ બે બાબતો સર્વદા સમાન હોય જ એમ પણ કહેવાય નહિ ફરેકના હેતુનો અર્થ ઉદારતા પૂર્વક કન્વો જોઈએ એટલે અ તે મૂળ સ્વભાવમાં ધર્મિયત ફેરફાર થઈને ઘણો ફાયદો થશે.

ઉપલા વિવેચનનો વિષયોસ એમ ન થાય કે હું 'સાપ્રદાયિક' સંસ્થાઓ તરફ દ્વિષિત નજરે જોઉં છું' આજના ઉત્ક્રાન્તિ સમયમાં કદાચ ઉપયોગી પણ થતી હોય મારી તરફદારી માત્ર એટલી જ છે કે માહોમાહેની તકરારો મટાડવા અને તેમના મૂળ કારણોનો નાશ કરવા અરસપરસ દિલજભાઈ અને પ્રેમવૃદ્ધિ થાય એવા હેતુથી એકત્ર સમેલનો જેમ અને તેમ વધુ પ્રમાણમાં ભરવા એ અગત્યનું છે

: ૪ :

કાર્યક્રમ-પરીક્ષણ

એકત્વની ઇચ્છાશક્તિને જાગૃત કરવાના ઉપાય તરીકે મારે કેટલોક રચનાત્મક સૂચના કરવાની છે પણ તેમ કરતા પહેલા મહાસભામાં બીજા કાર્યક્રમનું વિવેચન કરી તેના મૂળબૂત સંબંધનું પરીક્ષણ કરવાની આવશ્યકતા છે

કૅમ્બ્રિજ કાર્યક્રમમાની અસ્પૃશ્યતાનિવારણ તથા મનુરોની સંઘટના એ બે બાબતો આપણી પ્રજાસત્તાના નિર્દેશક રૂપ છે કેટલાક વિશેષ પ્રકારના ધંધા સામેના સ્વાભાવિક દુગમ્બહમાથી જ અસ્પૃશ્યતાનો ઉગમ છે અને તેમાં ધાર્મિક અને સામાજિક પ્રકારની કેટલીક દુરાચારી ભાવનાઓનું પણ સંકેતન થએલું દેખાઈ આવે છે દુરાચારથી આ બન્ને પ્રકાર આપણે દૂર કરવા રહ્યા કોઈ પણ રીતના દુરાચારથી આપણી ભવિષ્યની પ્રજાસત્તા દૂષિત ન થવી જોઈએ આ કામ કરવામાં આપણને નીચલી પાયરીએ ઉતરવાની જરૂર નથી સમાનતાના તત્ત્વપર જ આપણે અસ્પૃશ્યતાનિવારણ અને મનુરોની સંઘટના એ કામો કરી શકીએ સમાનતાની આપણી કલ્પના 'નૈસર્ગિક અધિકાર' પર રચાએલી નથી તે તો સેવાવૃત્તિ પ્રધાન છે સમાજને જરૂર હોય એવા કોઈ પણ રીતના સમાજસેવાના માર્ગમાં હલકાપણું હોઈ શકે જ નહિ જો એવા કોઈ માર્ગ કે ક્રમ હોય કે જે આદર્શ

મનુષ્યને હલકાપણુ લાગે તો એક તો તેવા ધધા મુળમા જ બંધ કરી દેવા જોઈએ, અથવા તો તેમા સમાજોદ્ધી હલકાપણુની ભાવના દર કરવી જોઈએ ખરી રીતે જોતા સમાજને ઉપયોગી હોય એવું તે છે પણ કામ કર્યાથી કોઈ પણ માણસને અપમાન કે નામોશી ન લાગવી જોઈએ પણ માનવી મનનું વલણ જ એવું વિચિત્ર છે કે તેવા ધધાએને દરકોઈ પ્રકારના કારણો સાથે જોડી તે તે કામો કરનારા જોઈ તરફ હલકાપણુની લાગણીથી જોવાની પ્રવૃત્તિ મમાજમાના લોકોમા દેખાઈ આવે છે જાત, ધર્મ કે ધધા પરથી કોઈ પણ તુચ્છ ન લેખાય, જેનું જેનું આ દેશમા ધર છે એવો મનુષ્ય માત્ર, પછી તે ગમે તે ધર્મનો કે જાતિનો કે ધધાવાળો હોય-પણુ તે હિંદી છે હિંદ દેશનું તે એક અંગ છે અને તેથી જ સમાનતાથી વર્તવાનો તેનો હક્ક છે

કેટલાક લોકો આપણા રાજકીય કાર્યક્રમમા આ બાબતનો સમાવેશ કરવા દરકત લે છે. તેમનું કહેવું એ છે કે એ બાબતનો સમાવેશ કરવાથી ધર્મમા ખસેલ પહોંચે પણ આ દલીલનું વિહંગાવલોકન કરીએ તો સ્પષ્ટ રીતે જણાઈ આવે છે કે ધર્મની દરકત લેનારાઓને ધર્મ અને તેની વ્યાપકતા જ સમજાતી નથી અથવા તો તેમની રાજકીય સ્વતંત્રતાની કલ્પનામા ભૂલ રહેલી હોવી જોઈએ પ્રજાસત્તા એટલે સ્વરાજ્યમા અસ્પૃશ્યતાને વ્યક્તિગત ધર્મ તરીકે અથવા તો ધર્મિક કે સામાજિક દુરામલ તરીકે પણ પેસારો ન હોવો જોઈએ જ્યાં સુધી આવો દુરાવય આપણા અતઃકળુમા વસે છે અને જેમનો ધર્મ આપણાથી ભિન્ન છે એવા લોકો સાથે વર્તતા આપણા મનમા એક પ્રકારનો તિરસ્કાર જાગૃત રહે છે, ત્યાં સુધી સ્વરાજ્યની વાતો કરવી નિષ્ફળ છે

કેટલાક ક્ષેત્રોએ વિશિષ્ટ ધોરણ કે યુક્તિ (policy) તરીકે જ આ કાર્યની અવગણના કરતા દેખાય છે પણ આવા સમજોને લીધે જે ધધાઓમાથી નામોશી કે હલકાપણાનો ખવનિ ઉત્પન્ન થાય છે તે દરેક મનુષ્યને અસહ્ય જ હોય રાષ્ટ્રમવર્ધન અને ઉન્નતિ એ નૈતિક સંસ્કારનો વિધિ છે હૃદયમાં દ્વિધાભાવ ગમીને તે દામ કદાપિ યશસ્વી થઇ શકે નહિ જાહેરપ્રજા તમારી ચળવળમાં ભાગ લે એ જો તમે ખરેખર ઇચ્છતા હો, તો દરેકમાં વિશ્વાસ લાવવો જોઇએ. આપણે તો તેમને આપણું અંત કરણ જ આપી દેવું જોઇએ તેમના વિષેની આપણી ભાવના તથા આપણા કાર્યની સિદ્ધિ માટે આપણે તેમની સાથે કયે પ્રકારે સહકાર કરી શકીએ તે પ્રમાણિકપણાથી સ્પષ્ટ રીતે કદી દેવું જોઇએ અંદર એક, બહાર જુદું એવી દાનતથી જો આપણે વર્તવા માગીએ તો આજે દેશની થતી ઉન્નતિનો પાયો ઢળ પડે અને તેથી દેશના પ્રાણને આપણે બ્રહ્મ કર્યો કહેવાય આપણું કાર્યક્રમમાં અસ્પૃશ્યતાનો નિર્દેશ કરવો પડે એ જ લાજ ઉપજવનારું કહેવાય પણ કોઇની ભાવના દુભાય તેથી તેનો ઉચ્ચાર સરખોએ ન કરવો એ તો તેથી પણ વધુ લજ્જાસ્પદ છે એટલું નહિ પણ જે પાપ જ ગણાય પ્રજાસત્તાવાદી મનુષ્યે આવો દુરાચાર છોડી દેવો જોઇએ આપણા કાર્યક્રમમાં આ બાબતનો સમાવેશ કરવામાં અસ્પૃશ્ય જાતિને ઉચ્ચપદનીએ ચઢાવવાનો કૌંઝોમનો જરાએ ધરાયે નથી તેમણે તો પોતાની ઉન્નતિ પોતે જ કરી લેવાની છે તેમના તરફ દયાની નજરે જોવું અયોગ્ય કહેવાય. અત કરણમાં ખરા સ્વરાજ્યનો વિકાસ થવાની જરૂર હોય તો આવા વિકલ્પથી મુક્ત થઇ જવું જોઇએ. અસ્પૃશ્યતા નિવારણના હેતુથી અમો અમારી બહા દર્શાવી તે મુર્ખ જ વર્તવાને પ્રતિજ્ઞાથી બધાઇએ છીએ-એટલે જ તે ઉચ્ચારનો અર્થ

હોઈ શકે. આત્મોન્નતિ, સ્વરાજ્યની તૈયારી તથા પ્રજાસત્તાનું પ્રાથમિક અમલ એનો તે એક ભાગ છે. તેમાં અસ્પૃશ્યો વિષે અનુગ્રહ કરવાની જરૂર છે કદપના નથી આ સર્વે પ્રકારોમાં આપણી સામે જે મહત્વનું કાર્ય છે તે શિક્ષણ, સમાગમ અને સંઘટનાનું છે પ્રથમ આપણે જ્યારે શિક્ષણ લેવું જોઈએ તે પછી આપણી સમજણો બીજાને, વિશેષ કરીને જેમને તે સાથે સંબંધ હોઈ શકે તેવાને—કહેવી જોઈએ તથા તે તે સમયની અનુકૂળતા મુજબ તેમને મદદ કરવી જોઈએ આમ કરવા ૥ કદાચ તેમને દોરી જવાની જવાબદારી આપણા પર આવી પડવાનો સંભવ છે, પણ તેથી આપણે પાછળ ન પડીએ છતાં અતે પોતાની ચળવળ પોતે જ ચલાવી દેશની બીજી કોમોની પદ્ધતિએ દેશ દાંડની લાગણીએ તેમને પોતે જ આવી ચઢવું જોઈએ દયાભાવથી આપણે આ કામ અગીયાર કરવાનું નથી, કર્તવ્યની જાગૃત્ત્યવૃદ્ધિથી તે કરવાનું છે. તેમ જ આ કામ આપણે તેમને માટે નથી કરવાના, આપણે તો પોતાને માટે જ તે કરવાના છીએ. કારણ તેઓ સ્વતંત્ર થયા વિના આપણે સ્વતંત્ર થઈ શકવાના જ નથી પ્રજાસત્તાનો વિકાસ, સ્વતંત્ર રાષ્ટ્રનું નિર્માણ અને સ્વરાજ્યસ્થાપના એ સર્વે કદપનાઓ જ્યાં સુધી રાષ્ટ્રના સર્વે અંગો કાર્યકર્તા નથી નિવડ્યા ત્યાં સુધી વ્યર્થ મળ્યાય.

અસ્પૃશ્યો વિષે જે ગ્રેરણા તે જ મળુરો વિષે મળુર કે કામ-જારના સવાલને ધણા ઉપાગો છે તાત્વિક રીતે જોતા આ જોઈ આર્થિક પ્રશ્ન છે તો પણ સામાજિક અને ગૈરકીય સ્વરૂપ તે ધગવે છે. આનું જ્યારે સંપર્ક નિરાકરણ થાય ત્યારે જ દુનિયામાં ખરી પ્રજાસત્તાનો ઉગમ થયો કહેવાય. હાલ આ સવાલ અધોર થઈ

પડ્યો છે ' જે સપત્તીના ખરા ઉત્પાદક તે જ મુળમા કમાલ ' મનુષ્ય જાતિમાના અત્યંત પછાત અને વિપન્ન લોકોથી જ આ દેશ કુશી મયો છે. પાશ્ચાત્ય સુધારામાની જે બાબતોથી આપણને અલગ રહેવાનું છે તે બાબત તે એ લોકોનું આર્થિક જીવન વેપારઉદ્યોગ અને વર્ગવિભાજ પદ્ધતિ પાશ્ચાત્ય ઉદ્યોગ ધંધાઓની એક સરખી રીતે આપણા દેશમા વૃદ્ધિ કરીને તેથી ધનિક થવા કરતા તો ગરીબ ગહેલુ જ વધારે શુભદાયક કહેવાય બિન્નબિન્ન મતો ધરાવતા અનેક સમાજ-શાસ્ત્રીઓએ ઔદ્યોગિક યુરોપના ચિતરેલા વળુની ઘણાઓએ સાબળ્યા હશે કાર્લ માર્ક્સ નામના પ્રસિદ્ધ સમાજશાસ્ત્રીએ આ કાર્યનો પ્રાન્ન કર્યો, અને તેણે વર્તાવેલા બવિષ્યો જેવા ને તેવા ખરા પડતા ગયા. તેથી હવે તો તે પદ્ધતિના નિઘ પ્રકારો વિષે યુરોપમાના વિવેચકોમા જરાએ મતભેદ રહ્યો નથી સમાજશાસ્ત્રી એટલે શુ ? હુનિયા પરના મોજશોખ ઉડાવનાર લોકોએ ખરા કામગારોને જે અવનતદશામા ફેંકી દીધા છે તે રિયલિટી સામે શરૂ કરવામા આવેલી નિષેધક ચળવળ હુનિયામાના અન્ય દેશો જેમ તે ચળવળના ભક્ષ્યસ્થાને જઈ પડ્યા છે તેમજ આપણો દેશ પણ ભોગરૂપ થતો જાય છે. આધુનિક ઔદ્યોગિક પદ્ધતિ અને સામ્રાજ્યસત્તાવાદ (Imperialism) એ બે જોડકી બહેનો હોય હાથમા હાથ નાખી સાથેસાથ ફરે છે. એટલે જ્યાં એકનો પગપેસારો, ત્યાં બીજીની હાજરી પણ ખરી જ. યુરોપ અને અમેરીકા નામધારી પ્રજાસત્તાક રાષ્ટ્રો છે તેમણે પ્રજાસત્તાનો મોહક છુરખો ઝોઢેલો છે વસ્તુક્રમે તો ત્યાં સામ્રાજ્ય સત્તાનેક જ રૂપ અને અમલ છે અને એ વાત તેમના રોજીદા વ્યવહાર પરથી સહેજે જણાઈ આવે છે મુડીવાળા (Capitalism) એ

સામ્રાજ્ય સત્તાનું ખીજી રૂપ છે. ધનસત્તાપ્રધાન ગ્રેટબ્રિટને ઉદારતાથી અને 'અમારામાં રહેલી વિશ્વાસપાત્રતા'થી આજસુધી તેમના રસાયનનો એક ધુટોડો અમને પાચે છે. આ રસાયન એટલે મુડીશાહી અને સામ્રાજ્ય સત્તાવાદનું મિશ્રણ. અમેએ કૃતજ્ઞતાથી વધુ છુટડા માટે માગણી કરેલી પણ તેમણે તે ન આપ્યા એ કાદા આપણે દોષ ન કહેવાય તેમણે તો આમાંએ કળસાદ વાપરી છે પણ તેમ કરવામાં આવા રસાયનના મીઠા પગિણામ આવે એવી ઉપકારક પુદ્ધિ માત્ર ન હતી એ તો તેમની સ્વાર્થ હુદ્રતા. ગ્રેટબ્રિટને જે પદ્ધતિએ પોતાની ઔદ્યોગિક રચના ધડી, તે જ પદ્ધતિનું અનુકરણ કરવાની અમારી અત્યંત ઇચ્છા હતી અને ટેલેકેક વ્પશે આપણે તેમ કરી પણ ચુક્યા છીએ છતાં મનમાન્ય અનુકરણ ન કરી શક્યા તેનું કારણ એ હતું કે તેમણે તેમ કરવાની નક આપી નહીં છતાં પણ જે થોડાધાણ મધ્યાયુ તેનું તત્કાળ પગિણામ એટલે / આજના મળુરોનો વિકટ સનાલ. "

ખાદીની ચળવળ દાક્ષિણિકરૂપે આપણા આર્થિક સાધ્યની કલ્પના આપે છે ચોગ્ય રથજે તેના હુ ચર્ચા પણ કરીશ અત્રે ખાદીનો નિર્નય કરવામાં હેતુ એ જ છે કે કામગાર તથા મળુરોના સવાલ માથે તેનો સમધ ધણે નજીકનો છે

આપણે આપણું ઔદ્યોગિક જીવન કુલ્લે બધ કરી શકનાના નથી જ અને જો તેમ ન કરી શકીએ તો તેથી ઉપજ થતા પરિણામો સદવા પણ આપણે તૈયાર થવાની જરૂર છે આવા પરિણામોમાંનું એક એ કે યુરોપમાં મળુરોની સઘટના જે પદ્ધતિએ થતી જાય છે તે પદ્ધતિનો આપણે અગીકાર કરવો. મળુરોની સઘટનાનો અર્થ આપણા મતે એ હોઈ શકે કે સંયુક્ત મુડીવાળાઓની

(Organised Capitalism) યુક્તીઓના તેઓ અજ્ઞાન કે અસંઘટનાને લીધે ભોગ થઇ પડે નહીં એવી સુરક્ષિત પાયરીએ તેમને પહોંચાડવા એટલે ફરીથી અત્રે શિક્ષણ અને સુમઘટનાને લાવવા ગયા તેઓ પોતપોતાના હિત વિષેનો સ્વતંત્ર રીતે વિચાર કરી શકે અને આપણે સંવર્ધન દરવા ઇચ્છીએ છીએ તો રાષ્ટ્રમા રાષ્ટ્રના અગ્રો તરીકે તેઓ યોગ્યસ્થાન મેળવી શકે એવું તેમને શિક્ષણ અપાવું જોઈએ

રાજકીય હેતુ સાધવામા આવા મજુરસંઘોના ઉપયોગ કરવો કે નહિ તે વિષે પણ મતભેદ હોવાનું મારા અવલોકનમા આવ્યું છે મારી અદ્યપતિ મુજબ તો આ સગલ દિશાએ જ નહિ, કાગળ આવા સંઘોના ઉપયોગ દેશકાર્યમા કે અન્યકાર્યો માટે કરનારા આપણે કોણ ? મજુરસંઘોના જેમ બીજા લોક અગરૂપ છે તેમ જ આપણે પણ છીએ એટલે આપણામાના જે યુ શિક્ષિત, અતુલની તથા સંઘટનાનું કાર્ય મારી રીતે કરી શકે તેવા હોય તેમના પર અજ્ઞાન ભાત્યોને શિક્ષણ આપી સંઘટના કરવાની કામગીરી સોંપવી હિતકારી છે આપણી મદાન સાધના પર દષ્ટિ રાખી અમુક સંઘનો અમુક રીતે ઉપયોગ કરી લેવો કે કેમ એવા વિતર્ક દરવા ગેરવ્યાખ્યા ગણાય એક પણ અમલકારી નેતા તેવા હેતુ ધરાવતા હાય એમ હું માનતો નથી. તેમની સમજણ એવી છે કે આ જનભૂમિમા વસતા અન્ય વર્ગો મુજબ કામગીરસંઘો પણ સ્વરાજ્ય પ્રાપ્તિની ચળવળ વિષે ગ્રેમ ધરાવે છે અને તેથી જ સંઘટના કરી લીધા બાદ તેઓ ચાલુ લડતમા ભાગ લેતા થઇ જાય એ તેમનું કર્તવ્ય છે

આપણામાના ધણા લોકોની કલ્પના એવી છે કે મુડીવાળા અને મજુરસંઘ એ બે વર્ગોમા ઝગડા શરૂ થએલા હોવાથી હિંદી મજુર વર્ગે

યુરોપીય મળુરોની પદ્ધતિનો જ સ્વીકાર કરી લેવો. કારણ આવા કામગાર અને મૂલીવાળા બન્નેનું પરસ્પર સમાધાન થાય એ અશક્ય છે. એટલે યુરોપમાં કાનિનો ભય જેમ કામગારોએ ઉત્પન્ન કર્યો છે તે પ્રમાણે જ હિંદી મળુરોએ ક્રાન્તિકારક ચળવળ જોસથી ચલાવવી ધટે. આ એક પક્ષની સમજણ થઈ હવે બીજી બાજુ જુઓ. બાંજો પક્ષ માને છે કે યુરોપીય સુધારાનો નાશ કરવા તટ્પી રહેલા આ વર્ગપ્રધાન ઝગડાથી બને તેમ અલગ રહેવું દુષ્ટ છે. પણ આપણે અલગ રહી શકીએ છીએ કે કેમ એ એક વિચારના યોગ્ય સવાલ છે અને જો રહી શકતા હોઈએ તો શી રીતે ? જો આવા પ્રકાર આપણા પ્રજાસત્તામાં મળુરોના યોગ્ય દબાવવાને નામોશી કે એવું લગાડનારો હોય તો તેનો આપણે વિચાર પણ ન કરીએ. મળુરોને દબાવવામાં ઓછાપણુ લાગે અથવા તેમનો માનભંગ થાય તે કરતાં લડી લેવું વધારે પસંદ કરવા જેવું છે છતાં આ તો વર્ગવાદી લડત છે તેમ કરવા કરતાં અમેરિકા તથા યુરોપના વિચારકો આવા ઝગડાનું સમાધાન કરી રીતે મટાડી શકાય તેના વિચાર કરી રહ્યા છે તે વિચારો આપણને ચિંતકારી શી રીતે થઈ શકે તે વિષે ચર્ચા કરવી એ જ યોગ્ય ગણાય હિંદુમાના સુદીનાળા લોકો અને કામગારોની પાસે જઈ આપણે તેમને કહીશું કે ભાઈઓ સમાધાનનો વિચાર કરો. આપસઆપસમાં વધતાં કલહથી તો ભયાનક પરિણામ જ સંભવે, માટે આવી લડત મટાવવાનો અમરકારક ઉપાય શોધી કાઢો. સિવાય જોમાથી આ ઝગડો પેદા થાય છે તે ઔદ્યોગિક પદ્ધતિ જ બધું પાડવાના પ્રયાસો કરીએ તો વળી કેવું સાફ પણું બાહ્ય પરમત્તનોથી ન્યામ સુધી આપણે સંજોગ રચી ગએલા છીએ ત્યાં સુધી આપણને

હિતકારી થાય તેવું આાથક ધોરણ પશુ શી રીતે માપી શકાય ? ખુદી વેપાર પદ્ધતિની હરીફાઈમાં તેમ બનવું અશક્ય છે તેમજ વસ્તુની માગણી તથા તેની પુરવાગ (Demand and supply) પરસ્પર સંબંધ પર જ વસ્તુની કિંમતની ચઢઠતર અવલંબી રહેલી હોય છે. આવી હરિફાઈના વેપારમાં પશુ તેમ કરવું અશક્ય છે. તેમજ યુરોપીય ઔદ્યોગિકતામાં મુંથાઈ ગઈને પશુ તે બની શકે તેમ નથી.

હવે ખાદી તરફ નજર કરીએ પુરાતન કાળથી હિંદુ વરગથુ ઉદ્યોગની (Home Industry) ભૂમિ છે અંગ્રેજોની આમદાની પૂર્વે આ દેશમાં અમારી જરૂરીઆતો પુરતું જ કાપડ પેદા થતું એમ નથી. પશુ તે કાળની આવડ મુજબ મર્વોત્તમ કાપડ જથ્થાબધ રીતે વણાઈ આખી દુનિયામાં વહેંચાતું જે ચંત્ર ગણિત્ય ધરગથુ ઉપયોગમાં આવી શકે, અને ફૂગટૂટ થતા સહેજે સાધી શકાય તેવા યંત્રોના ઉપયોગ કરવા આપણને દરકત હોય નહિ બીજાની માગણીનો ફાયદો માત્ર આપણે લેવાનો નથી એટલે પછી જથ્થાબધ મજૂરો ગખવાની ગરજ ક્યા રહી ? સાદી ગહેણી અને ઉચ્ચ વિચારગ્રેણીનો વ્યવહારિક ઉપયોગ જે આપણે આપણી લોકમત્તાના જીવનક્રમમાં કરી શકીએ તો તે સર્વોપરી વાત કહેવાય. તે જીવનક્રમમાં મજૂરીની વિકટતા ઓછી થાય, અને જરૂરીઆતો પુરી પાડી સ્વતંત્ર રીતે આપણે રહી શકીએ અમે દુનિયાથી છુટા છેડા કરવા નથી માગતા ઉલટું તેની સાથે અધિક નિકટ અને નજીકનો સંબંધ ધરાવવાની જરૂર છે. પશુ જેમ તે સત્તાધીશ તરીકે નહીં તેમજ સત્તાધીન કે પરાધીન તરીકે પશુ નહિ જ સમાનતાની પાયરોએ જ તેવા સંબંધ ધરાવવા રહ્યા.

સ્વતંત્ર અને લોકસત્તાક રાજ્યની અમારી વ્યાખ્યા આવી હોય અને તે વ્યાખ્યા જાહેર પ્રજાને સમજાવીને તે કાર્ય આપણે અશતઃ કરી શકીએ છીએ.

વ્યક્તિથી દેશ સુધીની કાપડવસ્ત્રની ગરજ આર્થિક દૃષ્ટિએ ખાદી પુરી પાડી શકે તેમ છે હાથે કાતેલા સુતરને સાળીઆ કે સાદા યત્રો પર વણીને તૈયાર કરેલું કાપડ એટલે જ ખાદી, દેશમાના સર્વે વર્ગોથી તથા જીદી જીદી પાચરીના સમાજથી પોતપોતાની ગરજ પુરી પાડના માટે ધરગથુ ખાદી વણાઈ શકાય તેમ છે મોટામોટા કારખાનાઓથી અલગ રહીને ધરને આગણે કે નાની દુકાનોમા ખાદી તૈયાર કરી મુડીવાળાઓને પગે ન પડતા સ્વતંત્ર રીતે બજારમા ચોરસમાથે તેનું વેચાણ કરી શકાય તેમ છે આવા ધધામા સંભવતી હરિકાઈ ન વધવા દેતા સહકારના તત્ત્વ પર જ આ કામ કરવું જોઈએ. સહકારનું તત્ત્વ એટલે માલની નિપજ તથા પુરવાગ વિષે તે તે વર્ગોએ આપસમા મુકુગ કરવાના કરાર કેટલાકોને આ વિચાર પુરાતનકાળ તરફ દોરી જનારા લાગે છે. પણ તેમણે ધ્યાનમા ગળવું કે આપણે ભલે તેવા પ્રયત્ન કર્યા કરીએ, દુનિયા કદાપિ પાછળ જઈ શકતી નથી અદાર અને ઝોગણીસમા સૈકામા યાત્રિક કળાની જે ઉન્નતિ થઈ તેનો સદ્વ્યય માનવી સમાજના હિતને અર્થે જ થવો જોઈએ જે થોડા પૈસાદાર લોકોના હાથમા તે યત્ર સામગ્રી છે તેઓ પોતાનો સ્વાર્થ તથા શક્તિને માટે જાહેર પ્રજાની લુટ અને નાશ કરવામા તેનો ઉપયોગ ન કરી શકે એવી સાવચેતી માટે આખી મનુષ્યકોમનું નશીબ થોડાક લોકોના હાથમા આપી દેવું અનિષ્ટ છે આ વિષય પર મિ બર્ટ્રાન્ડ રસેલ મિ જે. એ હૉલસન વિગેરે જેવા સ્વતંત્ર

વિચારકોએ પોતાના સમાજશાસ્ત્ર વિષયક ગ્રંથોમાં એવા વિસ્તૃત મુદ્દા પર સર્વાંગ ચર્ચા કરેલી છે કે તેમના વિચારો મારા શબ્દમાં પ્રગટ કરવા ધારૂં તો મારે તર્ક અને અનુમાનો જ રચવા પડે મારો અત્રેનો હેતુ કેવળ આપણા આર્થિક સાધ્યનું વિવેચન કરીને તે દષ્ટિએ ખાદીનો ઉપયોગ શું છે તે દર્શાવવાનો છે અનેક પ્રસંગે પશ્ચિમના લોકોના તથા આપણા સાધ્યમાં ભિન્નતા તથા ફેર દેખાય છે. એટલે તેમનું જે સાધ્ય તે જ આપણું એમ તો કદી કહી શકાતું નથી. બન્નેમાં કેટલીક આખતો સામાન્ય હોવાથી મળતી દેખાય છે તેવી આમતોની ઉત્પત્તિ તેમના લખાણોમાંથી શોધી કાઢીને આપણી સ્થિતિને અનુકૂળ થાય તે રીતે તેની યોજના કરવાની છે એટલે કે કદાચ તેમના વિચારો આપણને ગ્રહણ પણ કરવા પડે પણ તે સાથે એ વાત ન ભુલાય કે તેમની સ્થિતિ અને આપણી સ્થિતિ ભિન્ન હોવાથી તેમના સર્વે ઉપાયો આપણને કામ ન આવી શકે તેમની સમાજ રચના આપણાથી જુદા પ્રકારની હોવાને લીધે તેમનો ઇતિહાસ, પરંપરા, ઓજ, પ્રકૃતિ અને સંસ્કાર એ સર્વે આપણાથી ભિન્ન સ્વરૂપના છે આપણે આપણું સામાજિક, આર્થિક અને રાજકીય ધ્યેય મુકરર કરતા આ સર્વે ભિન્નતાનો સુક્ષ્મ રીતે વિચાર કરવો સ્વોં મુશ્કેલી અને એશીઆ પોતપોતાના સવાલોનો સ્વતંત્ર રીતે જ નિર્ણય લાવી શકે. આપણું જીવન, પરિસ્થિતિ અને ધ્યેય એથી ભિન્ન ન હોય અને જેનો સ્વભાવિક રીતે અનુવાદ કરી શકાય તેવા બીજાઓના વિચારો અને અનુભવી જ્ઞાનનો ફાયદો લેવામાં જરાએ હરકત હોય નહિ એ રીતે એક રાષ્ટ્રે બીજાને અડચણ ન કરતા અમથવા પરત્ર ન કરતા નવી દુનિયાની નવી શરૂઆત કરી શકાય તેમ છે.

: ૫ :

હિંદી લોકસત્તાક પદ્ધતિ

કોંગ્રેસની અનુચ્છા મુજબ આપણા લોકસત્તાત્મક ધ્યેયના કાર્યક્રમ વિષે ચર્ચા કરવાનો મેં અત્યાર સુધી પ્રયત્ન કર્યો, હવે પછી હિંદી રાષ્ટ્ર માટે કયા પ્રકારની રાજ્યપદ્ધતિ હોવી જોઈએ તથા તે શી રીતે નિર્માણ કરી શકાય તેનું વિવેચન કરવાનો પ્રયત્ન કરીએ.

આપણા વિનીત (મૅડરેટ) ભાષ્યોમા પણ મને લાગે છે કે એવા પુષ્કળ લોક હોય કે જેમને લોકસત્તા માન્ય છે પણ તે સત્તા મેળવવાના માર્ગ વિષે તેમનામા અને આપણામા કેટલાક તાત્વિક મતભેદ છે હિંદુઓ તરીકે એકાદ પરકીય મિશનરી જે પ્રમાણે અસ્પૃશ્યતા નિવારણના પ્રયત્ન કરે તે પ્રમાણે જ વિનીતોને પણ તે દૂર કરવી ઇષ્ટ લાગે છે. તેમના કહેવા મુજબ તે સામાજિક પ્રશ્ન હોવાથી તેઓ તેનો સમાવેશ રાજકીય ચળવળમા કરવા તૈયાર નથી અસ્પૃશ્યતાનિવારણ કરવાના તેમના માર્ગ એટલે કે દેશમાના શ્રીમાન અને કિંચ વર્ણના લોકોની પરાંપકાર યુદ્ધિ જાગ્રત કરવી અસ્પૃશ્યોની ઉન્નતિ કરવાની તેમની ઇચ્છા છે એમ કહેવામા આવે છે પુષ્કળ કોંગ્રેસ ભક્તોએ પણ આ સવાલનું મહત્વ હજી જાણ્યું નથી અને તે વિષે તેમનામા જાગૃતી પણ થએલી નથી એ વાત મને માન્ય છે. પણ કોંગ્રેસ ભક્તોના અજ્ઞાન કરતા વિનીતોનું ધીકણપણું માત્ર વધારે ખોટું એવો મારો મત છે.

મજુરો સખે પશુ તેજ વાત કામગારોની સધટના કરવી જોઈએ વાત તેમને કબુલ છે અને તે દિશામાં તેમણે પ્રશ્નસાપાત્ર કામ પશુ કર્યું છે. પરંતુ અત્રે પશુ આ સવાલના મુળમૂત તત્ત્વ વિષે તેમને જાણ રહેલો છે મેંચેસ્ટરના અર્થશાસ્ત્રના તેઓ અભ્યાસી છે. એટલે પાશ્ચાત્ય ઉદ્યોગપદ્ધતિ પર તેમને વિશ્વાસ હોવાથી તે તે દેશમાં મજુરો વિષે જેવા કાયદા ઘડાયા તેવા જ કાયદાઓનો કેડ અત્રેના કામદારો માટે ઘડાય એમ તેઓ ધ્રુવે છે તેમને આ પ્રયત્ન એટલે પ્રથમ રોગ વહોરી લાઇ પછી લાક્ષણિક ઉપાયોથી તે નાબુદ કરવાના પ્રયત્ન કરવા જેવો છે યુરોપમાં આ સવાલે જેવી ધ્રુમ મચાવી તેવી જ દિંદમાં પશુ મચવાનો સંભવ છે. પશુ એવે પ્રસંગે સુદ્ધા તેનું શમન શી રીતે કરવું જોઈએ તે વિષે તેઓ તરફથી એકે મહત્ત્વનો ઉપાય સૂચવવામાં આવ્યો હોય એમ મારા સાબળવામાં નથી આ સવાલનું આમુલ્યા એટલે જડમુળથી શમન કરવાને અર્થે તેઓ કયા ઉપાય યોજવા વ્યાજબી લેખે તે પશુ જાહેર કરતા નથી કારખાનાઓ માટે કાયદા ઘડવા, મજુરોના કલાક ઓછા કરવા, આરોગ્ય તરફ ધ્યાન દેવું, બરપૂર અન્નવાળાવાળા મકાનો બાંધવા, મારીક તપાસણી રાખવી અને અપધાત થએ નુકશાન ભર પાછ મેળવવી એ જ તેમની નજરે સર્વોપરી બાબતો હોય શકે પરંતુ ખરી રીતે જોતા આ એક સામાન્ય ઉપાય કહેવાય કારણ તેમના હાથમાં સત્તાધિકાર હોય તો આ સવાલનો તેઓ કેમ નવેરો આણી શકે તે પશુ બોલી દાખવના નથી તેમનામાંના ધણા દિંદનુ ઔદ્યોગિક ક્રાન્તિમાંથી શી રીતે રક્ષણ કરી શકાય તે વિષે શબ્દ સરખોએ ન બોલતા સમાજશાસ્ત્રના મરકરી ઉડાની રહ્યા છે. તેથી યુરોપીય

પદ્ધતિની ઔદ્યોગિકતામાં અનિષ્ટતા રહેલી છે એ વાત તેમના ધ્યાનમાં આવે છે કે નહિ તે સમજાતું નથી આપણા દેશની ઔદ્યોગિક ઉત્પત્તિનો તેઓ લાભ લઇ બેઠા છે જાણે કે હિંદમાં મેંચેસ્ટર, લિવરપૂર, ને બર્મિંગહામ નિર્માણ થએલા જોવા માટે તેઓના પ્રાણ અકળાઇ રહ્યા ન હોય. પણ મૂળ સવાલ તો એ રહ્યો કે તે શહેરોની પ્રતિમા હિંદમાં હોવી જોઈએ કે કેમ ? તે શહેરો શુ ઇંગ્લાંડના વૈભવની આદર્શરૂપ છે ? મે તે મર્વ શહેરો નિહાળ્યા છે, અને તેમની આદેશ પર છાયા મગ્નીએ ન સહી શકાય એવી મારી હમેશની માન્યતા છે પ્રથમ કામગારોનો સવાલ વિકટ થવા દેવો અને પછી તે મટાડવાની કોશિષ કરવી એ ખરો રસ્તો જ નથી.

ઉદ્યોગિક વિકૃતતા વધારી અને પછી મજુરોની સંઘટના કરવા મઠી જવું એ વાતમાં હું માનતો જ નથી કદાચ એમ હોય કે હાલની રાજ્યપદ્ધતિમાંથી એ જ પરિણામ આવે. જો તેમ જ હોય તો પછી તે રાજ્યપદ્ધતિ નામુદ કરવાના જોસબેગ પ્રયત્નો કેમ ન કરવા ? આ રાજ્યપદ્ધતિ અચળ ગાખવાની ઇચ્છા ધરાવતો મનુષ્ય કોઈસત્તાવાદી હોઈ શકે જ નહિ જોને સેતાનની પૂજા કરવી ઘટે તેણે તેના ભોગની વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ. તેની લીલા સહન કરવા પણ તૈયાર રહેવું જોઈએ કૌંઝસભકતોમાં અને વિનીતોમાં જે તાત્વિક ભેદ જાગતો જણાય છે તે આ મુદ્દા પર જ તેમની પ્રજ્ઞસત્તાની વ્યાખ્યામાં અસ્પૃશ્યતા અને કામગારોની બાબતો સમાએલી હોવા છતાં પણ તે પ્રજ્ઞસત્તાની પદ્ધતિ તો ન જ કહેવાય.

‘એ જ રીતનો તત્ત્વભેદ તેમના રાજકીય કાર્યક્રમમાં પણ દૃષ્ટિગોચર થાય છે. તેમને સુધારા જોઈએ છે, અમો રાષ્ટ્રીયતા માગનારા

છીએ, તેમને ઉપરથી સુધારા કરવા યોગ્ય લાગે છે, અમો પાયાથી સુધારવા માગીએ છીએ, તેઓ દાન અને ધનામો ચાહે છે ત્યારે અમો જે અમાર્જ જ છે તે જ રૂકા માગીએ છીએ, તેમને પ્રિટિશ્ઠાધારાસભાઓએ ધડેલા કાયદા જોઈએ છે, અમને અમારા કાયદા ધડવાની સ્વતંત્રતા જોઈએ છીએ, તેમને જોગ્જુલમથી માથે બેસાડેલી રાજ્યનીતિમા સુધારા કરવા છે, ત્યારે અમને અમારૂં સ્વાભાવિક રાજ્ય સ્થાપવાની જરૂર ભાસે છે આ રાજ્ય સ્થાપના અમારી ધ્યેયાત્મક લોકસત્તાના સંપૂર્ણ સ્વરૂપ તરીકે ન હોય તો પણ ચાલી શકે અમને તો અમારા લોકોએ જ સ્થાપેલું તથા નિયંત્રિત કરેલું લોકસત્તાક રાજ્ય જોઈએ છે તેમને પણ લોકસત્તા જોઈએ છે, પણ તે લોકાદેશ તરીકે નહિ પણ પ્રિટિશોની મહેર નજરના દાન તરીકે' છતાંએ તેમને લોકસત્તાક રાજ્ય જોઈએ છે ખરૂં? કદાચ છેલ્લી પાયરી-ના-પલાજ તરીકે હોય પણ શકે' આજ તેમની જે ખટખટ ચાલુ છે તે પરકીય સામ્રાજ્યસત્તા અને હિંદી મુઠીવાળાઓની મિશ્ર રાજ્યપદ્ધતિ સ્થાપવા માટેની છે પણ આવા વર્ણુસ કરથી કોઇનું પણ સમાધાન થઈ શકે નહિ લોકોની તેથી અવગણના માત્ર થાય પાગડી નોકર-શાહીને બદલે સ્વકીય નોકરશાહી શી રીતે સ્થાપી શકાય એનું તેઓ અહોરાત્ર ચિંતન કરી ગયા છે. અને આખરે નોકરશાહીમા એકરૂપ થવામા તેઓનો અત પણ આવી ગયો' આ તો બનવાનું હતું તે જ બન્યું' તેમનું તાત્કાલિક સાધ્ય અને તેનો માર્ગ એ બન્નેનો અંત એ રીતે જ થવાનો હતો. અમેરિકાના સંયુક્ત સંસ્થાનો પ્રજાસત્તાક હોય અમારા વિનીત બાઇઓને જોઈએ તેવા સ્વરૂપના છે, ત્યાંની સુધારણા વિષે એક લેખક લખે છે કે —

“... તેના (સુધારાના) પ્રકાર તથા શાસનપદ્ધતિમાં ફેરફાર કરવો (એટલે સનદો વિગેરેમાં), અધિકારની જગાએ સારા માણસો નીમી તેમને જ ચુટી કાઢવા લોકોને પ્રવૃત્ત કરવા-સારા માણસો અધિકારી હોવા જોઈએ એવો અનેક સુધારા મડળોના મુખ્ય હેતુ હતો તેમની ધારણા એવી હતી કે ચાર સારા માણસો શોધી કાઢી વર્ષમાં એક વખત મનદારો તરફથી તેમની ચુટણી કરાવી કે આખો કારભાર સરળતાથી ચાલે.. . જાહેરખજાને અલગ રાખનારી કેવી આ નિર્વર્થક કલ્પના । ‘ સારા અધિકારી સારૂ ગામ ’ એવી જ અમારા-માના સારા સારા વિચારવતોની પણ ભ્રમણા હોવાથી ઘણી વખતે સારી વાતો પણ બગડે છે. આધુનિક રાજ્યનીતિમાં જો કાંઈ નવી ચેતના કે તેજ આણવું હોય તો તેના મૂત્રો જવાબદાર અને શિક્ષક નાગરીકોના હાથમાં આપવા એ અગત્યનું છે ”

અમેરિકાના સચુક્ત-સંસ્થાનો જેવા લોકસત્તાવાદી કહેવાતા રાષ્ટ્ર સભ્યે ત્યાના જ લેખકના ઉપરોક્ત ઉદ્ગારો છે ।

હિંદુસ્તાનના ગંજયકાગ્ગભારની કુચી જ્યા ફેગવાય છે તે સ્થળે પણ સાગ માણસો તો હતા જ મોર્ફે અને ક્યુ જેવા માણસો પાર્લી-મેન્ટમાં હતા હાર્ડિંગ-રેડીંગ જેવા માણસો દિલ્હીના અધિકારસ્થાન પર હતા અને છે કલકત્તાના સૂત્ર કાયમાયકેલ તથા રોનાલ્ડરો જેવાના હાથમાં, તથા સિડનહૅમ-વિલિંગ્ડન જેવા હીરા મુમઝ ઇલાકાના અધિપતિ તરીકે પ્રસિદ્ધિ ધરાવે છે ।

જ્યારે ઇ સ ૧૯૦૬ ની સાલે સારા માણસો વિષેની ભ્રમણામાં વિલાયતમાં લિયરલપક્ષ અધિકારી બન્યો ત્યારે લાહોરની ‘ ઈન્ડિયન એમોસિએશન ’ તરફ સર હેન્રી કૅમેલ બૅનરમનને તાર

કરી લોડ' મોર્ફેની નિમણૂક ઈંડિયા ઑફીસમા કરવા મે બલામણુ કરેલી. આ સારો માણસ કેવળ એક વર્ષની મુદતમા જ મને હૃદયારીની શિક્ષા સુનાવી બ્રહ્મદેશમા હાકી મુકશે એનો મને તે વખતે ખ્યાલ પણ કેમ આવે ' તે વેળાએ મારા પર કેસ ચલાવવાનો ફાર્મ સરખોએ કરવામા આવેલો નહિ આ સારા માણસો અધિકારપદે ચડ્યા પહેલા આપણને જે જુજવી જ સ્વતંત્રતા હતી તે પણ તે પછીના પાચ વર્ષમા કાઢી લેવામા આવશે એની મને ત્યારે શી શકા આવે ? પણ નિઝલી ધોરણના એ કાયદા તે જ ગૃહસ્થાની હયાતીમા ધડાયા, સ્વતંત્રતા નહ થઇ અને તે કાયદામાના એકના પ્રતાપથી હું આજે ફગીને બધેન ભોગવી રહ્યો છું (આ લેખો લાલાજી ૧૯૨૧-૨૨ મા જોવા હતા ત્યારે લખાએલા છે)

અત્રે કોઇ એમ કહે કે ઉપર વર્ણવેલા માણસો બધે સારા હોય પણ તે સર્વે વિદેશી હતા વિનીતોની ખટપટ તો હિંદી માણસો માટેની હતી. ઠીક છે, ઉપલા સર્વે અધિકારસ્થાનો પર હિંદી મૂર્તિ એસાડો અને જુઓ કેવું પરિણામ નિપજે છે ' આખરે પરિણામમા તો આજની જ સ્થિતિ ' આજની સુધરેલી કહેવાતી ધારાસભાએમા નિમેલા સભાસદો તથા દિવાનો એ સર્વે સારા માણસો જ છે તો પણ તેઓ શું કરી શક્યા તે તો ન હોનાએ દરેક જણ કલ્પી શકે છે. (આ ટીકા ગઇ કોન્ટિસલો વિષે છે ત્યાગ્યાદ હવે નવી ચુટણીઓ થઇ ને સ્વરાજ્યપદ્ધતિના માણસો ચુટાયા છે) મારો એવો ખાસ મત છે કે પાર્લામેન્ટે ખુશી થઇને જો આપણને સ્વરાજ્યના દક્ક આપ્યા હોત તો પણ આપણે આથી વધુ કાંઈ પણ કરી શક્યા ન હોત ' કારણ ખરી કીમત દાન લેવામા નથી, હક્કથી મેળવવામા છે

૫૨

લાલાજીનું રાજકીય તત્ત્વજ્ઞાન

મારી તો મુળથી જ માન્યતા એવી છે કે સ્વરાજ્ય એ કાંઈ બક્ષીસ આપવાની વસ્તુ નથી અને એજ વાત હું સદાસર્વદા જાહેર કરતો આવ્યો છું. દાનને કિંમત હોતી નથી તે ટકે પણ નહિ રાજકારણ-જ્ઞાનનો નવીન રીતે વિચાર કરનાર મિસેસ ફોલેટ મારા વિચારો સાથે મળતા થતા દેખાય છે તેઓ કહે છે “સ્વરાજ્ય આપવું અશક્ય છે તે આપવાનો કોઈને અધિકાર નથી-તેવી સત્તા પણ નથી “સ્વરાજ્ય” નો વિકાસ થવો જોઈએ સર્વાધિકારની પ્રાપ્તિ થવી એ ગુણધર્મની ક્રિયા છે ”

જુના કૅબિનેટવાળાઓએ આવા નવા ગુણધર્મ ઉત્પન્ન કરી જાહેર પ્રજાની મનોરચના પલટાવી નાખવાની દૃષ્ટિએ કાંઈ કામ કર્યું નથી ખરું જોતા જુના નેતાઓની વાસનામાં ફેરબદલ જ થયો નથી તેમણે બ્રિટિશ પ્રજા, પાર્લમેન્ટ અને કૅબીનેટ પાસે વિનતી-અરજી ગુજારી, અધિકારીઓ સામે ભાષણ કર્યા-સાધારણ લોકોને તે સાથે જરાએ સંબંધ ન હતો એટલે તેમનામાના ઉત્તમ તરીકે ગણાએલા લોકોની પણ માનસિક વૃત્તિ ગુલામીની હોય તેમા શી નવાઈ ? તેમને દૂષણ દેવાને અર્થે હું આ નથી કહેતો વસ્તુસ્થિતિ જ તેવી છે મુળમાં જ જે તેમની પાસે નથી તે લોકોને તેઓ ક્યાથી આપવાના હતા ? વિચારો ફેરવાયા વિના સ્વતંત્ર્યુદ્ધિનો વિકાસ કદાપિ થઈ શકે નહિ ‘સ્વરાજ્યને માટે અમે નાલાયક છીએ’ એમ તેઓ જે કહે તે ખરું છે માત્ર ન્યારે હિંદીઓ જ અપાત્ર છે એમ તેઓ કહે છે ત્યારે તેઓ ભૂલ ખાય છે મારી પૂર્ણ ખાતરી છે કે આ જગત પર એવો એક દેશ ન હોય કે જે કોઈને કોઈ પ્રકારનું રાજ્ય પણ ન ચલાવી શકે પ્રજાસત્તાક રાજ્યની લાયકાત વિનીતોને રસ્તે આવવાની

નથી તે નવી કોંગ્રેસનો અનુવાદ કરવાથી જ મળે તેમ છે ઇ સ ૧૮૧૯ પહેલાની કોંગ્રેસ જુની અને ત્યારબાદની નવી એવો મારો અર્થ છે (ઇ. સ. ૧૮૧૯ ની કોંગ્રેસ અમૃતસરમાં મળેલી અને મહાત્મા ગાંધી સરકાર સાથે નિર્ભેળ સહકાર કરવા આગ્રહ કરતા હતા એ વાત વાચકોને યાદ હશે જ)

હું ચોક્કસી રીતે કહી શકું છું કે ઇ સ. ૧૮૧૯ ના સુધારાના કાયદાનુસાર સંપૂર્ણ સ્વરાજ્યના હક્ક ન મળ્યા તે વિષે મને જરાએ વિવાદ નથી. કારણ તેમ થાય તો ઇ સ ૧૮૨૦ થી ૨૨ સુધી પ્રચલિત આદેશન આપણે દેખી શકત જ નહિ ઇ સ. ૧૮૨૧ ની સાલની આખરે આપણે સ્વરાજ્ય મેળવી ન શક્યા તેથી પણ મને ખોટું નથી લાગતું. તેમ થાત તો યોગ્ય માર્ગે કિન્નતિ થનારા દેશને અપર પાર ઉપયોગી થાય એવો ૧૮૨૨ ની સાલનો અનુભવ આપણને થાત નહિ આપણે જે રસ્તે જઈએ છીએ તે સ્વરાજ્યગામી છે. સ્વરાજ્ય ગુણધર્મ તો કૃતિમાં સમાએલું છે એવી આપણી માન્યતા હોવાથી મને પોતાને સ્વરાજ્ય વિષે જરાએ ઉતાવળ નથી આપણી દરેક ખામત, આપણા આત્મકલેશ, જુલમ એ સર્વે સ્વરાજ્યને હિતકારી જ હોય અને બનાવટ ધાતુ નથી જોઈતી હું તો નિર્ભેળ પાઠશાળા સેનુ મારું છું અને તે દૃષ્ટિથી જોતા આપણને અનેક વેષાત્મક કરાવ્યા માટે વિનીતોના આપણે આભારી છીએ માફ સાધ્ય તથા તે મેળવવાના સાધનો અને ધોરણ પર મને ચઢળ વિશ્વાસ છે હું જાણું છું કે પ્રત્યાઘાત અને શિથિલતાના પ્રસંગ આવે, ઉમરટપકે જોતા પરાજય થયાના કે પાછળ હઠવાના ચિન્હ ભાસમાન થાય, સ્ફુર્તિમાંથી નિરુત્સાહ સંભવે, અવિશ્રાત ચળવળ પછી તુલના કરતો

સુસ્તી આવી હોય એમ લાગે, નિરાશા થાય, દષ્ટિને આવા આભાસો થતા હોય તો પણ જો આપણા હૃદય, તેનો પ્રકાર, વિચાર અને માર્ગ, સાધ્ય અને સાધનો એ સર્વે બીનચુક અને સન્માર્ગી હોય તો તે યોગ્ય સમયે સફળ થયા વિના રહે જ નહિ એમા નાઉમેદ થવાનું જરાએ કારણ ન હોય.

પુરોગામી થાઓ 'લોકસત્તાના સૈનિકો' યશ તો તમારો છે, પછી તે કાલે મળે કે ભલે વાગ લાગે વિચાર પકવ બનાવો, મતો પુષ્ટ કરો, શ્રદ્ધા વધારો, વિચાર વિનિમય-ચર્ચા કરો, મતભેદ મટાડો, સંઘટિત કાર્ય ઉત્પન્ન કરો, અત કરણ એકરૂપ થવા દો, એટલે વિજય તમને ને તમને જ વધાવી લેશે

---

 x

સ્રોચોને માટે અતિ સસ્તું સાહિત્ય

પત્ની, પુત્રી, ભગિની, પુત્રવધુ અને મિત્રની પત્નીને અવશ્ય વચાવો

સીતા દેવી.

મતી સીતાનું પવિત્ર ચરિત્ર, પ્રત્યેક ધરમા પ્રત્યેક નારીરત્નના ઠર કમળમા-આ બોધક શિક્ષણીય ગ્રન્થ રહેવો જોઈએ સરળ ભાષામા, નવલકથાની શૈલીમા લખાયો છે યુવાન બાલિકાઓને બહુજ ઉપયોગી છે ૧૪ ગીન ચિત્રો, એન્ટીક સુદર કાગળ સોનેરી, નામ સહિત પાકુ પુઠું પૃષ્ઠ ૩૨૫ મૂલ્ય રૂ. ૨-૮-૦ ગ્રન્થમાળાના ગ્રાહકને સતિ દમયંતિનાં સપૂર્ણ જીવનચરિત્રવાળું પુસ્તક ભેટ કીમત ૦-૭-૦

: ૬ :

દ્યેય અને વ્યવહારિકતા

ધ્યેય અને તત્ત્વો આક્રવા તો સહેલુ છે પણ તેનો પ્રત્યક્ષ વ્યવહારિકતામાં ઉપયોગ કરવાની ક્રિયા માત્ર ઘણી મુશ્કેલ છે

આપણે લોકસત્તાક પદ્ધતિએ વર્તી શકીએ કે કેમ ? પ્રગ્નને તે દષ્ટિએ શિક્ષણ આપીને તે તત્ત્વનો તેના હૃદયમાં વિકાસ થયા વિના લોકસત્તા અશક્ય છે એટલે આપણા તત્ત્વો પરથી જ એ વાત સિદ્ધ થાય છે કે ગમે તે ક્ષણે કાંઈ આપણે પ્રગ્નસત્તાના માર્ગનું અવલંબન કરી શકતા નથી. તો પછી તેવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત થતા સુધી શું કરવું ? લોકોની તૈયારી થાય ત્યાં સુધી સિડનહૅમ કે ડાયરશાહી જ ચાલુ રહેવા દેવી કે મોટેચુ સાહેબની યાદી મુજબ હપ્તે બદલીને કાંઈ મળે તે થડે પેટે લેતા રહેવું ? એક વખત મુડીવાળા, જમીનદાર અને મધ્યમ વર્ગ સત્તાધારી બન્યા એટલે મનુર, ખેડૂત, સર્વ સાધારણ રૈયત અને અસ્પૃશ્ય વિગેરેને પોતપોતાનું યોગ્ય સ્થાન મેળવી લેવું અશક્ય નહિ તો દુર્ધટ તો થઈ પડે જ હિંદી નોકરશાહીથી વધુ શાયદો થવાનો સંભવ છે કે કેમ ? હિંદી મુડીવાળા અને જમીનદારો ગરીબ લોકોને એટલે ખેડૂત, મનુર તથા અસ્પૃશ્યોને દાખી દેવામાં જ તેમને હાથે આવેલી સત્તાનો દુરુપયોગ ન કરે એમ પણ કેમ કહેવાય ? ધારાસભામાં આવો દુરુપયોગ થએલો આપણે જોયો છે. એટલે પછી ચાલુ રાજ્યપદ્ધતિ હતાબલ કરવાની ખટપટ કરવામાં શો ફાયદો ? તે

કળા તો મળેલા સુધારામાં વિનીતો સાથે સહકાર કરવા શી હરકત હોય? ઉપલા સર્વે સવાલોનો જવાબ એવો છે કે હાલની રાજ્ય-પદ્ધતિ છે તેમ ચાલુ રહે તો આપણા અતઃકમ્બુમાં સ્વતંત્રી જે થોડી-ધણી જગૃતિ આજ વસે છે તે પણ નષ્ટ થયા વિના રહે નહિ. રાષ્ટ્રીય અવનતીની લોકસમાજને એક વખત માહિતી થઇ એટલે તેના ખીજભૂત કારણોનો નાશ કર્યા વિના શાંતિથી ખેતી રહેવું અશક્ય છે.

સ્થિતિ ગમે તે હો, પાંચઠી રાજ્યસત્તા તો અસહ્ય જ હોય કારણ હાથ નિચેના નૈતિક પાયાનો તે નાશ કરે છે સ્વતંત્ર રીતે વિચાર કરવાનું પ્રજામાં કોવત જ રહેતું નથી કાળુ આવી પારકી સત્તાથી સ્વાભિમાનની ખુવારી થતી જાય છે પોતાના હૃદયમાં વસતી ભાવના ખુલ્લા દીલથી પ્રજા જાહેર કરી શકતી નથી લોકોમાં પરાવલંબન વધતું રહે એ હેતુથી પ્રજાની સઘટના તોડી પાડવા તરફ પગાંધમતાની કોશિષ હોય છે ભલે કોઇ એકાદ રાજ્ય લાયક અને નિ.પક્ષપાતી હોય (અંગ્રેજોનું રાજ્ય માત્ર તેવું નથી જ) તો પણ તે લોકસત્તાનું વિરોધી અને દુગચારી જ હોય

રાજ્યકારભારમાં ભલે કોઇ બાહોશી ન ધરાવે, પણ દાસ્ય વૃત્તિ તો ઉન્નતિનો નાશ કરનારી હોવાથી હમેશ અસહ્ય જ છે અનિયંત્રિત કે તાત્કાલિક અનવસ્થા કરતા કાયદાને આધારે આવેલી અધેરી નગરી જ વધારે ખુરી હોય છે ' હાયરશાહી એ જ તેનું ખીજું નામ ' વસ્તુતઃ હાયરશાહી કહો કે બેબંધશાહી કહો, બન્ને એકજ. એક મીઠી અને ખીજી સાદી, પણ મુજબ તો બન્ને કડવી ગોળી ' જ્યાં સુધી અધિકાર ધરાવતી સત્તાનો ઉગમ ઈગ્લિડના પાર્લિમેન્ટમાંથી જ

થતો રહે, ત્યાં સુધી આ લોખંડી ચોકડું (Steel Frame) તેમની પદ્ધતિએ જ ધડાય, જ્યાં સુધી ખજાનો અને લશ્કર પારકા સ્ટેટ સેક્રેટરીના તાબામાં રહે ત્યાં સુધી આ દેશમાં પ્રજાસત્તાનો ઉપકાલ સરખાએ થએલો કહવાય નહિ.

અમને વખતે મિત્રાચારીથી સલાહ આપનારા માર્ગદર્શકોની પણ જરૂર લાગશે, પણ જ્યાં સુધી પાર્લિમેન્ટના હુકમથી તથા તે હુકમ મુજબ આ રાજ્યની ગાડી ચાલુ રહે ત્યાં સુધી આપણી કલ્પના મુજબ આપણે સ્વતંત્ર થતા હોઈએ એમ કદાપિ ગણી શકાતું નથી. ગમે તે વર્ગના હાથમાં સત્તા હોય, તો પણ અમને એવી ખાત્રી થવી જોઈએ કે તે સત્તા અમારા મનને અનુસરીને જ ચાલનારી છે.

હિંદી જમીનદારો મુડીવાળાઓ તથા મધ્યમ વર્ગ એ ત્રણેની બંનેની નોકરશાહી કે ધારાસભા હોય તો આજે જે પદ્ધતિ ચાલે છે તે ચાલી શકે નહિ. લોકમતને વખોડવાની તેઓ હિંમત જ ન કરે. હિંદી નોકરશાહીને લોકોની સલાહ લઈ તે મુજબ વર્તવું પડશે. આપણી પ્રજા નિર્ભય, સ્પષ્ટ બોલનારી અને સમર્થ બનતી જોઈએ પણ હાલની નોકરશાહી જે કુટિલ, વિશ્વાસઘાતી અને લુચ્ચાઈનું શિક્ષણ આપે છે તેવી કેળવણીથી આપણામાં નિર્ભયતા ઉત્પન્ન થાય એમ અમે માનતા નથી. આપણી માગણીનું પ્રતિપાદન કરવા બુદ્ધિની કુશળતા તથા આપણી સભ્ય ઇચ્છાનું સમર્થન કરવા માટે નીતિવર્ધક થઈ પડે તેવા શિક્ષણની તાલીમ લઈને જ લોકોએ નિર્ભય થવું જોઈએ એ વિચારસરણીએ જોતા હાલની નોકરશાહી કરતાં હિંદી નોકરશાહી વધારે સારું કામ કરશે જ કરશે એમ અમે નથી કહેવા.

માગતા, પણ અમારી સમજણ એવી છે કે પારકી નોકરશાહી જેવું હિંદીઓનું હૃદય કંઈ નથી તેથી લોકમત સામે તે નમે જ રૌંધેટ ઝેંકટ પાસ કરવો, હટર કમિટીનો રિપોર્ટ છે તેવો ધડી કાઢી મજબૂર કરવો, બ્રિટિશ મત્રી મડળે પળખના અત્યાચાર વિષે જેમ આખ આડા કાન કર્યા તેમ કરવું, એ વાતો હિંદી નોકરશાહીને હાથે કદાપિ બનત નહિ તેણે ગુરુકાબાદ જેવી ભુલ ન કરી હોત શિરો-મણી ગુરુદ્વાર પ્રબધક કમિટી તથા અકાલીદલોને કિમિનલ લો અમે ડમેન્ટના કાયદાની રૂએ બેકાયદેસર ન ગણી હોત અધિકારીઓ વિના તો કોઈ પણ રાજ્ય ચાલી શકતું નથી. એમાના સર્વ સાધારણ અધિકારીઓના આચરણ પરથી એકદર નોકરશાહીની કલ્પના કરી શકાય છે ઐટલિટન તથા અમેરિકામા પણ કાયમ અધિકારીઓ હોય છે જ પણ તેમને ‘નોકરશાહી’ ન કહેવાય કાગણ તે વિશેષ ગુણ-વાચક શબ્દ છે. તેવા ગુણ ત્યાના અધિકારીઓમા હોતા નથી તેઓ જેવા સગકાગના નોકર તેવા જ રાષ્ટ્રના અગો હોય છે જેથી તેમને પોતાની કે સરકારની પ્રતિષ્ઠા કરતા દેશની પ્રતિષ્ઠા વધારે કિમતી લાગે છે લોકોના આપણે નોકર છીએ એવી ભાવનાથી જ તેઓ વર્તે છે તેથી તેમને નોકરશાહી તો ન જ કહેવાય અહીં નોકરશાહી પોતાને પ્રજાના ઉપરી અમલદાર, રાજ્યકર્તા અને માલીક સમજે છે. હિંદમા ખરી લોકસત્તા ન હોય તો પણ જવામદાર રાજ્યપદ્ધતિ ચાલુ થતા જ હિંદી અધિકારીઓને-પછી તે ગમે તેવો મોટો હોદ્દો ભોગવતો હોય તો પણ-આ ફેર માનવો પડશે રાષ્ટ્રધટક તરીકે જ તેઓ સરકારમા નોકરી કરી શકે આજે હિંદમા જન્મ પામેલો ઐંગલો ઇન્ડિયન તદ્દન જુદી રીતે વર્તે છે. લોકમત કરતાએ તેને પોતાની પ્રતિષ્ઠા મોટી લાગે

છે. જેથી કરીને લોકમતનો દાબ તેના સ્વભાવ પર પડવો અશક્ય છે. કેટલીક વખતે તો આ ઍંગ્લોઇડિયન શુદ્ધ અંગ્રેજોથી પણ વધી જાય છે, કારણ તેને પોતાના અંગ્રેજ ભાષ્યધોમા માનભગ થઇ ન્યાતિપાલ (ન્યાત બહાર) મુકાવાનો અહોરાત્ર ભય રહે છે તેમજ જે દેશમા જન્મ થયો તે હિંદુભૂમિ વિષે લાગણી દર્શાવતા વધારો અટકે એની પણ તેને ખીક હોય છે મુમ રિપોર્ટોની ચિંતા પણ ખરી જ. એટલે આખા રાષ્ટ્રની અનુમતિ કરતા પણ બરોબરીઆ કે હાથ નિચેના ઍંગ્લો ઇડિયન અધિકારીઓની અનુમતિ તેને વધુ યોગ્યતા ભરેલી અને આદરવા યોગ્ય લાગે છે આથી તે અનીતિમાન, દયાહીન થઇ અને અને સર્ગિક સ્થિતિમા જઇ પડેલો હોય છે સગાવહાલા માટે સ્નેહસંબંધનો પણ ત્યાગ કરી શ્વાનવૃત્તિથી દાસતાની પૂજા તેને કરવી પડે છે તાત્પર્ય કે નોકરોની નિમણૂકો, વધારો, પસંદગી અને તાળો એ સર્વે ક્ષિતિશોના હાથમા રહે ત્યાં સુધી હિંદી નોકરશાહીથી પણ દેશને ફાયદો થવાનો ધણો સભવ નથી

ગમે તે મનુષ્યને નોકરી પર નિમવાની અને ગમે તેને બરતફ કરવાની સંપૂર્ણ સત્તા દેશને હોવી જોઇએ. એકાદ ખાતામાથી એકાદ મનુષ્યની બદલી કરવાની મત્તા હોવી એ કાંઇ ખરો અધિકાર ન હોય સ્વરાજ્યના કાળમા પણ કેટલાક વખત સુધી કેટલાક ખાતા પર દક્ષ અંગ્રેજોની નિમણૂકો કરવી પડે એકાદ મનુષ્ય ક્ષિતિશ હોવાને લીધે જ તેનો તિરસ્કાર કરવો એવું કાંઈ છે જ નહિ અમને તેમની અધિકાર સત્તા નથી જોઇતી તે બાદ કરતા મિત્ર, સ્નેહી, સત્તાગાર અથવા માર્ગદર્શક એમ ગમે તે રીતે અંગ્રેજોના સહકારને, અમે આવકાર આપીશું અંગ્રેજ-અધિકાર સત્તા=સહકારી મિત્ર એવું માર્ગ કોણેક છે.

ખીજો પક્ષ ધારાસભા વિષે, મારી માન્યતા એવી છે કે સર્વે જાતી વર્ગ અને ઉપવર્ગોના હકકે માન્ય થવા જોઈએ તો પણ એક મુકરર પ્રતિજ્ઞા લેનારા લોકસત્તાવાળા લોક મળી આવે તો મધ્યમ વર્ગના હાથમા ધારાસભા હોય તો કાંઈ ખોટું નથી (સ્વરાજ્ય-પક્ષે આવી પ્રતિજ્ઞા લીધેલી વાચકો જાણે છે) પણ વર્ગોની આજની સ્થિતિનું નિરીક્ષણ કરતા તેમની બૌદ્ધિક, નૈતિક અને આર્થિક ઉન્નતિ શ્રીમાન તથા મધ્યમ વર્ગો પર આધાર રાખનારી હોવાથી મધ્યમ વર્ગના હાથમા ધારાસભા જાય તે સિવાય અન્ય માર્ગ નથી યુરોપીય તથા અમેરિકન રાષ્ટ્રો આખા જગતની સમતિ અને મદદથી જે કાંઈ કરી ગયા છે તે કુળતા આપણે સહેજે થું વધુ કરી શકવાના હતા ?

આજે આપણને બે નિયતા છે, એક પારકા લોક અને ખીજા હિંદી મુડીવાળા પારકા મુડીવાળાઓને નષ્ટ કરીને હિંદી મુડીવાળાઓ સાથે આપસઆપસમા કાંઈક મમાંધાની કંઠવી એ જ સુધારાની દૃષ્ટિએ પણ લાભકારી હોઈ શકે. જન્મે મુડીવાળાઓને જતા કંઠવા એ તો ઘણી દૂરની વાતો છે અને તે સાધવામા જ જો આપણે આજે આખો વખત ખર્ચી નાખીએ તો તે સાધવા પહેલા જ આપણી નૈતિક ખુવારી થાય અને આજે જે સ્વાભિમાન તથા આત્મચેતના જાગ્રત છે તે નષ્ટ થઈ જાય ! આનો અર્થ કામગારોની ભાવના, તેમનું હિત, તેમની જરૂરીઆતો વિગેરે તરફ આડી નજર કરવાની છૂટ છે એવો માત્ર ન જ હોય આપણા ઘરમા એકવાર સ્વતંત્ર થયા કે તે વર્ગોના હિત વધારી આ વર્ગવારી ઝગડા મટાડી દેવાના પ્રયત્નો કરી શકાય તેમજ તેમના હિતવર્ધક અને રક્ષક જો કે મધ્યમ વર્ગના લોક છે તો

પણ કોકલખોઈ, મ્યુનિસિપાલીટી અને ધારાસભામાં તેમના જ સભા-સદ્ મોકલવામાં આવવા જોઈએ જે કોઈ પોતાનું હિત જેવી રીતે જાળવી શકે તેમ બીજાથી બને નહિ બીજા પર અધિકાર ચલાવવામાં કોઈ પણ કૃતોહમદ નિવડી શકતો નથી મળુર કે પછાત કોમને તેમનું રક્ષણ બીજાએ કરવાની કે નોકરીએ રાખનાર ધણીની મહેર નજર પર વિલંબી રહેવાની જરૂર સગખીએ ભાસવી ન જોઈએ તેથી દેશની રાજ્યનીતિમાં તેઓ ભાગ લઈ શકે તેવું યોગ્ય શિક્ષણ અને કેળવણી તેમના મિત્રોએ તેમને આપવી જોઈએ

x x

શ્રી ગીત ગોવિંદ

મહાભારત અને રામાયણની પેઠે અખિલ ભારતવર્ષમાં તેમજ વિદેશમાં અષ્ટપદીને નામે ખ્યાતિ પામેલું સંસ્કૃત સાહિત્યની પ્રતિષ્ઠા વધારનારૂં, વિદ્વાનોને મોહિત કરનારૂં દેશાતરમાં Song of Songs ના નામે વખણાયેલું, અલકાર, નાયકા ભેદ આદિથી ભરપૂર, રમ ગગના પ્રેમીને ગગમાં, ભક્તિના પ્રેમીને ભક્તિમાં મગ્ન બનાવનારૂં, ધર્મ મદાકિની પ્રવાહમાં વિહાર કરનાર અને કરાવનાર મહા ભક્ત શિરોમણી કવિ શ્રી જયદેવે પોતાનો શૃંગાર રસનો વિનિયોગ કૃષ્ણ-રાધાની ભક્તિમાં કર્યો છે, એમનું હૃદય પ્રેમલક્ષણા ભક્તિથી ભરપૂર હતું-એમનું કાવ્ય શ્રી ગીત ગોવિંદને પ્રબધમાં, સગીત-શાસ્ત્રના નિયમ પ્રમાણે રચેલું હોવાથી એકદમ કંઠસ્થ થઈ જાય તેમ છે અને કિર્તન કરવામાં વિશેષ અનુકુળ પડે તેમ છે.

ચદ્રદત્ત મૈથીલ તો જયદેવને શ્રી કૃષ્ણ પરમાત્માનો અવતાર કહે છે અને ગીત ગોવિંદની વાણી તો સાક્ષાત શ્રીકૃષ્ણુચંદ્રની છે એમ બેધડક કહે છે ગીત ગોવિંદમાં પદે પદે પ્રેમભક્તિ જણાય છે. પાકું પુરું સચિત્ર ૩, ૪-૦-૦

: ૭ :

આપણું-કાર્ય

આજની સ્થિતિમા પ્રચાર, શિક્ષણ, કેળવણી, સઘટના તથા રચનાત્મક કાર્યક્રમ એ કામો અતિ મહત્વના છે. સ. ૧૯૨૧ ની સાલે આપણે પ્રચાર ચળવળ કરી સઘટના તથા વિધાયકતાની દૃષ્ટિએ પણ તેમા ધણુ કાર્ય કરી શક્યા પરંતુ તે સર્વે “એક વર્ષમા સ્વરાજ્ય”-એવી ભાવનાને વશ થઇને અને તેથી જ ધણુ કાર્યો અસ્થિર અને ક્ષણિક નિવડ્યા ‘એક વર્ષમા સ્વરાજ્ય’ એ મોહીનીથી આપણે એવા ઘેલા બની ગયા કે રચનાત્મક કાર્યક્રમ અને સઘટનના એ કામોનો મુક્ત રીતે વિચાર કરવો જોઇતો હતો તેમ બન્યું નથી તેથી આ બંને બાબત દૃઢ અને ચિરસ્થાયી બનાવવાની સાવધાનતા તે ચચળતામા રહી નહિ. જે કોઇ વિચાર કળામા આવ્યા તે કેવળ એક જ વ્યક્તિ તરફથી ચક્રવાતના વટોળીયા મુજબ તે પુરૂષે આખા દેશમા શુ પણ ખુણે ખુણે ભ્રમણ કર્યું તેમની આકૃતિની અસર વિચાર પડે તથા વિના પણ રહી નહિ તેમના વિચાર ત્વરિત શીઘ્ર અને મુખ્યાધિકારના હતા તેમની વિચારશક્તિને શકા, વિલબ, ચર્ચા, પૃથક્કરણ એ સર્વે અસહ્ય ભાસતા એટલે તેમને મુખ્ય અધિકારી મળ્યા વવાની ઇચ્છા હતી, અથવા કોઇ ચર્ચા કળા માગે તો તે સહી શકતા નહિ એવો આનો અર્થ નથી. ના, ના-તેમ હતું જ નહિ, મહાત્મા ગાંધીજીએ ચર્ચા કરવાનો કે મતભેદ ધરાવવાનો કોઇને પણ

પ્રતિબંધ કરેલો ન હતો પરંતુ આ મતભેદ કે ચર્ચાની કોઈ પણ જાતની અસર ન થતા તે ફેકટ જતા. કાગળ એક તો પ્રત્યક્ષ કાર્ય-ક્ષેત્રમાં પગલું ભરતા જ એવા ભેદ છોડી દેવામાં આવતા અને તે સિવાય પ્રગ્ન મહાત્માજીના મતનો અંગિકાર કરી તે મુજબ ધણે અશે વર્તન પણ રાખતી. પોતાના મનો વિષે મહાત્માજીને શ્રદ્ધા હોય જ પણ ભોંકોને સુદ્ધા હતી. તેથી મહાત્માજીના મતથી વિરુદ્ધ જવાની હિંમત ધણા જ થોડા લોક કરી શક્યા, અને જેમણે તેવી હિંમત કીધી તેમને તત્કાળ એવી પ્રતીતિ થઈ ચુકી કે આપણા મતભેદ બોલી દાખવવા એ ભીંત સામે માથું ફેડી લેવા સમાન છે પણ તેથી તેમના સહકારી તથા તેમની સંદર્શી નીચે કામ કરતા કાર્યકારી અનુયાયીઓની નિષ્ઠા દાસ્યતાની કે ચચળ માત્ર ન હતી સર્વેની જ મૂળભૂત કલ્પના એક, અને તે એ કે મહાત્માજીને તેમની યોજના મુજબ કામ કરવામાં દેશમાંથી બનતી મદદ અપાવવી પોતાની યોજનાનો પુરસ્કાર કરવામાં તેમણે આનાકાની કીધી નથી જ, પણ જેમણે તેમની સંદર્શી સ્વીકારી તે કાર્યકર્તાઓને પણ તેમણે ખીલકુલ આરામ લેવા દીધો નહિ એટલે તેમની યોજના તાત્કાલિક સાધ્યની દૃષ્ટિએ અચશસ્વી નિવડી હોય તો પણ તે તેમના આગસને લીધે અથવા તેમના અનુયાયી કે સહકારીઓની શ્રદ્ધા કે મદદ ન હોવાને લીધે આમ થયું એમ તો કહેવાય જ નહીં નજીવા કારણો માટે તે પ્રસાદ પડી એમ કહી અચરજ માનવાનું કારણ નથી પણ આવા મોટા પ્રમાણમાં તે ચશસ્ત્રી થઈ શકી તે માટે જ આશ્ચર્ય થવું જોઈએ આ નિષ્ફળતાનું ખૂંડ કારણ એ છે કે આગળ ઉપર આવનારી સ્થિતિનો તેમણે પ્રથમથી લાભો વિચાર કર્યો નહીં જેથી તે સ્થિતિ પર તેઓ કાણ રાખી શક્યા નહીં

બારડોલીના નિર્ણય વિષે મેં અન્યત્ર ચર્ચા કીધી છે જ એટલે અત્રે લખાણમાં રોકાવાની જરૂર નથી મારે દર્શાવવાનું એ જ છે કે 'એક વર્ષમાં સ્વગત્ત્ય' મેળવવાના વટોળમાં આપણી સધતા તથા રચનાત્મક કાર્યક્રમ તરફ જોઈતું ધ્યાન આપવામાં આવ્યું નહીં. તેથી તે યોજવામાં દુર્દર્શી અને વિચારપક્વ તત્વોનો સમાવેશ પણ થઈ શક્યો નથી એટલે ચૌરીચૌરાના રમખાણ પછી મહાત્માજીએ સામુદાયિક કે લઘાઈના કાયદાબગની પ્રવૃત્તિ બંધ કરી કૌંઝેસના કાર્યક્રમમાંથી તે જલમ કાઢી કાઢતે માટે બાળુએ મુકી ખરેખર જ એ ડહાપણ ભર્યું કામ કર્યું પણ બારડોલીનો આ સભુરીનો નિર્ણય શ્રદ્ધાવાન આશાવાદી લોકોને ઝાઝાના ધડાકા જેવો લાગ્યો. તેમની મનોવૃત્તિને અકસ્મિત મહાપૂગનો પ્રલય વર્તી ગયો હોય એવો ભાસ થયો. આ નિકાલથી કેટલાક તે ભ્રમિત અને આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયા, એટલું જ નહીં પણ કેાંઈકાંઈમાં પણ થયા લગભગ ત્રીસ હજાર મૈનિકો જેલમાં હતા બાર મહિનાની અવધીમાં કરોડ રૂપિયા ખર્ચાઈ ગયેલા હતા ઘણે ભાગે સર્વે પ્રાનિક નેતાઓ તથા કાર્યકર્તાઓ જેલમાં પુરાયાથી નષ્ટ થઈ ગયેલા હતા સરકારી અધિકારીઓએ ભય દર મતાપ ઉપજાવે તેવા બળતા પ્રસંગો આણી મુક્યા હતા છતાં પણ લોકોએ શાંતિ જાળવી. હજારોએ પોલીસ તથા જેલની કૂરતા સામે થયા વિના વેઠેલી હતી અને આ સર્વે શાંતે માટે? બારડોલીના અદ્ભુત પ્રમગ માટે? તેથી લોકોને સતાપ થયો આવી કાંઈકારી મન સ્થિતિમાં બારડોલીના નિર્ણયનો વિચાર કરવા ઝાં. છ. ની કો. કમિટી દિલ્લીમાં એકત્ર મળી. અને થોડા ફેરફાર સહ ત્યાં પણ બારડોલીનો નિર્ણય જ મુકરર રાખવામાં આવ્યો. મહાત્માજીનો લોક

પર રહેલો અદળ દાખ પણ ત્યાં જ દિશ્વિત થયો. તેમને અદલે ખીન્ને નેતા હોત તો લોકોએ તેને ક્યારેનાએ ઉડાવી દીધો હોત. બાગડોલીના આ નિર્ણય પર ભારે મતભેદ હોવા છતાં લોકોએ મહાત્માજીને શાંતિથી સામળ્યા મારી નજરે આ કૃતિમાં જ તેમનો ખરો વિજય છે છતાં સહકાર અને વિનિતોએ આ વિજયને જુદો અર્થ ક્યો દિશ્વિત નિર્ણયમાં તેમને મહાત્માજીના અસ્તિત્વ-હો ભાસમાન થયા અને તે અસ્ત પૂર્ણ કરવાના હેતુથી તેમણે મહાત્માજીને મિત્ર-દાર કરી અંધારી કોટડીમાં પુરી દીધા રાજ્યદ્રોહનો ગુન્હો પુરી રીતે કપ્પલી લઇ વધુમાં વધુ સજા માગતા આરોપીના પિજગમાં ઉભી રહેલી મહાત્માજીની મૂર્તિએ લોકોની મનોવૃત્તિ પવટાવી નાખી તથા પોતાના તરફ તે આકર્ષી લીધી

(એક દરે ભડકી ઉઠેલી સ્થિતિ ધ્યાનમાં લેતા) દિશ્વિત વિજયમાં છ વર્ષની સજાથી ઉમરો જ થયો લોક સજા સામળી મારડોલીને ક્રોધ જુલી ગયા પૂજ્ય નેતા પર આવી પડેલું સકટ લોકોને કારી વા સમાન લાગ્યું. ખરૂં જોતા સંકટમાં મહાત્માજી ન હતા, આખો દેશ હતો આજે હું કહું છું તેનો ક્રોધને પુરાવો જોઇતો હોય તો તેણે ગયા કૌંઝેસના દરાવો તપાસી જોવા લોકોના મન પર મહાત્માજીના કેસની અસર જોવીને તેવી હાલ પણ છે અને તેથી કરીને જ તેમણે ધરી કાઢેલી યોજનામાં જરાએ-શબ્દ સરખોએ ફેરફાર કરવા તેઓ તૈયાર નથી આમ કરવામાં નેતા પર રહેલાં બ્રહ્માને ઝોલાપણું આવે એવો તેમને ભય લાગે છે. પણ એ કલમોના અક્ષરોની ઉપાધિમાં બારડોલીનો નિર્ણય માત્ર પાછળ પડ્યો કારણ કાયદામંત્રી તૈયારી

કરી ચાર મહિનામાં પચીસ લાખ રૂપિયા અને પચાસ હજાર સ્વયં-
સેવકો ભેગા કરવાની ક્રિયા બારડોલીના ઠરાવથી વિસંગત છે રાજકીય
કેદીઓના ખટલા તથા આત્મકલેશની ખળભળમાં અન્ય બાબતો
(હિંદુ મુસલમાનોની તકરારો, ગુરૂડાબાદ પૂર્વમાંના દેશોની
હાલત વિગેરે) નો ઉમેરો થવાથી અને યોગ્ય નેતા ન મહેવાથી બાર
ડોલીમાં મુકરર કરવામાં આવેલા રચનાત્મક કાર્યક્રમ તરફ લોકોનું
દુર્લક્ષ થતું જાય છે.

ધારાસભા વિષેની ચર્ચા સાકડી નજરે અને પક્ષાધતાથી ચાલી
રહી છે બન્ને પક્ષે સ્વપક્ષનું સમર્થન કરવા માટે કાયદાભંગની યોજ-
નાનો જોડપયોગ કીધો છે આન દરેલી કાયદાભંગની તલવાર ફરીથી
બહાર નીકળી રહી છે પુરી દેવામાં આવેલા ભૂતને ફરીથી સજીવન
કરવાનો જાદુ ચાલુ થયો છે. પણ મહાત્માજીની આગેવાની નીચે જે
સંભવ હતો તેથી વધુ એવના હવે થઈ શકે કે કેમ એનો કોઈ
વિચાર સગપોએ કરતું નથી અલ્પકાળમાં દેશની તૈયારી કરવાની બૂલ
ફરીથી થાય છે રાષ્ટ્રમાં નવચૈતન્ય જાગૃત કરવાને અર્થે કાયદાભંગની
ધોપણા પ્રવર્તિ રહી છે રચનાત્મક કાર્યક્રમથી પ્રગતિ ન થવાનું ખરૂં
કારણ ચૈતન્ય શિથિલતા એજ છે પણ ચાલુ પ્રયત્નોમાં સમાએલો
હેતુ માત્ર શુદ્ધ નથી (ગયા કૌંએસે ચાર મહિનામાં ૫૫ લાખ
રૂપિયા તથા ૫૦ હજાર સ્વયંસેવકો ભેગા કરી સત્યાગ્રહ શરૂ કરવાનો
ઠરાવ કરેલો તે વિષેની આ ચર્ચા છે) ધારાસભાના સવાલનો તેની
પાત્રતા મુજબ નિર્ણય આપી શકાય નેમ હતું તેનો કાયદાભંગ સાથે
સંબંધ નથી પરંતુ નેતા અને કાર્યકર્તાઓએ આ સવાલ પર રમખાણ
મચાવ્યા છે અને અત્યંત મહત્વનો જે રચનાત્મક કાર્યક્રમ તે શરૂ

કરવાના ચિન્હ સરખાએ દેખાતા નથી ધારામભા વિષેના મારો મન મે અન્યત્ર જાહેર કરેલો છે. (અને તે સપૂર્ણ રીતે અનુકૂળ છે) તે જ મત મને આજે પણ માન્ય છે તેથી તેનો પુનઃચાર અત્રે ન કરું મને તો જે અત્યંત મહત્વનું કાર્ય દેખાય છે તે લોકશિક્ષણ અને સઘટનનું છે કૌંઝેસમાના બુદ્ધિશાળી લોકોએ આ માર્ગે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ એવી મારી ઇચ્છા છે આગેવાનોએ નર્કશાસ્ત્રને અનુસરીને આ સવાલનો ઉડો વિચાર કરવો ઘટે છે સત્યના શોધ કરનારા મુમુક્ષુજનો પ્રમાણે તેમણે તેનું ચિંતન કરવું જોઈએ. ઇ. સ. ૧૯૨૧ ની સાલની અપકવતા છોડી ૬૪ સુક્ષ્મ વિચારપૂર્વક યોગ્ય યોજના ઘડી કાઢવી જોઈએ. ઇ. સ. ૧૯૨૦ થી ૨૨ ના કાળમા મળેલા અનુભવનો રાખદો જરૂર લેવો જોઈએ ૩૬ ભેગા કરવા, સ્વયં સેવકોની ભરતી કરવી વિગેરે જામતો તે તે માર્ગે યોગ્ય જ છે, પણ ગયા એ વર્ષના અનુભવથી રાષ્ટ્ર સઘટનાની ઉત્તમ યોજના મુકરર કરી પ્રથમ વ્યક્તિગત અને પછી સામુદાયિક ચર્ચા કરીને કૌંઝેસના ધ્યેયનો વિકાસ કર્યા વિના આપણને યશ પ્રાપ્ત થવાનો નથી ભાવના પ્રજ્વલનમા એકાદ કામ કરી જવા કરતા શાત ચિત્તથી, મમતોલ રહી રચનાત્મક કામ કરવું ઇષ્ટ છે

આજે ગણદીપ દૃષ્ટિથી જોતા આપણે ઘણી નાણુક સ્થિતિમા છીએ તેમાથી પાર પડવું આપણી વિચારપદ્ધતિ અને યોજના પર આધાર રાખે છે ભવિષ્યની દીર્ઘકાળની વાતો કોઈથી જ ઝોળખી શકાય તેમ નથી છતાં પણ ફરેકે વિચારપૂર્વક, આત્મનિરીક્ષણ કરવાની જરૂર છે નેતાઓ પર ઘણી મોટી જવાબદારી રહેલી છે તેમજ કાર્યપદ્ધતિ સ્પષ્ટ, વિચારપુષ્ટ તથા નિશ્ચયાત્મક હોવી જોઈએ તેમા

શકા ન હોય આગળ શુ કરવાનું છે તે લોકોને સ્પષ્ટ રીતે સમજાવી દેવું જોઈએ લોકોની મનોભાવના કાર્ય પર હોય તેા તેા ઉત્તમ જ, પણ તેમ ન હોય તેાએ નિરાશ થવાનું પ્રયોજન નથી. નેતાનું કાર્ય તેા અહીંથી જ શરૂ થનાર છે, આપણા સાધ્યને પોષક થાય તેવું શિક્ષણ આપવાની ચળવળ કરવી જોઈએ બાપણે, હસ્ત પૂતકો, વિગેરે જે જે પ્રકાર સભવે તે સર્વેના ઉપયોગ નેતાઓએ કરવાનો છે સઘ, સમાજ, કલબ, શાળા એમના ઉપયોગ આવા કાર્યમા કરી લેવાનો છે રાજકીય ઘટનામા ખનતા સર્વે ન્યાયભર્યા માર્ગના અતુવાદ કરવો ઘટે વાસ્તવિક રીતે જે રાજકીય ઘટના સાથે આપણેા સબધ નથી તે વિષે નિષ્ઠા કે વફાદારી ધરાવવાનું કારણ નથી તેા પણ ન્યાયસુધી આપણે તેનાથી અકિત થતા નથી, અથવા આપણી વિવેક બુદ્ધિને નડતર થતી નથી ત્યા સુધી તે ઘટનાને માર્ગે જવામા બિલકુલ હસ્તન ન હોય આપણે હાલ જે નિયમ છે આપણી ચળવળ ન્યાયભરી અને શાંતિવાળી હોવી જોઈએ આ નિયમોને ધોકા ન આવે એવા સર્વે માર્ગો આપણે માટે ખુલ્લા છે ન્યા સુધી તત્ત્વની દૃષ્ટિએ સર્વેનું સાધ્ય નૈતિક અને રાજકીય રીતે સસથી ભરેલું અને એક સરખું જ છે, ત્યાસુધી કોઇપણ જુદા જુદા સાધનો અને માર્ગોનું અવલખન કરવામા જરાએ હરકત નથી કામ કરવાની એક જ એક પદ્ધતિ એ કાઇ ચૈતન્યનું લક્ષણ ન કહેવાય એક હેતુ, એક પ્રેરણા, એક આદેશ, એક ઉદ્દેશ, એમ સર્વેના હૃદયમા એક સરખી ભાવના જ વસે છે ત્યાસુધી બિન્નબિન્ન માર્ગે જવા છતા પણ એક-ગૃપ્તીયતાને જરાએ નુકશાન થવાનું નથી. જેથી પક્ષાભિમાનના કુર્કમા હોમાઇ ખોટા મમતે ચઢવામા વખત ગુમાવવો ઠીક નથી.

તત્વનો ધાત થતો હોય ત્યા મતભેદની તીવ્રતા અવશ્ય છે. પણ એક જ તત્ત્વ તરફ બિંમલ રંગના કાચમાથી જોવાને લીધે કૃત્તિ થતા મતભેદને મહત્ત્વ આપી એકબીજાના રસના બંધ કરી દેવા અયોગ્ય છે કાયદાબ ગતુ શસ્ત્ર આજની ઘડીએ તો આનમાથી બહાર કઢાય જ નહીં. આપણા કાર્યક્રમનું એક અગ તરીકે તે ગણાય અને તે સત્ય તથા કર્તવ્યના પાયા પર રચાએલું હોવાથી યોગ્ય છે પણ તેનો ઉપયોગ દરવાની વેળા માત્ર વીતી ગઈ ' તેથી અનુકૂળ પ્રમગની રાહ જોવી હિતકારી છે ત્યાસુધી વિધાયક દૃષ્ટિએ મનઠના અને શિક્ષણના કાર્યમા મડી જવું આજસુધી મેળવેલા અનુભવનો ઉપયોગ હિતકારી થાય એ દૃષ્ટિએ જ કરવો જોઈએ. મને ખાતરી છે કે છ સ ૧૯૨૧ ની સાલ પ્રભાણે જ એક નિષ્ઠા, એજ્ઞાનના, આત્મભાવરહિતના અને સ્વાર્થત્યાગપર્વકે આપણે આ કાર્ય પાડી લાઠીએ તો જાહેર પ્રજા તરફથી મળ્યુત અને દીર્ઘકાળ ટકે તેવો સ્ફુર્તિદાયક ટેકો મળે જ. આપણુ અત્યાગસુધી જે કાર્ય કરી ચુક્યા તેનું મન્વેયુ દાઢી ગીતાના ઉદ્દ્યોધક મહામત્રો બણીને યશ મેળવવાની ચેતના ગાખી ઠામે વગગી જવું જોઈએ, એટલે પ્રભુ કૃપાથી યશ તો મળશે જ

નંદનવનને આંગણે

એ જેમ્સ એલનના By Ways of Blessedness (કલ્યાણ માર્ગ) ના પુસ્તકનું સુંદર ભાષાતર છે. ભાષા એટલી બધી રસિક અને લાલિત્યમય છે કે એકના એક વાક્યને ફરી ફરીને વાચતા પણ તૃપ્તિ થતી નથી. હોં ર. એક ગ્રન્થમાળાના ગ્રાહક માટે માત્ર દશ આના.

: ૮ :

પ્રકીર્ણ વિચારમાળા

હિંદનો સવાલ:-

હિંદુસ્થાનનો સવાલ જેમ વ્યાપક છે તેમ જ ગુચવણુ ભરેલો છે, એવો કે ઇતિહાસમા તેની જોડ મળે એવો અન્ય દાખલો નથી. લોક સંખ્યાની દૃષ્ટિએ હિંદુસ્થાન રૂશીયા માદ કરતા બાકીના યુરોપ જેટલો અને દુનિયામા બીજો નંબર ધરાવનારો દેશ છે તેમ જ ક્ષેત્ર-રૂપ જોતા તે ચોથો કે પાંચમો નંબર ધરાવે છે. પણ આ દેશનો વિસ્તાર જ આવી ગુચવણુનું કારણ છે એમ માત્ર નથી દરેકના હિતની વિવિધતા એજ એક મુખ્ય કારણ છે હિંદનો ઇતિહાસ અતિ પુરાતન હોય તેનો નિર્ણય પુરાણ વસ્તુશોધકોથી પણ હજી થઈ શક્યો નથી આ દેશની પ્રજામા સર્વે ધર્મ, પથ, જાતી અને જુદી જુદી ભાષા બોલનારા લોક છે. જેથી કરીને એક રીતે ભૌગોલિક, ઐતિહાસિક અને સંસ્કૃતિ વિષયક ઐક્ય અત્રે વસતુ દેખાઈ આવે છે. કેટલાક લોક આ દેશનું રાજકીય ઐક્ય તથા રાષ્ટ્રીયતા નાકબુલ કરે છે, ત્યારે કેટલાક તે હોવાનો દાવો કરે છે નાકબુલ કરનાર પક્ષમા ક્રિસ્ટિયન સામ્રાજ્ય સત્તાવાદીઓ તથા તેમના જાની દોસ્તો, અને બીજા પક્ષમા અત્રેનો રાષ્ટ્રીય પક્ષ તથા તેના પરદેશી મિત્રો ગણી શકાય. હેતુ ગમે તેવા હો, પણ બન્ને પક્ષના કહેવામા કાંઈક સત્યાશ્વ તો છે જ.

હિંદી રાષ્ટ્ર-

રાષ્ટ્રીયતાની કલ્પના જુની હોવા છતાં તુલનાત્મક દૃષ્ટિએ તેને ગયા સૈકામાં જ મહત્વ પ્રાપ્ત થયેલું છે. ઇતિહાસમાં આ દેશને માટે ‘હિંદુસ્થાન’ એ જ સંબોધન વપરાયેલું છે. પરદેશી લોકે પણ તેને એક દેશના નામથી જ ઉલ્લેખ્યો છે. પણ હાલ બ્રિટિશ સામ્રાજ્ય છત્ર નીચેના અનેક દેશોમાં સ્વતંત્રતાની લડત જગી અને તે તે દેશ-માના રાષ્ટ્રીય પક્ષ તથા સામ્રાજ્યવાદી પક્ષ વચ્ચે જે તકગરો થઇ તેમાં રાષ્ટ્રીયતા એક પ્રમુખ વિષય થઇ પડી એટલે આ સામ્રાજ્યવાદી લોક પોતાના પક્ષના અચાવમાં નીતિ, ભાષા, સંસ્કૃતિ વિગેરેની ભિન્નતાના ઝગઝગતા વર્ણનો આપતા ગયા તથા રાષ્ટ્રીય પક્ષ તે અભિજના સિદ્ધ કરવા પાછળ પડ્યો. ગયા સૈકાના પૂર્વ ભાગમાં એક રાષ્ટ્રીયતાના જે લક્ષણો ગણાતા તે હવે નાબુદ થતા જાય છે, અને વાસ્તવિક રીતે આ દુનિયા પર એવા ઘણા જ થોડા રાષ્ટ્રો હોઈ શકે કે જેઓ ઉપરોક્ત લક્ષણોની પરીક્ષામાંથી ‘રાષ્ટ્ર’ તરીકે પસાર થઇ શકે. પણ ગમે તેમ હોય છતાં જે દેશને તેવું સંબોધન જોઇતું હોય તેના માર્ગમાં દુનિયામાંના વિચારવત પુરુષો કદાપિ આવતા નથી. આ વિષય પર મિ. ઝન્ગવીલે પોતાના ‘રાષ્ટ્રીયતા’ નામના પુસ્તકમાં ઘણીજ સુંદર ચર્ચા કરેલી છે.

મારે આ સવાલ પર ચર્ચા કરવી નથી. ખરી રીતે રાષ્ટ્ર તરીકે એવી એકતા હોવા છતાં ચર્ચાને અર્થે એમ માની લઇએ કે આપણો દેશ ‘એક રાષ્ટ્ર’ નથી. તો પણ અમે વસનારા લોકોમાં તે ભાવના જાગૃત થયેલી છે, અને તેવા મુષ્ણ ગ્રહણ કરવાની મદદ પણ ઉત્પન્ન થયેલી છે એ વિષે જે મત નથી.

સ્વરાજ્યની ઉત્કંઠા —

વળી એક વાત સત્ય છે અને તે એ કે આ દેશમાના એનેક ધર્મવાળા, રાજકીય પક્ષવાળા વર્ગ અને સમાજ એ સર્વેને એક રાષ્ટ્રીયતા નિર્માણ કરી સ્વરાજ્ય પ્રાપ્ત કરી લેવાનું છે હવે બિન્ન રુચી સર્વત્ર જ હોય, તેમ સ્વરાજ્ય પ્રાપ્તિના સાધનો વિષે પણ ભિન્ન રુચીને લીધે આપણામા મતભેદ વસે છે પણ ધ્યેય વિષે કોઇની તકરાર નથી એંગ્લો ઇન્ડિયનો પણ આપણી ઉત્કંઠા નાકમુલ્ય કરી શકતા નથી. રાષ્ટ્રનું ઐગ્ય એ તો મહાસત્તાનું પ્રથમ અંગ હોઇ અસહકારીઓએ તો શુ પણ વિનીતોએ નુકસાન થોડું પણે હરજાએ તે નાવવાના પ્રયત્ન કર્યા છે આપણા દિનરાત્રી બંધે તેને ફાગટ ગણે પણ ગયા બે વર્ષમા આ એળના પણે અંશે નધાનું છે એમા શકાને અસ્કારા જ નથી

બ્રિટિશોનું રાજ્યોત્પાદન —

હિંદુ-મુસલમાનોનો કડવો સવાલ એ બ્રિટિશ રાજ્યનીતિનું પરિણામ છે હિંદુ ગાંધીની બહોળી આમદાનીમા મુસલમાનો અત્રે હતા જ નરિ એટલે તે સવાલ તે વખતે ક્યાથી હોય ? આગળ ઉપર મુસલમાનોની સત્તા જાગી છતાં એ સવાલ ઉપસ્થિત થયો નહિ જ્યાં સત્તા જ મુસલમાનોની ત્યાં હિંદુ ક'તા તેમને વધારે સગવડો મળે એ બનવાબનેગ હોય. કેટલાક મુસલમાન આદવાહો તરફથી હિંદુઓને કનડગત પણ થતી એ વાત ખરી છે, તો પણ એક દર દેશમા સંપત્તિ હોવાથી આ સવાલ ઉત્પન્ન થતો નહિ પણ તે પછી તેની સ્થિતિ રહી નથી. અંગ્રેજી રાજ્ય અને આ સવાલ એ બન્ને સાથે સાથે જ આ દેશમા આવ્યા અને આગળ ઉપર બ્રિટિશ છત્ર નીચે આ સવાલ ગભીર થતો ગયો. કારણ યુરોપી સુધારાને તે પોષક છે

પાશ્ચાત્ય ધ્યેયના શિક્ષણમાર્થી 'જેણે તેણે પોતા પુરતું જોવાની' વ્યક્તિમત રીત ઉગમ પામી, અને આગળ ઉપર આવી વ્યક્તિમત મહત્વાકાંક્ષાની અપૂર્ણતામા રાષ્ટ્રભાવના, ધર્મભાવના અને આર્થિક અડચણો પ્રત્યાદિનો ઉમેરો થવાથી આ સવાલનું બચકર સ્વરૂપ આવી ચઢ્યું. હિંદુ-મુસલમાનોના કલહનું બીજ પ્રથમ લૉર્ડ હાર્ડી તથા આંકલડ કૉલવીને વાળ્યું, તથા હિંદી મહામભા અને ગાંધીય ભાવનાનો સહાર કરવા માટે જ ચેતવેલા આ અભિમાર્થી અનેક યુક્તિઓનો પતન લાગવાથી હવે તેમાર્થી મોટી જવાળા નિકળના લાગી છે તે જવાળાએ આજે એકઠો હિંદુ નહિ પણ સર્વે એશિયાથી દેશોને ધેર્યા છે.

અંગ્રેજ એ એક મોટી ચમત્કારિક જાત છે તેના વિષે તકે પણ કરી ન શકાય એવી તેમની ખ્યાતી છે. પોતાના સામ્રાજ્ય સત્તાવાદ વિષે તેઓ મોટું અભિમાન ધરાવે છે સામ્રાજ્યવાદિત્વના કુલિલતાથી તેના પથીઓની કનડગત થતી જાય છે. જાતિહિન્દક્ષ મુસલમાનોની હિંદુવિરોધક કલ્પના હવે વધવાથી હોય તેમણે સામ્રાજ્યવાદીઓ સાથે મિત્રાચારી બાધી છે એક મુસલમાન કવિ કે જેણે જાતિ હિંતના જ કવનો ગાયા, તેનું સરકારે બહુ માન કર્યાથી હવે તે તે વર્ગમા એશિયાખંડ ઉપરની સત્તા ચલાવવા વિષેની આકાંક્ષા ઉત્પન્ન થતી જાય છે.

શીખોની હાલની લડત એ પણ આવી કુટિલતાનું જ રૂપ મળ્યાય. તેમનામાં પણ જાતિહિંતની દૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થતી જાય છે. પણ તે સાથે જ તેમનામાં દેશદાઝની જવાળા પણ એવી તીવ્રતાથી સળગી રહી છે કે તેને આડે થનારા ભરખ થઇ જાય એવી બીક ઉત્પન્ન થઇ

છે. દેશહિતની લાગણીથી ઉભરાતી બિન્ન ધર્મ જાતિની ઉન્નતિ થવાથી એક-દેશીયતાને કદાપિ નુકશાન પહોંચે નહિ

મહાત્માજીની આગેવાની તથા તેમનો સ દેશ.—

મહાત્માજીનો જીવનસ દેશ હવે દેશમાં સર્વત્ર પ્રસરાઈ ગયોલે છે એક પણ એવું ગામ ન હોય કે જ્યાં તેનો ધ્વનિ ન સંભળાય. 'લોકોએ તેમની આગેવાની સ્વીકારી આજે વિનીતો અધિકાર લાલસાને વળગી પડેલા દેખાય છે ત્યારે ખીજા બાણુએ અસહકારીઓ 'એક રાષ્ટ્રીયતા' ની ભાવનાનો પ્રસાર કરી રહ્યા છે હજારો મુખમાંથી ઉદ્બોધક મહામંત્રનો જપ જપાઈ રહ્યો છે, એટલે 'એક વર્ષમાં સ્વરાજ્ય' ન મળતા અસહકાર દાર થઈ ગયો—એવા ગમે તે ઉદગારો કાઢ કાઢે તો પણ 'એક-દેશીયતા' ની લાગણી જનમૂલ થયેલી હોવાથી સ્વાશ્રયને માર્ગે દેશ-સ્વાતંત્ર્ય મેળવવાની આતુર ઉત્કંઠા પણ લોકોમાં જાગી ઉઠે એ વિષે શકાને અવસર જ નથી. પહેલી સ્ફુર્તિ ખારડોલીનો ડરાવ જે મહાત્માજીના કારાવાસ પછી થઈ પડી છે એટલે હવે આજસુધીની નશાનુકસાનીનો વિચાર કરીને તથા ગત કાળમાં મળેલા અનુભવોનો ફાયદો લઈને હવે પછીના કાર્યોની દિશા મુકરર કરી લેવી જોઈએ, અને એટલા માટે જ આપણા વિચારો સ્પષ્ટ હોવા જોઈએ. નહિ તો સાધ્ય અને કાર્યક્રમ એ બન્નેમાં વિસંગતતા ઉત્પન્ન થવાનો ભય રહે રાષ્ટ્રીયતા તથા સ્વરાજ્ય એ જ આપણું સાધ્ય છે. તે માટે એક દિલ-એકતાની જરૂર છે કેટલાક ટીકાકાર કહે છે કે એકતા, શાબ્દિક છે પણ અદરનો હેતુ તો અંગ્રેજોને હાફી કાઢવાનો છે. એક વાર અંગ્રેજો ચાલ્યા ગયા એટલે આ વિવિધ ધર્મોના દેશમાં અધિકાર માટે રમખાણો મચાવવા હરકત ન રહે.

આપણે હેતુ —

બિન ધર્મીઓએ આપસમા લડવું અને જે બળવાન હોય તે કાવી જવું, પ્રસંગે વિદેશી શત્રુ આવી ચડે તો તે ધડી પુરતા સર્વેનું એકત્ર થઇ તેની સામે લડવું અને તે વીતી જાય પછી ફરી અલગ થ જવું એ જ આપણા ઐક્યની વ્યાખ્યા હોય કે કેમ ?—આપણને સર્વ ધર્મના લોકોનો એકત્વની ભાવનાના સમાવેશ કરવો ધટે કે કેમ ?—વિચારવા જેવા સવાલ છે.

‘ સાદી રહેણી અને ઉચ્ચ વિચારગ્રેણી ’ માટે આપણે દેશ પ્રસિ છે. દુનિયા પરની મનુષ્ય જાતિમા આ દેશના વતનીઓ તત્ત્વજ્ઞ હોવા માટે પ્રખ્યાત છે. શું તેની કાંઈ જ કિંમત ન હોય ? જો તે હોય તો આપણે આપણાપણુ છોડ્યા વિના રાષ્ટ્રીયતા કે સ્વતંત્ર મેળવી શકવાના નથી પણ આ ધર્મ, જાતી કે સંસ્કૃતિ-બિન્ન ક્યારે નહીં થવાની હતી ? આજે દુનિયા પર એવો એક ધર્મ કે એ સંસ્કૃતિ નથી કે જેના અનુયાયીઓ આ દેશમા વસતા નથી આપે દેશ તો શું પણ એવો એક જીવો તો બતાવો કે જ્યાં ધર્મની નજ સમાન જાતી કે સવર્ણતા છે પણ આપણે જો એક જ ધાર્મિક જાતી બનાવવા ઇચ્છતા હોઈએ તો મારી ખાત્રી છે કે તે વાત બન અશક્ય છે. આવા હેતુ ધરાવવા એ આપણી પરંપરાને ન બાળે. તે તો આપણી બુદ્ધિની હીનતાનું પ્રદર્શન થાય.

જખાબ—

પણ આપણી રાષ્ટ્રીયતા તેવી નથી જ. હિંદુ-મુસલમાન : શબ્દો વ્યાપક અર્થે એટલે તે શિવાયની બીજી પણ સર્વે જાતીઓ

સમોધન અર્થે વાપરીએ છીએ એવી સર્વે જાતી કે ધર્મોની ધાર્મિકતા જીવતી રાખીને એકત્વભાવના ઉત્પન્ન કરવી એટલે જ ગાંધીય ભાવનો વિકાસ થવો-એવો આનો અર્થ છે પણ કેટલાક લોક એમ કહે છે તેમ આ રાષ્ટ્રીયભાવ સધાતો નથી ત્યાં સુધી સ્વરાજ્યની ચળવળ નકામી છે પણ આમ માનવું ભૂનભરેલું છે એકદર આ કામ કંઈક છે ખરૂં, પણ ચિકિત્સાબુદ્ધિ, યોગ્ય શ્રદ્ધા અને જોગદાર ચળવળથી તેમાં ફાવી શકાય તેમ છે

આપણી સ્વતંત્રતાની માન્યતા શુ ? તે મેળવવાના માર્ગ કયા ? તે મેળવવા માટે કામ કેટલો હોવો જોઈએ ? સાધ્ય વસ્તુ ચિટિશ રાજ્યમાં હોઈ શકે કે તેથી અવગ હોય ? આપણી લડત પ્રેમની કે દ્રેષની ? વિગેરે અનેક મતો ઉત્પન્ન થાય છે કેટલાક રિતદ્રેષીઓ કહે છે કે આપણી સ્વતંત્રતાની કલ્પના જ એવી જાખી છે કે તેની વ્યાખ્યા આપી શકાય તેમ નથી જ.

ઉપરોક્ત સત્તાલોમાના કેટલાકના જવાબો પણ આપણની જરૂર નથી છતાં એવા કેટલાક સવાલો છે કે જેમનું સમાધાન તત્કાળ કરી લેવું જોઈએ. કામચુ દેશ-સ્વાતંત્ર્યની તૃષા-તરસ ધણીઓને લાગેલી છે તેને માટે ગમે તેવા સકટો ડિઝાવવાની, દુખ મોગવવાની કે ત્યાગ કરવાની પણ તેમની તૈયારી છે પણ ટીકાકાર કહે છે કે આવી તૈયારી થવા છતાં મેળવવાનું શુ તે આપણને સમજાતું નથી. આ ટીકામાં સત્યનો થોડોધણો પણ અશ તો છે જ.

સ્વરાજ્યની કાયમ થઈ શકે તેવી યોજના આજે ધરી શકાય તેમ નથી. કારણ તે સ્વયંસિદ્ધ ન હોઈ પરિસ્થિતિઅનુસાર ઘડાવાની છે. સને ૧૯૧૬ ની સાલે મહાસમાજે કરેલી માગણી ૧૯૧૮ ની

સાક્ષમા અધુરી ગણાઇ. તેમજ આજે ધડેલી 'યોજના' ધ. સ. ૧૯૩૭ માં પણ અધુરી લેખાશે જ સ્વરાજ્ય એ તો દેશની બૌદ્ધિક અને નૈતિક ઉન્નતિ તથા દુનિયાની તેમ કાળની સ્થિતિ પર આધાર રાખનારી વસ્તુ છે એવે વખતે તો આપણે આપણા તત્વો નક્કી કરી ધોરણસર લોકશિક્ષણનું કાર્ય કરતા રહેવું જોઈએ સ્વરાજ્યની ધટ ધડવાની સત્તા મળી એટલે તે ધડતા શી ચાર હોય ?

હાડપિંજર —

રાજકીય કે સામાજિક માનસશાસ્ત્રનો અને દુનિયાના વધતા જાત રાજકારણનો અભ્યાસ કરનારા આજકાલ આપણા દેશમાં ઘણા થોડો છે. તેમ જ આપણા પોતાના દેશના માનસશાસ્ત્રના અભ્યાસ તથાએ એકા છે આપણા વિનીત ભાઈઓ તો બહુમતીનો અધિક માનનારા હોવાથી તેમણે ઐતિહાસિક નમુનાની પ્રતિનિધિત્વ સરકારે આપેલા અગીકાર કર્યો, પણ તે પદ્ધતિ આત્મધાતી હોવાથી દુનિયાએ દૂર ફેંકી દીધેલી છે દુનિયાએ જેનો તિરસ્કાર કર્યો નિસત્વ હાડપિંજરને આપણે માત્ર વળગી રહ્યા છીએ આજ શિક્ષણપદ્ધતિ તરફ જોતા હું કહું છું તેમાં રહેલું સત્ય ખ્યાનમાં આવતી નથી દૃષ્ટિએ તો દુનિયાએ સ્વીકારેલા માર્ગે જ આપણે પગલાં રહ્યાં. ઇંગ્લેંડ વિગેરે દેશોમાં આપણે ધારતા હોઈએ તેવી ત્વરા રાજકીય ઉત્પત્તિ નહોતી થઈ એમ કહેવામાં આવે છે. આ વખતે છે પણ તેમાં એક હેતુ રહેલો છે લોકસત્તામાંજ સ્વવિકાસ તત્વો હોવાથી તેની મર્યાદા આકવી બુલભરેલું મણુપ ૫ દુનીયાએ ધાતક અને નકામો મણુલા મારેલો પણ અગીકાર કરે કહેવું મુખાંધ મરેલું છે. વળી બીજી વાત એવી છે કે આમ કહેવા

ઓ! અત્યાચારનો રસ્તો દર્શાવે છે. ઈંગ્લેડનું અનુકરણ કરવું હોય
 ॥ તેની રાજ્યક્રાંતિ પણ દાખી ન શકાય ' આખી દુનિયા પાસેથી
 તાત્કાલીન બંધે શિખવાનું કાઢ ન હોય આપણને તો ધણું શિખ-
 ॥નું છે સો વર્ષ સુધી અનુભવ કરી અર્થહીન તરીકે ગણાએલી રીતિ-
 માથી અલગ રહીને જ આપણે આપણુ લોકસત્તાક રાષ્ટ્ર બનાવવાનું છે.
 શેક્ષણનો હેતુ —

યુરોપ તથા અમેરિકાની પણ શિક્ષણપદ્ધતિ કેવી નિરુપયોગી છે
 ॥ હું અત્રે દર્શાવવા માગુ છું. એક આધુનિક લેખક લખે છે—શિક્ષ-
 યુનો ખરે હેતુ છોકરાઓના મનમાં સાર્વજનિક જીવનક્રમની ભાવના
 કેપન્ન થાય એ જ હોવો જોઇએ એટલે હરકોઇ વિદ્યાર્થીનિ માટે
 પઠકારના સર્વે સાધનોની અનુકૂળતા કરી આપવી જોઇએ બાળક
 જ્ઞાનામાં જ સામાજિક જીવનનો તથા સમાજભાવનાનો પાઠ ભણે છે.
 તથા વ્યક્તિગત હરિકાષ્ટની તો તેને હવા સરખીએ લાગવા દેવી
 જોઇએ નહિ મનુષ્યની ખરી પાત્રતા સાર્વજનિક કાર્યકુશળતામાં જ
 હોય છે એ વાત છોકરાઓના મન પર ઠસાવવી જોઇએ

જાણ્યે અજાણ્યે ગમે તેમ હોય, પણ દરેક દેશમાં આ તત્ત્વનો
 ઉપયોગ થતો નય છે શિક્ષણની કિતિની નજરે અમેરિકા હિંદુસ્થાન
 કરતા ૭૫ વર્ષથી આગળ વધે છે એવો મારો અનુભવ છે બીજા
 એક પ્રસિદ્ધ ગ્રંથ લેખકે લખ્યા મુજબ કેળવણીનો હેતુ સ્વતંત્ર વિચાર-
 શક્તિ ઉત્પન્ન કરવાનો છે. બીજાના વિચાર સાબળી તેનું અનુ-
 કરણ કરવું એ શિક્ષણનો હેતુ હોય જ નહિ. ત્યારે આ વાત જાણ્યા
 પછી પણ બીજા લોકોની ભુલોનું અનુકરણ કરવામાં શક્તિનો નકામે
 વ્યય કરવો એનો અર્થ શું ?

હવે ખીજે એક દાખલો જુઓ. આધુનિક શોધ એવી છે કે એક જ વ્યક્તિના શબ્દા માટે મોટી જમીનો પર એક જણની માલકી હોય તે સમાજને નુકસાનકારી છે, જેથી આપણા જમીનદારો પાસેથી શલતુ કે વધારાની જમીનો કઢાવી લઇ તે ખેડુતોને વહેચી આપવી જોઇએ પણ સરકાર શુ કરે છે તે જુઓ. તે તો જમીનદારી વધા રવા પાછળ જ પડી છે. પહેલેથી વશપરપરા ચાલતી આવેલી જમીનદારી વિષે હું નથી બોલતો, પણ જ્યારે આવી પદ્ધતિ સમાજ-હિતને નુકસાન કરનારી છે ત્યારે આજે પણ દુનિયા એક જ જમીન એક જ ધનવાન માણસને આપી દેવામાં આવે એનો અર્થ શુ ? અર્થ એજ કે જમીન મહેસુલના રૂપમાં વધુ પૈસા મેળવી મત્તાધારી-એને વધુ પગાર આપી શકાય પણ આમ કરવામાં લોકસત્તાને કેવું નુકસાન પહોંચે છે તેનો તો તેઓ વિચાર સરખોએ નથી કરના. 'આજે તો મોજ મારી લો, કાલની વાત કાલ પર' એવી તેમની દાનત છે. તેમ જ આપણા માર્ગમાં કાટા પાથરવા તેમના કાવત્રા પણ ચાલુ છે રાજ્યકર્તાઓને તેમની ન્યાયશાસ્ત્રની પદ્ધતિ વિષે ધણું અભિમાન છે પણ સમાજહિતની દૃષ્ટિએ તો તે દુષ્ટ જ છે. છતાં તે અવિખ્યનો સરાલ છે. મારે અત્રે જણાવવાનું એ છે કે આ મર્વે ખીના ધ્યાનમાં લેતા સ્વરાજ્યની યોજના ધડવાની ઉપાધિમાં ન પડતા આપણા તરવો મુજબ લોકોને ગળે ઉતરે તે ભાગ્યશાળી મંગલ સમય આવી પહોંચે ત્યારે યોજના ઘડી કાઢવાનું કામ સહેજે થઇ શકશે.

આપણું ધ્યેય.—

સ્વરાજ્યની ઘટનાનો આપણા ધ્યેય પર આધાર છે. જેથી ધ્યેય તો પ્રથમથી જ નક્કી કરી દેવું જોઇએ. આજકાલ મુરોપમાં લોક-

સત્તાનો દુરુપયોગ થતો દેખાય છે ત્યાં અનેક વર્ગોની માહોમાહે લડતો ચાલુ છે આ તો બનવાનું જ હતું, કારણ તેમના તત્ત્વજ્ઞાનનું પરિણામ આવું જ હોઈ શકે આખી દુનિયાના વેપારી મથકો સર કરી ત્યાં તેઓ પોતાના ભૌતિકશાસ્ત્રનો પગપેસારો કરાવવા માગે છે. એટલું જ નહીં પણ તેમના કરતાં એ ઉચ્ચ સંસ્કૃતિવાળા પરમ પ્રાચીન લોકોને તેઓ પોતાની સત્તા નીચે દાખી રાખવા મથી રહ્યાં છે, અને આટલું બધું કર્યા છતાં પણ યુરોપના લોક સુખી નથી જ અંગ્રેજોના ગુણ, તેમનો સ્વભાવ, તેમનું સાહિત્ય અને ફેટલેક અશે તેમની સમાજ રીતિ પ્રશસાને પાત્ર છે ખરી પણ તેથી તેમના રાજકીય તત્ત્વો કે રાજ્યનીતિ તેવી જ હોય એમ સિદ્ધ થતું નથી. આજે તેઓ જાણે કે જવાળામુખી પર્વત પર બેઠા છે આખી દુનીયા હોમાય એવી ક્રાન્તિ પાંચ પચીસ વર્ષમાં પણ ફાટી નિકળશે જ, અને જો તેઓ પોતાનું રાજકીય ધોરણ ન બદલે તો તેઓ પણ તેમા હોમાયા વિના રહેશે નહીં

બોર્શેવીઝમ અપુર્ણાવસ્થામાં હોવાથી હજી અસ્થિર છે. છતાં તેણે યુરોપના મુઠીવાળાઓને ખુબ ઢીલા કર્યા છે. એટલે ધન-સત્તાવાળા દેશ પર તેના માઠા પરિણામ થયા વિના રહ્યા નથી યુરોપની આ સ્થિતિમાં શાંતી નબી શકે કે રશીયન ક્રાન્તિની ખીજ આવૃત્તિ ત્યાં ફાટી નિકળે તે આજે કહેવાય તેમ નથી આવી સ્થિતિમાં બ્રિટિ-શોની પ્રતિનિધિ કે સરચાઓ તથા તેમની પતિહનુ અનુકરણ કરવું બયકારી છે છતાં આપણે તેમ કરી રહ્યા છીએ. હિંદમાં આજે કોઈ બોર્શેવીઝમનો વિચાર કરતો હોય એમ મારા સાબળવામાં નથી. પણ આજે આપણે માથે જો ધનસત્તાવાળા સામ્રાજ્ય સત્તા મુકવામાં

આવી છે તેનો અનુવાદ બોલશેવીઝમમા જ થવાનો છે આવી સ્થિતિ ન આવે તે માટે આપણે કાઠક પ્રયાસ કરવા જોઈએ. પણ આપણો હક્કાજ નથી કારણ આપણી સામે આજે બે વાતો મુકવામા આવે છે. એક તો બ્રિટિશ નોકરશાહીની બિનજવાબદાર મુલતાની, બીજી ૧૯૧૬ની સાલના સુધારા મુજબ સ્થપાએલી ધનસત્તાવાળી કૌન્સિલોના અધિકાર' પણ આપણને તે બેમાથી એક જોઈતી નથી અમને તો અમારી પોતાની સંસ્થાઓ સ્થાપીને અમારી રાજ્યનીતિ શરૂ કરવી છે બસે તેમ કરતા જુલ ખાઈએ, પણ તે જુલોના પરિણામ આજની સ્થિતિ કરતા કાંઈ વધારે માઠા આવે એમ નથી જ

સર્વે લોકોના જ્યા સમાનતાની પાયરીએ સમાવેશ થાય ત્યા જ આપણું સ્વગજ્ય હાઈ શકે ધનિક, ગરીબ, જમીનદાર, રૈયત, અમલદાર કે પ્રજા, એવા બેદ હોય જ નહીં એટલે અને ધન કે ગરીબી હોય જ નહીં એવો અર્થ નથી. એ તો સમાજના બે અંગ છે, અને તે સ્વરાજ્યમા પણ રહે જ, માત્ર તેઓ એક બીજા પર ખોટી અસર ન કરી શકે એટલું જ આ તો છુટાછવાયા વિચારો છે છતાં તેથીએ આપણા ભવિષ્યના સ્વગજ્યની કલ્પના થઈ શકે તેમ છે પરંતુ આપણી રાજ્યનીતિ વિલાયતમાના પારકા લોકોની મુનમુશી મુજબ આક્રવામા આવે અને આપણે તે માન્ય કરવી જ જોઈએ-માન્ય જ નહીં પણ તેના મુલ્યાનુવાદ માવા જોઈએ-એન ઉપરથી કહેવામા આવે છે. પણ જોઆ પોતાના દેશમાની ગરીબ તથા રાજગતી પ્રજાનીએ બ્યવસ્થા ન કરી શકે તેવા ભૌતિકશાસ્ત્રીને ભોગરૂપ થઈ પડેલા-પણુ ધર્મથી શક્તિ આપણી પાસે જ છે-એમ માનનારા નાલાયક લોકોની

મુખામુદીની કલ્પનાનો તિરસ્કાર આપણી સરકાર કરી રહી છે. આપણે આપણું રાજ્ય ચલાવતા થઇએ એવી જો અંગ્રેજોની પ્રમાણિક ધૃતિ હોય તો તેમનો આ દેશ સાથેનો સંબંધ ટકી રહે એટલા પુરતીએ કાળજી રાખીને બાકીની સંઘટના કે યોજના કરવાની સ્વતંત્રતા તેમણે અમને આપી દેવી જોઇએ. ઓછામાં ઓછું આટલું તો તેમણે કરવું જ જોઇએ. પણ તેઓ તેમ તો ક્યાથી કરે !

x x

નૈવેદ્ય

એટલે કે કવિવર રવિન્દ્રનાથ ટાગોરની નિત્ય પાઠપોથી. એમની ભાવનાઓ કેવી ગભીર, વિશાળ અને ગગનગામી છે એ નૈવેદ્ય વાચવાથી જણાઇ આવશે પ્રાતઃકાળમાં કરી જોઇતી પ્રાર્થનાઓનો મુન્દ મંચડ છે. તે પ્રાર્થનાઓ વાચના પરમાત્મામાં તદલીન થઇ જાય છે અને આ નક્ષર દેહનું પણ બાન હુતી જવાય છે જેમાં એક સો નિત્ય પાઠોનો સમાવેશ કીધો છે

દરેક ગુજરાતીના ધરમાં જરૂર આ પુસ્તકની પ્રત હોવી જ જોઇએ એવું જાહેર પત્રકારો ખાસ ભાર દઇને જણાવે છે

પૂજની ઢમપર અંધાયત્રી આ અવનતી ચોપડી છે કીં ૦-૧૨-૦

અન્યમાળાના ગ્રાહકને નૈવેદ્ય લેનારને માહાત્મા ગાંધીજીને પુષ્પાંજલી—એટ કે જે પુસ્તક મહાત્મા ગાંધીજીના છુટકારના પુન્ય નિમિત્તે પુષ્પાંજલી રૂપે અર્પણ કરવામાં આવી છે એક વર્સિસ કાવ્યોનો અખૂટ ઝરો સીતે પાનામાં ઘોઘમઘ વલો જાય છે અને કાવ્યની અમર હૃદય પર સચોટ થાય છે. કીં ૦-૮-૦

શ્રીયુત અરવિન્દ ધોષનાં અમુલ્ય પુસ્તકો

પૂર્ણયોગ:—પ્રથમ ખડ કર્મયોગ—શ્રી અરવિન્દ ધોષની યોગ પ્રણાલીનું અદ્ભૂત અને કેવળ નવીન વિચારોથી ભરપૂર ગ્રન્થ આર્યવર્તની સંસ્કૃતિમાં અધ્યાત્મિકતા પ્રધાન છે તેના પાયાપર સમાજ, રાજ્ય, કુટુંબ, વ્યાપાર, પ્રજાકીય જીવન વીગેરે સંબંધ રચાયુ છે. પૂર્ણયોગમાં આખા જીવનનો સ્વીકાર કરી જીવનનું રૂપાવર કરી નાખવામાં આવે છે. આ ગ્રન્થમાં કાર્મિક નવું જ જોશો. પાકું બાઇબ્લોગ રોયલ આઠ પેજ પ્રજ ૨૬૫ કી ૩ ૩-૪-૦

પૂર્ણયોગ —દ્વિતીયખડ જ્ઞાનયોગ—જેમાં જ્ઞાન યોગનો અભ્યાસ વર્ણવામાં આવ્યો છે. તેનો પ્રાચીન, પ્રચલિત જ્ઞાન માથે સાથે સંબંધ, જ્ઞાનયોગનો ઉપદેશ, જ્ઞાનાવસ્થા તથા જેયનું સ્વરૂપ જ્ઞાનયોગના કારણે, તેની પદ્ધતિ તથા તે દ્વારા મળતી મુક્તિ, જ્ઞાનયોગમાં પ્રાપ્ત થતી પૂર્ણતા વિગેરે વિષયોથી ભરપૂર ગ્રન્થ અત્યારે મનુષ્ય જાતને જે જોઇએ છીએ તે અનુભવ સિદ્ધ જ્ઞાન આ પુસ્તકમાંથી મળે તેમ છે કી ૩ ૩-૮-૦

શ્રી. અરવિન્દ ધોષનું તત્ત્વજ્ઞાન—હિન્દની પરંપરામાં આ દિવસોમાં સ્વાતંત્ર્યના યુદ્ધો આરંભી મોખરે ઝડપી જાતને હોમવા તૈયાર એવા શ્રી અરવિન્દ ધોષની જીવન શીલસુધી વ્યક્તી ગત વિકાસને માટે કે જાહેર જીવન માટે જેના વિના ન ચાલી શકાય તેવી એક અતી આવશ્યક ચીજ છે. ૩.૨-૦-૦ પોષ્ટે જ અલગ.

શ્રી વર્ધમાન સાહિત્ય ગ્રન્થમાળાના ગ્રાહકને રૂપીએ જે અપના કમીશન મળશે.

અન્યમાળાના ગ્રાહકને નીચેનાં પુસ્તકો પર પચીસ ટકા કમીશન મળશે.

૧ રમાચુદરી.—હીંદુ સંસારમા અગ્નિતાની બચકર સાક જમા જકડાયલી સ્ત્રીઓ કેવા બચકર પરિણામ લાવે છે અને તેવી સ્ત્રીઓના આસાકારક પતિઓ પોતાના જીવનને કેવું અધમ દશામા લાવી મુકે છે તેનો ચિતાર આ ચોપડીમા ઠીક ઠીક રજુ કરવામા આવેલો છે આવા યુગલોને પોતાના જીવન વ્યવસાયને ઉન્નત સ્થિતિ પર લાવવા માટે આ ચોપડી વાચવી અત્યુત્તમ છે પાકું સોનેરી જીન્ડ બાઇન્ડીંગ પૃષ્ઠ ૩૦૦ કીમત રૂ. ૨-૮-૦

૨ રાજા રામકૃષ્ણ—સચિત્ર ઐતિહાસિક ધાર્મિક નવલકથા જેમા નવાબ મિરજાહરના સમયનો હૃદયબેદક ઇતિહાસ છે પૃષ્ઠ ૪૦૦ કીમત રૂ. ૩-૪-૦

૩ કર્ણાકુમારી—એ અતીત ભારતના યશોગાનનુ ચિત્ર છે આ પુસ્તકમા ગુપ્તવંશની પડતીને ઇતિહાસ વર્ણવ્યો છે અને તે નવલકથાની દબે આખી વાર્તા એક ઉચ્ચ શ્રેણીની ટ્રેન્ડેડી રૂપ બની ગઈ છે. વાર્તા ઐતિહાસિક હોવાથી સ્થળે સ્થળે હિંદી પ્રાચીન જાહેજલાલી જાળકી રહે છે અને આખી વાર્તા વાંચ્યા બાદ મન કંઈ અલૌકીક કર્ણા સુરે રડી ઉઠે છે. તે મનમાથી એક આર્તનાદ ઉઠે છે કે “હાય કયા એ ભારતનુ ગૌરવ” કયા એ દેવ સ્થાને મૂકવા યોગ્ય સ્કન્ધગુપ્ત ! કયા એ પાટલીપુત્ર કે જેનો વિજયપ્લવજ અફઘાનિસ્થાનના ઘાટો પર પૂર બહાર ઉડતો હતો વિગેરે અદ્ભુત બનાવોથી ભરપૂર પુસ્તક છે. પૃષ્ઠ ૪૭૫ માત્ર જીજ્ઞાસુ નકલો બાકી છે. કીમત રૂ. ૩-૮-૦

૪ સિરાજદૌલા — અગાળાના પ્રખ્યાત નવાબ સિરાજદૌલાનું જીવનચરિત્ર જેમા કલકત્તાની કાળી કેટડીના બનાવને અંગ્રેજોએ કદપાનામય કેમ બનાવ્યો તથા તે સમયના અંગ્રેજોની અધમતાનું ભયંકર ચિત્ર જોવુ હોય તો જરૂર વાચો. પૃષ્ઠ ૪૮૦ કી. રૂ. ૩-૮-૦

૫ વજીરનંદિની ગુલબેગમ — એક રહસ્યમય અતિહાસિક નવલકથા, જેમા નિર્ભય જાતિને કેવળ રાજ્યાનતિ ખાતર કેવી રીતે પરાધિન બનાવવામા આવે છે તથા એ પરાધિન જાતિ પોતાનું સર્વસ્વ ગુમાવ્યા છતાં સ્વતંત્રતાનું રક્ષણ કરવા ખાતર કેટલી હદ સુધી આત્મભોગ આપે છે તે હિન્દની પ્રજાને આદર્શરૂપ જણાય. વજીરનંદિની ગુલબેગમનો કશ્શુઅમય ઇતિહાસ વાચકોને જરૂર અશ્રુપાત કરાવ્યા સિવાય રહેશે નહિ. પૃષ્ઠ ૩૭૦ કી ૨-૮-૦

૬ મીર કાસિમ — અગાળાના છેલ્લા નવાબની કશ્શુ કથા કેવળ ઐતિહાસિક દ્રષ્ટે આલેખવામા આવી છે અંગ્રેજ કંપનીએ સિરાજદૌલાને પદબ્રષ્ટ કીધા પછી શુ કીધું તે જાણ્યા વિના હિન્દ પુત્રને ચાલશે જ નહિ. જરૂર વાચો પાકુ બાઈન્ડીંગ પૃષ્ઠ ૩૦૦ કીમલ રૂ. ૨-૦-૦

૭ ૧૮૫૭ નો બળવો — એ પ્રસંગનો આબેહુબ ચિતાર રવાડા ખડા કરે તેવો અહેવાલ છે, સિપાહીઓને હથીયાર શા મળે ઉચકવા પડ્યા તે જાણવુ હોય તો, આજને આજે જ મ માથે. અવિખ્યામ બળવો મુરકેલ છે. પાકુ બાઈન્ડીંગ પૃષ્ઠ ૬૨૫ કી રૂ. ૪-૦-૦

૮ ૧૮૫૭ નો બળવો ભાગ ૨ — ભારતના હોલાતા દીપકર્ષ છેલ્લા ચમકારાનો પરિપૂર્ણ વિકાસનો આ અંશમા સમાવેલ કીધો છે પૃષ્ઠ ૬૫૦ કી. રૂ. ૪-૦-૦

૯ ગૌરાંગપ્રભુ — અંગાળ એ મહાપુરુષને પ્રભુનો અવતાર અને છે વળી બંગાળ અને ગુજરાત એની ધર્મ ભાવનામાં અનેક સુંદર તત્ત્વો જીવે છે. એટલે ભાવિક અને ધર્મ પ્રાણી ગુજરાતને એમાથી અનેક સુંદર તત્ત્વો મળશે. પુસ્તક એટલું બધું ચમત્કારી બનાવેથી ભરપૂર છે કે હાથમાં લીધા પછી પુરું કર્યા શિવાય મુઠ્ઠી દેવાનું મન થતું નથી પૃષ્ઠ ૨૬૦ કીં માત્ર બાર આના.

૧૦ ગૃહવૈદ્ય:—એટલે કે ડોસીઓનું વૈદ્ય જીદા જીદા રોગો પરના ૪૦૦ દવાઓના નુસ્કાઓ આપ્યા છે જે દવાઓ માત્ર જીજ કીમતે ગાંધીને ત્યાંથી મળે છે જ્યારે ગુણુમાં ધણીજ અકસીર છે દેશી દવાઓ મહાન બચકર દર્દોપર કેટલી અસર કરે છે એ હવે અજાણ્ય રહ્યું નથી. જ્યાં ડોક્ટરો કે વૈદોની સમવડતા હોતી નથી ત્યાં આ પુસ્તક દરેક ઘરમાં વસાવી રાખવા ખાસ બલામથુ કરીએ છીએ પૃષ્ઠ ૧૬૦ કીં. માત્ર આઠ આના વી પી ખર્ચ પાંચ આના વધુ વી. પી ખર્ચથી બચવું હોય તો નવ આનાની ટીકીટ મોકલો.

૧૧ નારાયણી — આ નવલકથા બળવાના વખતની રોમાચક અને વિરસભરી કથા છે દરેક પત્રકારો વાચવાની ખાસ બલામથુ કરે છે પૃષ્ઠ ૩૦૦ કીં ૨ ૨-૦-૦

સ્વીટ્ઝરલેન્ડની સ્વતંત્રતા માટે કેટલાક અભિપ્રાયો.

૧ કર્મભૂમિ:—(મુંબાઇ) ને સમગ્રે આપણા દેશ સ્વતંત્રતાના યત્નમાં કુરબાની કરવા તત્પર થઇ રહ્યા છે તેવે સમગ્રે ખીન્ન દેશોએ, ખીન્ન પ્રજાઓએ કેવી રીતે પોતાની સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત કરી વગેરે બહુવાર્થી આપણા જીવનમાં અનેરો ઉત્સાહ—વિરલ ચેતન આવે એ દેખીતું છે. આવી જાતના સાહિત્યમાં એકનો વધારો કરતું આ પુસ્તક આવકારદાયક ગણાવું જ જોઈએ. પુસ્તકની બાંધણી જીપાઈ અને કામળ સુંદર અને આકર્ષક છે અને લેખકની ભાષામાં પણ વિષયને અનુસરતું જોમ છે આવા વાર્તાના પુસ્તકો હંમેશા અભિનંદનિયજ છે

૨ હિન્દુસ્થાન —(મુંબાઇ)—સ્વતંત્રતા માટે લડતા હોંદને આ અવસરે સ્વતંત્રતાની ભાવનાને પોષે એવા સાહિત્યની જરૂર છે. પ્રસ્તુત પુસ્તક આવી ભાવનાથી ભરપૂર છે. વીષયચર્યા, વસ્તુ સંકલના અને રસ સામગ્રી સુંદર રીતે જોડવાથી વાચનારને પુસ્તક વાચતા જરાએ કંટાળો આવતો નથી કેટલાક પ્રસંગે વાચતા તો દીલમાં વીર રસ ઉછળી રહે છે ખાસ કરીને શપથ સ્વીકાર અને સ્વદેશ પ્રેમીઓનું સંગ્રહન આ બે પ્રકરણો ધણા જ સુંદર લખાયા છે. વીલીયમ ટેલ સ્વીસ પ્રજાને મન સ્વતંત્રતાનો પીતા થઈ પડ્યો છે. અને તેની પુજા આજે પણ તેઓ કરે છે. એ વીરપુજનો કર્મ દરેક પ્રજાને અનુકરણીય છે.

૩ શુભધર્મ (અમદાવાદ).—સ્વીટ્ઝરલેન્ડ દેશે સ્વતંત્રતા માટે કેવી બહાદુરી કરી અને કેટલો ભોગ આપ્યો તેનો ઇતિહાસ જોઈએ

રસિક છે તેટલો બોધપ્રદ પણ છે. પુસ્તકને છેડે આ અદ્ભુત પ્રજ્ઞ-
મતાક રાજ્યના વખતો વખત બદલાતા જતા રાજકીય બધારણો આપી
પુસ્તકને વધારે ઉપયોગી કર્યું છે

અર્થા વર્તમાન—(૨ગુન) શ્રી વર્ધમાન સાહિત્ય ગ્રન્થમાળાનું
આ પ્રથમ પુસ્તક છે. આ પુસ્તકને પાને પાને સ્વીટઝ સ્વતંત્રતાના
રણયુગની વેદીપર આત્મસમર્પણ કરનારા વીરનરોના પ્રશસ્ત અને
હિન્દીઓએ અનુકરણ કરવા યોગ્ય અને હૃદયદ્રાવક કર્તવ્યો આલે-
ખાયલા છે સ્વીટ્ઝરલેન્ડની ખેડુત પ્રજા પર ઓસ્ટ્રીયનોએ ચલાવેલા
અમાનુષી અત્યાચાર x x x x x વિગેરે સર્વ ઘટનાઓ એવી તો
આકર્ષક છે કે પુસ્તક હાથમા લીધા પછી પુરૂ કર્યા વિના મુકવું
ગમે એવું નથી. આવા ગ્રન્થો આપણને સ્વતંત્રતાને માટે તલસતા
તેત્રીસ કરોડ આત્માઓમાથી એક કરોડ ગુર્જર બાપા બોલનારાઓને
અતિ આવકારદાયક અને લાભદાયી છે.

ગુણસુદરી (મુખાધ) —ઓસ્ટ્રીઆના જુદા જુદા શહેનશાહોએ
લોભવૃત્તિથી દોરાધ સ્વીટ્ઝરલેન્ડને કબજે કરવાને કેવા કેવા અન્યાયી
ચત્નો કર્યા અને સ્વીટ્ઝરલેન્ડે કેટકેટલા આત્મભોગે પોતાની પ્રિય
સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત કરી એ વાત જાણવિખ્યાત છે. આ પ્રકારના પુસ્તકો
હિન્દના આધુનિક ઉત્ક્રાંતિ યુગમા રચિત અને પ્રેરણા પાનાર થઇ પડે
એ નિઃસંશય છે આમા ઐતિહાસિક બનાવો અને વીગતો નવલ-
કથાકારની કળા અને છટાથી જણાવેલા હોવાથી વાચક હોશે હોશે
આ ગ્રન્થ વાચશે છપાઇ કાગળ વગેરે સુંદર છે અને લખાણુ શુદ્ધ
છે ગ્રન્થમાળા એ જેવા પુસ્તકથી પ્રારંભ કર્યો છે એવા બહાર
પાડ્યા કરશે તો જરૂર સગીન સેવા બળવશે ને લોકપ્રિય થશે.

સ્વાતંત્ર્ય સાહિત્યનો ખજાનો

જગતનો મહાન પુરુષ—મહાત્મા ગાંધીજી સંઘર્ષે દુનિયામાં જે જે અભિપ્રાયો દર્શાવવામાં આવ્યા છે તેને એકઠા કરી પ્રજા સમક્ષ મુક્યા છે તેમાં જોન હેન્સહોલ્સ, હમ્બ્યુ, હમ્બ્યુ પીયર્સન, થરસીવલ લેન્ડન, કર્નલ વેન્નપુડ, ડોક્ટર ટાગોર, બ્લેન્ચી વોરટન, ગ્લાસ્ગો હેરલ્ડ, ધિ રેઇલી મેઇલ, ધિ નેશન એન્ડ એથીનીયન વિગેરેના અભિપ્રાયો ગાંધીજીની અસર કેટલી જગદ્વિખ્યાત છે તે ખતાવી આપે છે કી ૩ ૧-૦-૦

આર્ય વિદ્યા વ્યાખ્યાનમાળા—રાષ્ટ્ર જાગૃતિ વખતે પ્રજા પોતાનો જીનો ઇતિહાસ યાદ કરે છે અને ગ્રેરણા શોધે છે ઇતિહાસના અભ્યાસીઓનો અભ્યાસ આ પુસ્તક વાંચ્યા વિના જરૂર અધુરો રહી જાય તેવું અપૂર્વ પુસ્તક આર્ય વિદ્યા વ્યાખ્યાન માળા છે પાકુ પુઠું. ૩ ૨-૮-૦ હાર્ફબાઉન્ડ કી. ૩. ૨-૦-૦

રાજમુકુટ—ધ્રુમકેતુની કલમથી લખાયેલા પુસ્તકને માટે રૂ કહેવું હોય ? કાઠિયાવાડી રાજદરબારોમાં કારભારીઓના કાવાદાવા જાણવા હોયતો વાંચી લ્યો આ એકજ પુસ્તક ૦-૧૨-૦

મુકંતધારા—કવિ સમ્રાટ રવિન્દ્રનાથ ઠાકુરના છેલ્લા નાટકને સરસ ગુજરાતે અનુવાદ આપ્યો અસહકાર અને રાષ્ટ્રીય હોલચાલપ કવિએ ખતાવેલા વિચારો જાણવા જેવા છે. ૦-૬-૦

કુંસુમવાડીનો માલી—એ પણ હો ટાગોરનું ગાર્ડનનું સુદર
અનુવાદ છે પુસ્તકની વાસ્તવિક ચોખ્ખતા માટે વધુ લખવાની જરૂર
નથી. ૦-૧૨-૦

મદીરા પ્રતાપ—એ મરાઠી નાટક એક્ય પ્યાલાનું સુદર
ભાષાતર શ્રી. વામન સીતારામ મુકાદમે કીધું છે. દારૂની બદી એ
સંસ્કારી વિદ્વાનને પણ કેવો પણ જેવો બનાવે છે. તેમજ ધધામા,
બરખાર, સગાવહાલામા અને ઇજ્જત આખરમા કેટલો પાયમાલ થાય
છે તેનો રૂવાડા ખડા કરે તેવો ચિતાર આપ્યો છે. સાથે સાથે દારૂ
નિષેધની ચળવળ, રેડીઆની પ્રવૃત્તિ જેડુતોની દુર્દશા, પોલીસ અને
અમલદારોના કરતૂટો આપ્યા છે. કન્યુ પુર્ક કી. રૂ. ૧-૦-૦
પાકુ પુર્ક ૧-૮-૦

મારો જેલનો અનુભવ—મહાત્માજીએ પોતાતા કારાવાસ
વખતનો અહેવાલ આપ્યો છે. જેલોની હાડમારીઓ અને વેઠવા પડતા
સંકટોનો ખ્યાલ જરૂર વાચો. ૦-૫-૦

સત્યાગ્રહ—શુદ્ધ અને સંસ્કારી જીવન કેમ ગાળવું તે જાણવું
હોય તો જરૂર વાચો મહાત્માજીના સત્યાગ્રહ વિષેના ઉપયોગી લેખોનો
સંગ્રહ. ૦-૬-૦

અફીળીરાદરનો (કરાંચીનો) ચુકરદમો—અલિમીરાદરો
વિગેરે સાત મહાન નેતાઓનો સાચો અને સંપૂર્ણ વિગતવાર આરોપ
વિગેરેના રેકૉર્ડ સાથેનો અહેવાલ જરૂર મળવો કી. રૂ. ૧-૦-૦

મહાત્માજીને પુષ્પાંજલી—ગાંધીજીના છુટકારા અને ઉપવાસ ના પુન્ય નિમિત્તે તેમને પુષ્પાંજલી અર્પણ કરવામા આવી છે તેની લીટીએ લીટીએ માતૃશુભિની દીનદશા મારેતું દર્દ, સ્વદેશાભિમાનનો જુસ્સો અને બોધ તરી આવે છે કાવ્યની વાણી વાચતાજ હૃદય પર સચોટ અસર કરે છે કી ૦-૮-૦

સીતા વનવાસ—સ્થુકુળમણી રામચંદ્રના આદર્શ પત્નિ સીતા-જીની કઠીન તપશ્ચર્યાની પુણ્ય કથા હૃદયમા સુખ અનુભવવાની સહેલી ચાવી ૦-૮-૦

આપણા દેશનો ઇતિહાસ ભા. ૧-૨—આપણી દલિખિન્દુથી લખાયેલો બણેલા કે બણી ઉઠેલા સર્વેને એ અચુક વાચવા યોગ હિન્દનો ઇતિહાસ ૦-૫-૦ અને ૦-૬-૦

શાન્તિનો આગર્—કલોકાળના અધકારમા સાચી શાન્તિ પતાવવા દિપકની ગરજ સારે છે. આ પુસ્તકની ત્રીજી આવૃત્તિ છે તેજ તેની ઉપયોગીતા બતાવે છે લગભગ ૨૦૦ પૃષ્ઠના પુસ્તકની કી. માત્ર આઠ આના.

મહાત્મા ગાંધીજી—તેમના જીવનની બધી વિગતો આપતું ટુંકુ અને બોધદાયક જીવન ચરિત્ર ભારતવાસી દરેકને વાચવા લાયક છે. ૦-૬-૦

વિરંગનાં—એક સ્ત્રી દેશના હીત માટે કેટલું સાફસ ખેડે છે એ વિષયની અદ્ભુત વિર રસથી ઉભરાતી છત્રપતી શીવાજીના સમયના વાકનખવાળા પ્રસંગનીજ આ કથા છે. ૦-૬-૦

મહાત્મા શેખ સા'દી

ધરાનના મહાન ફિલસૂફ કવિ અને સુસાદર શેખ સા'દીની જીવન-ગીતો જાણવાનો મસબરો અહેવાલ, તેમના મુબારક ફેટાઓ સાથેનું ગુજરાતી ભાષામાં સુદર પુસ્તક, કે જેમાં ગુલીસ્તાન અને મોસ્તાનની લગભગ—૭૦ ટુકડી ફિલયરપ વાર્તાઓ, મઝલો, રખાઈઓ, તથા સાહિત્યની ચર્ચાનો એક ખમ્મનો છે વળી તેમાં બાદશાહ શાહજહાનના ગુલીસ્તાન ઉપરના હાથ અક્ષરનો ફોટો પણ આપવામાં આવ્યો છે.

આ પુસ્તકની શુભિકા ફારસી ભાષાના જાણીતા અભ્યાસી શ્રીયુત્ કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ ઝવેરી—તે મુબઈના રમેલ કાઝ મેટ'ના વડા જન સાહેબે લખી છે

સુદર પુસ્તક, પાકુ બાઈન્ડીંગ ઝેઝ કામળો. સરાઈદાર છપાઈ અને ચિત્રો કી. રૂ. ૨-૦-૦. પોસ્ટેજ અલગ.

શું તમારે ઘેર બેઠાં હારમોનિયમ વગાડતાં શીખવું છે ?

તો નીચેના બે પુસ્તકો આજેજ મંગાવી લ્યો.

૧ હારત સંગીત બારખડી-જેમા શરૂઆતથી હારમોની-
મખર ક્ષ સા-રી-ગ-મ ની ટ્રેકટીસ કરવી તે અનુક્રમે ક્ષ ક્ષ
સા-રી-ગ-મ શીખવી જોઈએ તેની સપૂર્ણ રાગ રાગણીઓવાળી
સા-રી-ગ-મ આપી છે પદ્ધતિસર ટ્રેકટીસ કરવાથી કોઈપણ ગાયન
તમે તમારી જાતે વગર માસ્તરે ઘેર બેઠા હારમોનિયમમા હિતારી
શકો છો કી. ૦-૮-૦ વી. પી ખર્ચ પાંચ આના વધુ

૨ હારત મ્યુઝિક ગ્રાઇડ-જેમા લોકપ્રિય થયેલા નાટકોના
અતિ રસિક અને પ્રિય થઈ પડેલા ગાયનોની સરળ સમજણવાળી
શુદ્ધ નોટેશન આપી છે લગભગ બધા જ નાટકોના ચુટી કહાડેલાં
ગાયનો આવી જાય છે પૃષ્ઠ ૧૬૨ એક કાગળો, પાકુ પુર્ણ કી.
રૂ. ૧-૮-૦ વી. પી ખર્ચ પાંચ આના વધુ.

બંને સાથે મંગાવનારને વી પી ખર્ચ માફ.

વર્ધમાન એન્ડ સન્સ.

પાયધુની, મુંબાઈ નં. ૩.

કેણુ કહે છે કે સુર્યોદય થવામાં

ઉષા અને અરુણની અગત્ય નથી?

ઉષા અને અરુણ જેવી સમાન અને દેશના કુખની લાગણીથી ભીના હૃદયવાળી વ્યક્તિઓ હૃદયવશે ત્યારે જ ભારતનો ઉદય થશે. એ ઉદયના સુત્રો, એ ભાવવાહી ચરિત્રો, એ દેશ પ્રાજ્ઞના ઉડા રહસ્યો, એ સમાજ સેવાની ઉડી ગ્રીણવટો, એ અસહકારના ગૂઢ રહસ્યો જાણવાનું શીખવા અને કર્તવ્યમાં ઉતારવા માગતા હો તો આ

“ઉષા અને અરુણ આવશે” સચિત્ર નોવેલ વાંચો સાહિત્ય રસિક પ્રત્યેક

ત્યારે સુર્યોદય થશે” ગુજરાતીએ આ નોવેલ વાંચીને જોઈએ કારણ

કે આજ દાલ ગુજરાતીમાં જે ઢગલાઈનું નવલકથાઓનો કચરો પેદા થયો છે તે કરતા આ જુદીજ મોટીની છે ચાલુ પ્રવર્તિઓ ઉપર સવળુ જોર અજમાવી લેખકે વાચકને ગમે તેવી નવલકથા રજૂ કરી છે અને ઘણા સુદર તરવે. આવેશમય ઉતાવળી ઇમારતમાં ગોઠવેલા છે મોડર્ન રીન્ચુ, રંગુન સમાચાર, સાહિત્ય અને હિન્દુસ્થાન આદિ ઘણાં પેપરોએ મુકતકંઠે વખાણુ કીધા છે ત્રીરંગી ચિત્રો, પાકુ બાઈન્ડીંગ, રાઇલ ૧૨ પેજ પૃષ્ઠ સંખ્યા ૩૫૦

કીંમત રૂ ૩-૦-૦

અન્યમાળાના ગ્રાહકને રૂ. ૨-૮-૦

આધ્યાત્મિક વાર્તામાળા.

આ પુસ્તકમાં પચિસ વાર્તાઓ આપેલી છે એમાં પાપ, પુન્ય અને તેનું ફળ કેવી રીતે મળે છે. તથા મનમાં ઘડતી વૃત્તિઓ આપણા ભવિષ્ય સાથે શું સંબંધ રાખે છે, તેમજ દિવ્ય ભાવના શું અને તેના પાલનથી શું લાભ મળે છે. યોગી ભોક્ષના પ્રભાવ વિગેરે આધ્યાત્મિક ભાવનાથી ભરપૂર રહસ્ય પુર્વક વાર્તાઓ આપેલી પોતાના યુવાન પુત્રનો સસાર સુખી જોવાની ઇચ્છાવાળા પિતાએ, આદર્શ ગૃહિણી થવા વાલી બહેનોએ તથા નિવૃત્તિ પારાયણ જીવનનું રહસ્ય સમજવાની ઇચ્છાવાળા ગૃહસ્થોએ જરૂર મનન કરવા જેવું આ પુસ્તક છે

એકંદરે નર જો નરની કરણી કરે તો નરનો નારાયણ થાય એ સિદ્ધાંતની સમજ આપી છે આ પુસ્તક માટે ઘણા સારા અભિપ્રાયો મળેલા છે. ને મોટી મુખ્યામાં ધનિકોએ પુસ્તકો ખરીદી કન્યાશાળામાં તથા બહેનોને ભેટ આપી છે. સાતરીક વૃત્તિને સતેજ કરનાર આ પુસ્તક છે

કીર્તિત ૩ ૧-૪-૦

અન્યમાળાના આદકને ૦-૨૪-૦

ભારતની ચઢતી અને પઢતી બતાવતું

જય ભારતી.

વીસમી સદી (માસિક) અને સ સાર નૌકા (નાટક) થી જાણીતા થયેલા મી શ્યદાની કલમથી લખાયેલું સુન્દર પુસ્તક છે. પુસ્તકમાં બધા મળી ૧૨૨ મુસદ્દસ-રસમય-કાવ્યો છે જેમાં ભારતની ચઢતી પડતોનું હૃદયદ્રાવક ચિત્ર આલેખાયું છે. આપણે કોણ હતા ? આપણા પૂર્વજો કેવા હતા ? આપણું ગાહુઅળ, બુદ્ધિ, સામર્થ્ય, વગેરે સ પત્તિના અખુટ સાધનો, અને આ કયન સમા દેશની જાહોજલાલી સીનેમાની શીદમની માફક દૃષ્ટિ, આગળ દોડતી જણાય છે તેજમ હાલની આ અધમ દશા કેમ થઇ અને એ બધું ચિત્ર સ્વપ્નવત કેમ થઈ ગયું છે, અને તેમાંથી મૂક્ત થવા માટે કેવો યત્ન સમારભ આદરવો જોઇએ એ આ પુસ્તક બતાવે છે

કીંમત રૂ ૧-૪-૦

અન્યમાળાના ગ્રાહકને આધ કીંમતે

રાષ્ટ્રીય ધ્વજ સ્ટેમ્પ.

અંતરિક્ષ

વૌર-લડાઈના-વખતમાં ફરેક પ્રબળે, પોતે હાલ
લડાઈમાં છે એ ભાવના પોતામાં પ્રબળીત્ રહે તે માટે
વૌર-સ્ટેમ્પ કાઢ્યા હતા. તેજ દળ ઉપર હાલ સાડું
હિન્દુસ્થાન લડતમાં રોકાયેલ છે અને “ત્રીરંગી રાષ્ટ્ર ધ્વજ
મારો” તે યાદ આવ્યા કરે તે માટે કાર્ડ, કવર, નોટ-
પેપર, લેટરપેપરપર લગાડી શકાય તેવા સ્ટેમ્પ લગભગ
પોષ્ટ સ્ટેમ્પનાંજ આકારનાં અને તેટલીજ સાર્થકતા
ત્રીરંગી સ્ટેમ્પ બનાવ્યાં છે. તેવા ૫૦ સ્ટેમ્પના પેકેટના
ચાર આના, નમુના માટે સાડાચાર આનાની ટીકીટ
મોકલી પેકેટ મંગાવે.

વર્ધમાન એન્ડ સન્સ,

પાલકુની, દ્વામ જંકશન, મુંબઈ નં. ૩.

મુંબઈના દરેક

બહારનો છુટક તથા જથાબંધ માલ ઘણુંજ
ઓછાં કમીશને મોકલાવીએ છીએ.

દરેક ભતતુ ગરમ, રેશમી અને સુતરાઉ કાપડ.
દરેક ભતની ઈંગ્લીશ તથા પેટન્ટ હવાઓ.
દરેક ભતની સ્ટેશનરી અને ઓફીસને લગતો સામાન.
દરેક ભતની વુલન, સુતરાઉ, હોઝબરી.
પ્રોવીઝન, પરફ્યુમરી, સેન્ટ, સાબુ, ઓટો, હેરઓઇલ્સ,
અતરે વિગેરે વિગેરે.

ઇલેક્ટ્રીક ગુડ્ઝ, હાર્ડવેર, કટલરી, ગ્લાસવેર, નાનાં
મોટાં લઘીથાળો વિગેરે દરેક ભતનો માલ મોકલીએ
છીએ.

બહાર ગામના ઓર્ડરો પર પુરતું ધ્યાન
આપવામાં આવે છે. કેટલાંય મંગાવે—

વર્ધમાન એન્ડ સન્સ.

પાયધુની દ્વારમ જંકશન,

મુંબઈ નં ૦ ૩.

